tarih ve toplum

2000 TL KDV dahil AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/KASIM 1988

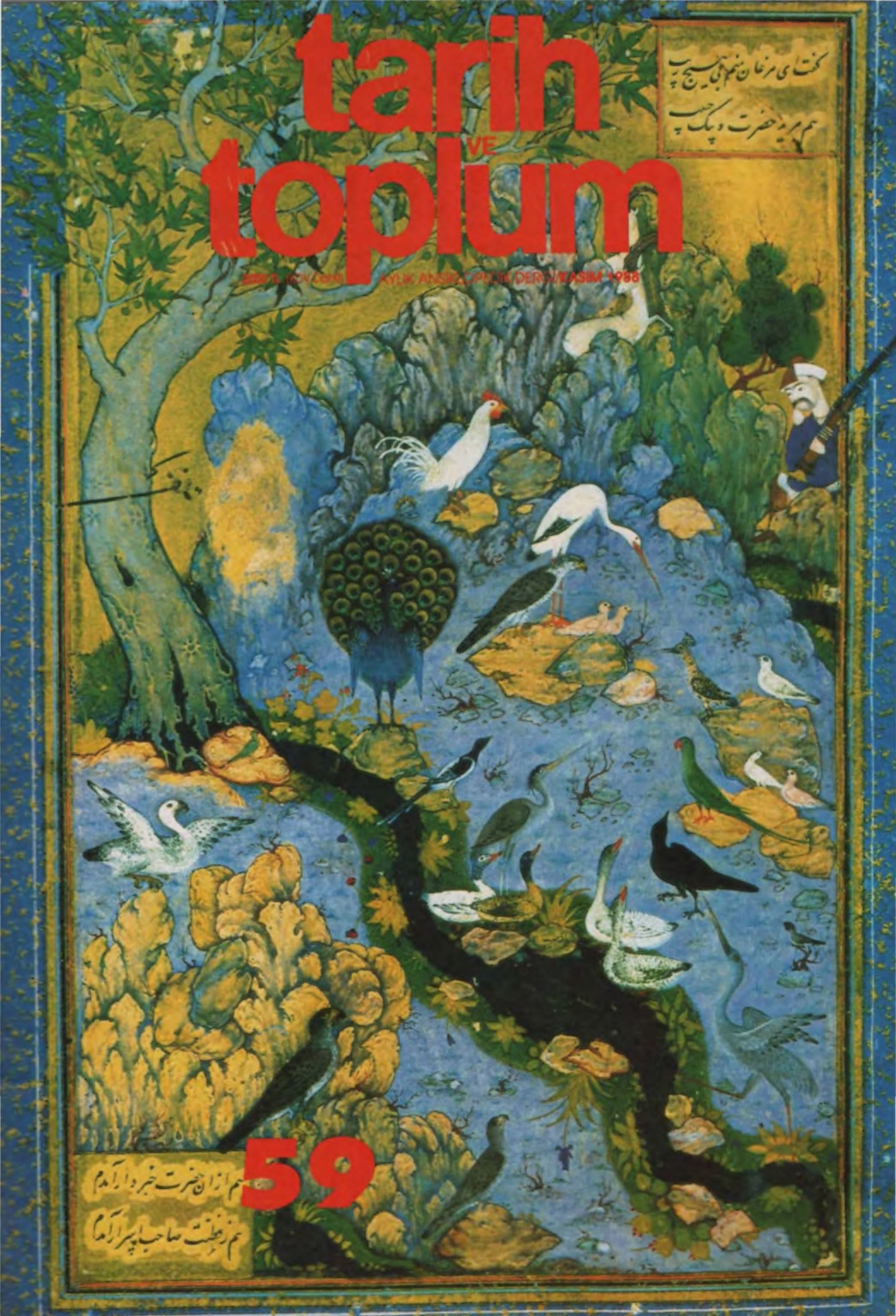

59

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

METE TUNÇAY
Türkiye'de Solun Tarihinden
6

BİR MARŞ
8

KLAUS SCHWARZ
16. Yüzyılın Ortalarında
Protestanların Umudu Türkler
9

SÜHA UMUR
Osmanlı Belgeleri Arasında: Mütenevvia
14

SEMAVİ EYİCE
La Revue Orientale ve Kurucusu
Adolphe Thalasso
16

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
23

ATATÜRK SAYFASI
24

NECDET SAKAOĞLU
Harf Devrimi'nin 60 Yıldönümü Anısına
4 Belge
26

DOĞAN KUBAN
İstanbul'un Batılılaşması ya da Batılılığı
28

KÂZIM BERZEG
"Vubıh-Ciget"lerin "Son Sesler"i ile
Yitirilen Tarih Belgesi
34

Vubihlerin de Dahil Olduğu
Çerkeslerin Yayılışı
37

ORHAN SİLİER
24. Linz Konferansı
41

METE TUNÇAY
Hollanda'da Türkiye Sol Tarihi
42

MAHMUT ŞAKİROĞLU
Venedik Balyosları Çalışmaları ve Etkinlikleri
44

Munise Başikoğlu'nun Hatıraları-III:
Babam Rıza Tevfik
49

KİTABİYAT
57

İSMAİL ARAR
Türkün Altın Kitabı

ADNAN CEMGİL
İlginç Bir Kitap "Berlin-Bağdat"

İSMAİL ARAR
Bir 150'liğin Kitabı

Cemil KOÇAK
Anti-Nazi Direniş Hareketinin İstanbul'daki
Faaliyetleri

FATMAGÜL BERKTAY
Mısırlı Bir Feministin Harem Yılları

Kapak: *12. yüzyılın mistik şairi Feridüddin-i Attar'ın* Mantıku't-Tayr *(Kuşların Dili) adlı kitabının 1600'de Habibullah tarafından çizilmiş minyatürlerinden bir sayfa. Minyatürde, kendilerine manevi bir önder bulmak için yola çıkmış kuşlar, insanoğlunun Allah'ı arayışını simgeliyor.*

tarih toplum KASIM 1988 • CİLT 10 • SAYI 59

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yazışleri Müdürü
Nihat Tuna

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü
Fahri Aral

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur

Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Mustafa Şahin

Pikaj
Fazilet Keçeci

Teknik Yapım
PERKA A.Ş.

Renk Ayırımı
Sepco Grafik

Baskı
Ayhan Matbaacılık

Dağıtım
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayınları

Genel Yönetmen
Murat Belge

Reklam ve Halkla İlişkiler
Ferial Uğurlu

Satış ve Dağıtım
Burhan Kutlutürk

Okur İlişkileri
Mürvet İşgör

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No.306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 24.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 2000 TL

OKUYUCU MEKTUPLARI

Hekim İsmail Paşa

TARİH ve TOPLUM'un 58'inci sayısında Sayın Profesörler H.Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil'in Hekimbaşı İsmail Paşa hakkındaki yazılarında (sayfa 17/209 - sütun 1) şöyle bir ifade geçiyor:

"Siyasî tarihe ait kaynaklarda, Hekim İsmail Paşa'nın bazen "Ekselans" unvanı ile anıldığı görülmektedir. Bunun tamamen saygı ifadesi mi olduğu yoksa biraz da "monşer" gibi hafif iğneleme mi olduğunu ayırmak güçtür."

Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi, *Tarih*'inin IX. cildinde (Prof. M.Münir Aktepe yayını, İstanbul 1984, s.60-61) şöyle diyor:

"Mekteb-i Tıbbıye Nâzırı şâirZiver Efendi'nin Meclis-i Vâlâ azâlığına nakli ile Ticaret Nâzırı Cerrah İsmail Paşa Tıbbıye Nâzırı oldu. İşte bu tevcih-i vecihdir. Zirâ Mekteb-i Tıbbıye Nâzırında fünûn-u tıbbıye görgüsü muktezidir. Ziver Efendi'nin hekim-meşreb olduğuna vukufum olmayıp, fakat vaktinin epeyice şâiri idi. (İnne min'eş şi'ri le hikme) mantukunca nezârete münasebeti ile ednâ mülâbeseti var idi ise de, İsmail Paşa mektepden çıkmış ve her vâdide gezmiş tozmuş olduğundan Tıbbıye Nezâretinin ehli ve (Son Ekselans) unvanının aslı idi."

Mithat Cemal Kuntay da *Namık Kemal. Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında* adındaki büyük eserinde (İstanbul 1944, Cilt I, sayfa 472), Zaptiye Müşiri İsmail Paşa'nın resmi altına yazdığı not'da şu açıklamayı yapıyor:

"Çok nazik ve tavırlarında çok üslûplu ve Avrupa muaşeretli olduğu için ona (Ekselans İsmail Paşa) diyorlardı."

Sayın Profesörler, Hekimbaşı İsmail Paşa'nın kızı Leylâ Saz Hanımefendi için Ali Neyzi'nin *Tarih ve Toplum*'un 10. sayısında yayınlanan "Yuşâ Tepesi" başlıklı yazısına atıfta bulunuyorlar. Sayın Ali Neyzi'nin çok içten ve çok renkli bu yazısı Leylâ Saz Hanımefendinin uzun hayatının (1850-1936) sadece bir günlük hayatını yansıtan güzel bir anı. Oysa Not'da (Leylâ Saz Hanım için bkz.) dendiğine göre, daha kapsamlı ve geniş bilgi için, meselâ, Sayın Prof. Fahir İz'in *Encyclopédie de l'Islam*'ın ikinci baskısının V. cildinin 715-716'ıncı sayfalarına yer alan (Leyla Khanim = Leylâ Saz) maddesini de belirtmek yerinde olmaz mıydı?

Sayın profesörlerin değerli incelemelerini hazırlarken, Hekimbaşı İsmail Paşa'nın biyografisini öğrenmek için okunması elzem iki önemli kaynağa başvurmadıklarını sanıyorum: 1)- Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Cilt 1, s.386, 2)- *La Grande Encyclopédie*, Cilt 20, s.1018.

Yanılıyorsam özür dilerim.

Bir diğer nokta: İsmail Paşa (tabiî ki o tarihde, İsmail Efendi)'nınn Avrupa (Paris ve Pisa)'daki tıb eğitiminin gerektirdiği masraflar "Bâ İrade-i Seniyye" Devletçe karşılanmıştır (Kaynak: Özel bigi ve Esin Kâhya, Fransa'da İhtisas Yapmış Olan Türk Hekimlerinden Bazıları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1-2, sayfa 245-262).

Hekibaşı İsmail Paşa'nın kolera hakkında küçük bir kitabı gerçekten vardır. Millî Kütüphanede iki nüshası bulunan bu kitapçığın künyesi şudur: "İsmail. *Kolera Risalesi*. İstanbul 1263. Mekteb-i Tıbbıye-i Adliye-i Şahâne Matbaası. 31 sayfa".

İSMAİL ARAR - İSTANBUL

TARİH ve TOPLUM'UN NOTU: Sayın Kazancıgil ile Sayın Hatemi'nin yazısına Ali Neyzi'nin makalesiyle ilgili atıf notunu -belki de yazarlara haber vermeme gibi bir kusur işleyerek- biz koymuştuk. Açıklamakta yarar görürüz.

Şakiroğlu'nun Yorumu

TARİH VE TOPLUM (sayı 58, s.61)'da Doç.Dr. Mahmut Şakiroğlu "Halil İnalcık'a Armağan.." başlıklı yazısında şöyle demiş:

"Halil İnalcık adına armağan edilen bu eseri daha başka bir yerde ele almayı plânlamakla beraber, Salih Özbaran tarafından kaleme alınan bazı satırlar beni bu yazıyı yazmaya sürükledi. Salih Özbaran, üniversite tahsili sırasında, İstanbul Edebiyat Fakültesi hocalarının derslerinde İnalcık'ın adını hiç duymadığını ve hocaların kendi notları dışında başka kişinin adını söylemediklerini, kendisinin İnalcık'ı yurtdışındaki doktora eğitimi sırasında tanıdığını ve eserleriyle aşinalık kazandığını samimi bir üslûp içinde veriyor (Tarih ve Toplum, sayı 54, 379). *Bunu tatbik etmekle, gerçekten hocalarının sözünü dinlemesi sayesinde hemen yurtdışına gönderildi, döndükten sonra da kendisine sağlanan güzel imkânları iyi kullanıp, bir akademisyenin ulaşabileceği en üst makama kadar çıktı".*

Önce, Doç. Şakiroğlu'nun bu yorumlarını dayandırdığı satırlarımı vereyim:

"Şüphesiz, Osmanlı incelemelerinde İnalcık'a kendisini borçlu hissedenlerin sayısı çok kabarıktır. Ona armağan edilen *Journal of Turkish Studies*'in özel sayılarına "Raiyyet Rüsûmu" altbaşlığının verilmesi tesadüf değildir. Yayımcılar pekalâ biliyorlar ki, 1959 yılında *Belleten*'de bu başlık altında çıkan "Raiyyet Rüsûmu" tarih dünyasında bir simge olmuştu; Osmanlı tarihi incelemelerinde sonraki çalışmalar için yeni boyutları işaret etmişti. 1959-63 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğrenci iken -Topkapı Sarayın-

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızda, sizlere, geçen ayın ikinci yarısında yapılan İstanbul Konferanslarından, Prof.Dr. Doğan Kuban'ın "İstanbul'un Batılılaşması" üstüne enfes söyleşisini sunmakla kıvanç duyuyoruz. Prof.Dr. Semavi Eyice'nin A.Thalasso'nun yüz yıllık Fransızca Doğu Dergisi'yle ilgili yazısı da, "karşı"nın, yani gâvur Beyoğlu'nun yakın geçmişine ışık tutuyor. Doç.Dr. Mahmut Şakiroğlu'nun Venedik Balyosları incelemesi ise, yine bir bakıma İstanbul tarihiyle eklemlenmekte.

Berlinli yazarımız Dr.Klaus Schwarz, okurlarını 400 yıl öncesine götürerek, "Protestanların umudu Türkler"i anlatıyor. Sayın Suha Umur da, Kadı Sicillerinden 250-300 yıllık çeşitli buyruk ve olayları aktarmakta.

İlginizi çekeceğini umduğum, birbiriyle bağıntılı iki yazımız da, bize değerli okuyucumuz Avukat Kâzım Berzeg tarafından gönderildi. Belki bazıları, bunları okuyunca, "Kendimizi henüz Türk Tarih Tezinden kurtaramamışken, bir de başımıza Çerkes Tarih Tezi mi çıkıyor?" diye düşüneceklerdir. Ama, Kafkasya'nın insanlık tarihinde çok önemli bir yeri olduğuna şüphe yok. Hem zaten sayın yazar da, kesin savlar ileri sürmüyor; araştırılması gerekli noktaları belirtiyor.

Bu ay, Atatürk'ün ölümünün 50., Harf Devrimi'ninse 60. yıldönümü. O nedenle Necdet Sakaoğlu dostumuzun hazırladığı dört belgeyi sunuyoruz. Atatürk'ün Selânik'te doğduğu ev konusunda da, aklımızı kurcalayan bir soru ortaya attık.

Türkiye'de Solun Tarihi sayfalarımızda, M.Suphi'nin *Yeni Dünya*'sı ile ilgili bir bibliyografik notun yanısıra, *Tek Adam* yazarı Şevket Süreyya Aydemir'in bir gençlik yazısını yeni harflere çevirdim. Ayrıca, geçen aybaşında döndüğüm Amsterdam seminerini de özetlemeye çalıştım.

"Babam Rıza Tevfik" tefrikamız, bu sayıda üçüncü bölümüyle devam ediyor. Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay'da, her zamanki gibi ilginç seçmeler var. Kitabiyat bölümümüzde, Sayın İsmail Arar, Fatmagül Berktay, Adnan Cemgil, Cemil Koçak tarafından, çeşitli konularda beş kitap tanıtılmakta. Bunlardan ikisi yeni, üçü eski; yeni kitapların da ikisi yabancı dil; eskilerinse biri Almancadan çeviri.

Gelecek sayımızla 10. cildimiz tamamlanacak. Beş yıldır güç koşullar altında, bazan artık *Tarih ve Toplum*'u kapatalım mı diye tereddüte düştüğümüz oldu. Ama, siz vefakâr okuyucularımızdan aldığımız destekle, bütün sıkıntılarımızın üstesinden geldik. Sizin ilginiz sürdükçe, biz de *Tarih ve Toplum*'u çıkartmaya devam etmek azmindeyiz.

Saygı ve sevgilerimle,

METE TUNÇAY

---

daki bir tarih yazmasının künyesini ezberlemiş olmamıza rağmen- konuların bizlere yazdırılarak nakledilmesinden ve çeşitli makale ve kitaplara açılma imkânsızlıklarından (bir bakıma öğretim yetersizliğinden) Halil İnalcık gibi dünya tarihçiliğindeki gelişmeleri yakalamağa çalışan tarihçilerden pek haberdar değildik."

Burada görülebilecektir ki, o dönemin tarih öğretim yöntemi üzerinde durulmuştur. Elbette Edebiyat Fakültesi ilgili öğretim üyeleri İnalcık'ı biliyorlardı. Ancak önceden hazırlanmış ders notlarını yazdırmadaki kolaylık, çeşitli görüşlerin tartışıldığı bir ortamdan yoksunluk, bizleri ulaşmamız gereken tarih dünyasından uzak bırakıyordu (Rahmetli hocam ve arkadaşım Cengiz Orhonlu'dan kürsü dersleri dışında öğrendiklerimi, dönemin "geçerli" öğretim sisteminden ayrı tutmak isterim). *"...Gerçekten hocalarının sözünü dinlemesi sayesinde hemen yurtdışına gönderildi"* yorumuna gelince, bunu tam anlayamadığımı belirtmek isterim. Gerçekten, 1416 sayılı kanun uyarınca yurtdışına doktora için gidişimde Orhonlu'nun teşviki büyük rol oynamıştır. Ama bu bir sınavla gerçekleştirilmiştir ve Ankara'daki sınavda Dil ve Tarih-Coğrafya hocalarından Bekir Sıtkı Baykal ve Halil İnalcık görev almışlardır. O sırada İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin kıymetli öğrencisi Mahmut Şakiroğlu -bir yıl önce mezun olup- bu sınava girmiş olsaydı muhakkak kazanırdı, sanıyorum. Hakikaten, Şakiroğlu (yazısında da belirttiği gibi) "hocalarının notları dışına biraz çıktığı" için "hocalarının verdiği bilgiler dışındaki eserleri" tanıdığı ve "bilimsel çalışmaları bildiği" için normal bir bilim ortamında karşılaşılmaması gereken durumlarla karşılaşmıştır. Benim kendisini 1986 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'ne almak isteyişim engin bilgisi yüzündendir. Olumlu raporlara rağmen reddedilmesi ayrı bir yaradır.

SALİH ÖZBARAN-İZMİR

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

NİŞAN

"Tunus Mektepleri"

☐ Bazı İtalyan gazeteleri Tunus'ta mevcut olan yerli ve ecnebi mekteplerin teftiş ve nezareti hakkında Tunus valisi tarafından i'tâ olunan kararın ahden gayrı meşru olduğunu iddia etmiş idi.

Tunus mehâfil-i resmiyyesi karar-ı mezkûr ilân olunmazdan evvel uhûd-ı atikanın, [eski anlaşmaların, yani kapitülasyonların] tamamen nazar-ı tedkik ve muayeneden geçirildiğini ve fakat hükûmet-i mahalliyyeyi memleket içinde mevcut olan mektepleri teftiş etmek hakkından ıskat eden bir ibare bulunduğunu beyan ediyorlar.

Zaten Fransa ile İtalya'nın Tunus'taki konsolosları mes'ele-i mezkûre hakkında sulhen icra-i müzakerâta devam için talimat-ı cedide ahz eylemişler ve bu bâbta yeniden icrâ-i müzakerâta mübaşeret etmişlerdir... (10 Teşrin-i sâni 1888)

Evlerde Fransızca Ders Verilir

☐ Gayetle terbiyeli ve namuslu bir İslâm kadını gerek kendi hânesinde ve gerek küçük erkek çocuklarıyla talebâtın hânelerinde Türkçe ve Fransızca ders vermektedir.

Mumâileyha pek mükemmel Fransızca bilip her cihetle muallimliğe müstahikka [lâyık] olmasıyla kendisine müracaat etmek isteyenlerin Kitapçı Arakel efendiye müracaat etmeleri tavsiye olunur... (10 Teşrin-i sâni 1888)

TELGRAF

Kapatılan Gazetenin Yeniden Çıkışı

☐ Bir müddetten beri düçar-ı tatil olan (La Türki) gazetesi yarınki Pazartesi gününden itibaren bâ emr-i âli ile yine neşr olunacaktır... (4 Teşrin-i sâni 1888)

Kilise Soygunu

☐ Kadıkaryesinde vâki Rum kilisasında Pazar günü icrâ-i âyin edilmekte iken kilisa-i mezkûr haricindeki ruhban odalarından bir odanın kapısı şikest olunarak [kırılarak] derunundan kırk elli lira nakit ile simden [gümüşten] mamul birçok bıçak ve kaşık ve sâir zîkıymet [değerli] eşya sirkat edildiği [çalındığı] ve sâriklerin [hırsızların] zâbıtaca taharrî kılınmakta idüğü işidilmiştir... (6 Teşrin-i sâni 1888)

Tartışma Yasağı

☐ Saadetlû Ahmet Midhat ve Said ve Ali Sedad beyefendiler hazerâtıyla [hazretleriyle] Doktor Kolağası fütüvvetlû Kasım İzzeddin efendi miyanında cereyan etmekte olan mes'ele-i malûma-i tıbbiyye mercî-i matbuat tarafından resmen men' edilmiş ve binâenaleyh Kasım İzzeddin efendinin bakiye-i makalesiyle bazı terakkiperverân-ı vatan tarafından aldığımız makalât-ı muhassenât-ı gâyât [son derece güzel makaleler] derc-i sahife-i neşriyat kılınamamıştır... (6 Teşrin-i sâni 1888)

Marko Paşa'nın Cenaze Töreni

☐ Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiyye-i Askeriyye Nâzırı Marko Paşa bir vakitten beri düçar olduğu hastalıktan rehâ-yâb olamayıp [kurtulamayıp] dağdağa-i hayat ettiğinden bugünkü Pazar günü saat beş buçukta Kınalı Adasında cenaze alayı icra olunacaktır.

Cenaze Kuzguncuğa nakl ile orada defn edilecektir.

İşbu alayda hazır bulunacaklar için bugün saat dört buçukta Köprüden mahsusen bir vapur hareket edecektir... (4 Teşrin-i sâni 1888)

☐ Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Nâzırı Müteveffa Ferik Marko Paşa'nın Defnini Müteakib Doktor Saadetlû Zoeros Paşa Tarafından Îrad Olunduğunu Yazdığımız Fransızca Nutkun Mülâhhasen [özet olarak] Tercümesidir:

Bu mezarda ilelebed kalmak üzere defn olunan zâta Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne tarafından son ihtiramâtı ifâ etmek isterim. Sözü uzatmayacağım. Bu anda hisseylediğim heyecan ve âlâmdan dolayı uzun uzadıya söz söylemeye iktidarım yoktur.

Efendiler!

Yirmibeş seneden beri hasb el-meslek reisim bulunup hayli zamanlardan beri kavî bir râbıta-i meveddet-kârâne [sevgi bağı] ile merbut bulunduğum bir

zâttan ebedî bir surette müfarekât etmek [ayrılmak] benim için tahammülgüzar birşey olduğunu elbette takdir edersiniz.

Marko Paşa Rum tüccarından gayet muteber bir aileye mensup olup 1824 senesinde dünyaya gelmiştir.

Müşarünileyh ulûm-ı ibtidaiyyeyi o esnada ailesinin mutavattın [vatan edinmiş, yerleşmiş] bulunduğu Şire [Syros, Syra] adasında tahsil etmiş olup muahharen ailesi Dersaadet'e nakl etmiş olmakla Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâneye yazdırılmıştır.

Marko Paşa Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhânede ulûm-ı tıbbiyyeyi tahsil eylediği sırada beyn-el akran temeyyüz etmiş [akranları arasında kendini göstermiş] ve muallimlerinin hüsn-i teveccüh ve muhabbetlerini kazanmış olduğundan doktor diplomasını ihraz eder etmez [alır almaz] o esnada seririyat-ı hariciyye muallimi bulunan müteveffa Konstantin Karateodori beye seririyat reisi nâmıyla muavin nasb olunmuştur.

O zamanlar Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Nezâretinde bulunan merhum Cemal efendi Marko Paşa'yı taht-ı himayesine alarak büyük büyük familyalara takdim etmiştir.

Marko Paşa faaliyet ve zekâvet ve mahareti sayesinde az zaman zarfında o kadar terakki eylemiştir ki, şehrimizde bilcümle etıbbâdan ziyade şöhret kazanmıştır.

Marko Paşanın ihraz eylediği [kazandığı] şöhret-i hâzıkâne cümlenin malûmudur.

Marko Paşanın terakkiyâtı yalnız şöhrete münhasır kalmayıp rütbece dahi kemal-i sür'atle terakki ederek birkaç sene zarfında Kolağalıktan Miralaylığa çıkmıştır.

Marko Paşa seririyat-ı hariciyye riyasetinde bir müddet kaldıktan sonra müfredât-ı tıp muallimliğine ve muahharen seririyât-ı hariciyye muallim vekâletine tayin olunmuştur.

Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında ser-tabib hazret-i şehriyârî ünvan-ı celilini ve umum asâkir-i şâhâne hıdmet-i sıhhiyesi riyasetini ve ilk defa olarak bir tabibe ihsan olunan Mirliva [tuğ/tüm general] rütbesini ihraz etmiştir [almıştır]... (6 Teşrin-i sâni 1888)

MÜTENEVVİA

"Satılık Baraka"

Portatif Ev

☐ Amerika'da icad olunan işbu baraka sade ve metin olduğundan kolayca nakl olunup kuruluyor ve kaldırılıyor.

Derunu kolayca ısınır ve havadardır.

Her bir parçaları yek-diğerine girme olduğundan iki adam bunu bir saatte kurar. Ateşe dayanmak ve su almamak üzere meşin ile bağlıdır.

İşbu baraka kavi tahtalar ile yapılıp kayışlar ile tutturulmuştur. Derununda on iki karyola, on iki masa istiâb eder. Masanın üzerinde içeriden açılır bir pencere çerçevesi bulunup hariçten kanadı vardır.

İşbu baraka otuz dört kadem tûlünde ve on sekiz kadem arzında olup araba ile nakli kabildir.

Tafsilât-ı sâire için Beyoğlunda Doğruyol'da İngiliz Eczahânesine müracaat olunması ihtar olunur... (5 Teşrin-i sâni 1888)

Halit Ziya

☐ Ezkiyâ-yi zamaneden Uşşakîzâde Halid bey (Bir muhtıranın son yaprakları) nâmıyla hacmi küçük, nefaseti büyük bir risale-i lâtife tahrir ve neşr etmiştir... (16 Teşrin-i sâni 1888)

Eugene Sue

☐ Halil Edib bey tarafından tercüme ve pey-der-pey neşr edilmekte olan (Paris esrarı) nâm lâtif ve ibret-âmiz hikâyenin üçüncü nüshası dahi mevki-i intişara vaz' olunmuştur... (16 Teşrin-i sâni 1888)

"Güzellik Müsabakası"

☐ Kavâid-i sıhhiyyeye tevfikan perhizkârâne taayyüş eylemek [yaşamak] ve her gûne [her türlü] sû-i istimalâttan tevakkî etmek [sakınmak] hüsn-i vücudun husul ve muhafazasına yani hem güzel çocuklar tevlidine [doğmasına] ve hem de bunlar büyüdükçe hüsn-ü ânlarını [güzelliklerini] muhafaza edebilmelerine ne mertebe medâr-ı küllîsi olduğu tahakkuk etmek ve bu suretle herkesi perhiz-kârlığa alıştırıp sû-i istimalâttan ve meselâ müskirât-ı mühlike [sarhoş edici şeyler] istimâlinden her iki cinsi yani zükûr [erkekler] ve inâsı [kadınları] vaz geçirmek maksadı ile birkaç seneden beri ve Avrupa'nın bazı beldelerinde güzellik müsabakaları tertib olunmaktadır.

Bu gibi müsabakalara hakem tayin olunan zevât ekseriya etıbbâdan intihab olunduklarından yani çehrenin güzelliğiyle iktifa etmeyip âzâ-yı vücudun tenâsübünü [uygunluğunu] ve endamın istikametini ve hüsn ü âna müteferri' [güzellikle ilgili] hâlât-ı sâireyi dahi piş-i nazara alarak i'tâ-i hükm eyliyorlar.

Tefevvukları [üstünlükleri] tasdik olunanların aldığı mükâfât-ı nakdiyye ne miktar olsa ol kadar değeri olamaz ise de bu gibi müsabakalara iştirak eden kadınların ekseri sît [ün] ü şöhret iktisab etmek arzusunda bulunuyorlar.

Esasen bir maksad-ı makbul üzerine tesis olunan işbu müsabakât gittikçe mûcib-i fevâid olacak iken birtakım mazarrâtın tevlidine sebep olmakta idüğü görülüyor... (19 Teşrin-i sâni 1888)

"Şarkî Afrika'da Almanlar"

☐ Almanya ve İngiltere devletlerinin Şarkî Afrika sevâhilini muhasara-i bahriyye altına almaya muvafakat ettikleri tahakkuk etmiştir.

Almanya'nın Şarkî Afrika Şirketinin memurları aleyhine vuku bulan kıyam üzerine Alman memurları itlâf ve emvalleri tahrib olunduğundan Almanya devleti Afrikalıların te'dibine teşebbüs edecek imiş.

Almanya erkân-ı harb zabitanından Binbaşı (Liebert) Berlin'de irâd ettiği bir nutkunda Almanya'nın muamelât-ı seferiyye planını bervech-i âti beyan etmiştir:

Şöyle ki Almanya maktul olan memurlar ve tahrib olunan emval için tarziye-i istihsal [özür diletmek] ve esir ticaretini men etmek azminde bulunduğundan ehl-i kıyamın zabt ettikleri beş limanı donanma marifetiyle istirdâd [geri alıp] ve oralarda yine Alman memurları nasb edecektir... (27 Teşrin-i sâni 1888)

"Rusya İstikrazı"

Çarlık Dış Borç Peşinde

☐ Beş yüz milyon Frank veyahut yirmi milyon lira Sterlin Rusya istikraz-ı cedidine dair ukûd ve tanzim olunan mukavelenâmeye Teşrin-i Sâni'nin on sekizinde Petersburg'ta vaz'-ı imza olunmuştur. Akd-i mukavele eden bankalar istikraz bedelini Kânun-ı sâni'nin birinde altın olarak i'ta edeceklerdir.

Mebâliğ-i müstakrazanın [borç alınmış paraların] mahall-i sarfı henüz lâyıkıyla malum değildir. İşbu istikraz tahvilâtı birkaç haftaya kadar Paris ve Londra ve Amsterdam ve Brüksel ve Berlin'de tedavüle çıkarılacaktır.

İstikraz-ı cedidin bazı düyûn-ı sairenin mübadelesi için akd olunduğu mervî olmakla [Post] nâm Berlin gazetesi Almanya'da Rusya'nın bin sekiz yüz yetmiş yedi istikraz tahvilâtının hâmillerine bedelini nakden alıp kâğıtlarını elden çıkarmalarını tavsiye etmiştir... (24 Teşrin-i sâni 1888) ☐

Yeni Dünya'nın Yeni Serisinde *Şevket Süreyya Aydemir*'in Bir Yazısı

METE TUNÇAY

MUSTAFA SUPHİ'nin Bakû'daki *Yeni Dünya* gazetesinde çıkan son başyazısı, 18 Aralık 1920 tarih ve 65-17. numaradadır: "BMM Hükûmeti ve Komünist Fırkası"(bknz. *TSA I*, s.227/dn 211). Bundan sonraki, TKP Merkezî Heyeti'nin çoğu üyeleri, arkalarında üç kişilik (başkan Ahmet Cevat Emre, âzâlardan biri Kayserili İsmail Hakkı) bir Haricî Büro bırakarak Türkiye'ye geçmişlerdir. Gazetenin başlığının altında, "TKF Merkezî Heyetinin fikirlerini neşreder ve haftada bir defa çıkar" diye yazmasına karşın, bir sonraki sayının (66-18) tarihi 26 Ocak 1921'dir, yani M. Suphiler grubunun öldürülmelerinden bir gün önce! Daha sonraki sayı (67-19), üç hafta arayla 17 Şubat 1921'de yayımlanmıştır ve cinayetten habersiz görünmektedir. (Gelecek aylarda, *Yeni Dünya*'nın ilk serisinin bu son örneklerinden, çeşitli yazılar aktaracağım.) Bundan sonra *Yeni Dünya* çıkmamıştır. TKP Merkez Komitesinin toplu ölüm haberi Bakû'ya ulaşınca, Rus KP ve Komintern'in onayıyla, beş kişilik bir TKP Teşkilât Bürosu oluşturulmuş (*Eski Sol...*, s. 16-17) ve bu örgütçe seçilen iki delege, 1921 Temmuzu'nda toplanan Komintern'in 3. Kongresinde Türkiye'yi temsil etmişlerdir. Herhalde, ancak bu kongreden bir süre sonra, 16 Mart 1921 tarihli antlaşma gereğince, Sovyet topraklarındaki TKP örgütü dağıtılmıştır.

Şevket Süreyya Aydemir

Bu arada, Türkiye'den Batum'a geçen Nâzım Hikmet ile Vâlâ Nurettin, Bakû'da bulunan Şevket (Süreyya Aydemir) ve Ahmet Cevat (Emre) ile birleştiler ve TKP'li oldular. Sakarya savaşı arifesinde, Şevket (Süreyya) TKP ve Komintern tarafından Türkiye'ye gözlemci olarak gönderildi. (Ruslar, Batum'da yedek güç olarak tuttukları Enver Paşaya ne yapacakları konusunda karar vermek için, Sakarya savaşının sonucunu bekliyordu.) Daha sonra, dört arkadaş KUTV'da okumak üzere Moskova'ya gideceklerdi. 1 Aralık 1921'de *Yeni Dünya* (Bakû'da) yeniden yayımlanmaya başladı. Ama bu kere, başlık altı yazısına göre, "Türkçe Komünist gazetesidir." Başlığının yanında iki cümle vardır: Burjuva hükûmetlerinin terk-i teslihat teşebbüsleri fare eti yememek için yemin eden kedilerin haline benzer - Kapitalist devletler müstemleke haline koymak istedikleri memleketlere güleryüz gösterirler, kurbanlık koyunu süsleyip okşadıkları gibi.

Gazetenin ilk sayfası: Fransa - Türkiye İtilâfı

Anadolu'yu Kim İstismar Edecek?

Anadolu'da Tegullup - BMM Müzakeratından

S. 2: İngiliz Gazeteleri - Bizde Fırkalar (Cim.Dal.)

S. 3: Anadolu'da Ne Gördüm? - Paşalar Arasında ve Manzum Hikâye (Ahmet)

S.4: Şûrâlar Hükûmetinin Bir Senelik Şark Siyaseti

İşte, aşağıda bu gazetenin 3. sayfasında biri Şevket Süreyya'nın olmak üzere iki yazıyı sunuyoruz. Şunu da belirtelim ki, *Yeni Dünya*'nın bu ikinci serisinin 2. numarası, tek yaprak, elyazması teksir olarak 15 Kânunusani 1921 (22 olacak!) tarihinde çıkmıştır. Türkiye'ye yönelik olarak ve Türkiyeliler tarafından yayımlanan *Yeni Dünya*'ların sonu, muhtemelen budur.

Anadolu'da Ne Gördüm?

Anadolu harbinin bidayetinden beri, İstanbul'dan gelen gazeteleri görenler Anadolu'yu bir tükenmez şenlik ve şehrâyin içinde zannederler. Kumandanlar nutuklarını söylüyor, vâizler vaazlarını dinletiyor, gazeteciler bir sütunda kaybedilen, yakılan, katliâma uğrayan memleketlerin haritasını yaparken, diğer sütunda arslan, kaplan, heybetli kahraman resimleri altında methiyeler neşrediyorlar... Meşhur bir hatibimiz altın ordumuza İzmir rıhtımında kahve, Meriç nehrinde soğuk su içirdikten sonra yine Altaylara yolluyor. Bir edibemiz bile Arap atı üstünde sayfiyesine giderken Anadolu'da son kadına varıncaya kadar harbe devam edileceğini ecnebi muhabirlere beyan ediyor! Her gün güya, Anadolu'dan gelen bir bitaraf zat: İstanbul gazetelerinde yolları emin, mahkemeleri adaletli, maarifi müterakki, ahaliyi mesut gösteriyor. Adeta cennet misali olan bir ülke tasvirine girişiyor. Böylece gitgide Anadolu lie beraber onu idare edenler de mukaddes lâyuti oluyor. Açılması günah bir perde altına sarılıp gidiyor. Meclisler emin, hatipler coşkun, mitingler bereketli... Öyle ya! Atina'dan yolu şaşırıp gelen ahmak, korkak, sarhoş düşman ordusu İzmir'de, Nazilli'de, Kütahya'da, Eskişehir'de. Sakarya'da olmadıysa Ankara'da, Kızıl, Yeşil veya Kara Irmak'ta nasıl olsa son neferine kadar mahvedilecek! Fakat hatipler ne söylerse söylesin, gazeteler ne yazarsa yazsınlar, bütün bunlar mezarlıkta kahkaha ile gülen baykuşların gürültüsüdür. Anadolu da fakir, hasta, harabe, bereler içinde inler bir ülkeden başka bir şey değil.

Ben Anadolu'yu, fakat gazetecilerin ve bilumum "bitaraf zat"ların tasvir ettiği Anadolu'yu değil, menfaatin, şekavetin, rüşvetin, zulmün ve istibdadın hükümran olduğu, viran, karanlık, yoksul, ölüm döşeğindeki asıl hakiki Anadolu'yu kendi gözlerimle gördükten sonra! bir levhasını tasvir etmek istiyorum: Karanlık, yağmurlu, soğuk bir gecede "Ayanadağ" arkasındaki ormanlardan iniyordum. Kayaların arkasından yanıklı garip türkülerine benzeyen hasta, ihtiyar bir kadın feryadı duydum; yaklaştım, ocağındaki ateş artık kararmağa yüz tutmuş, viran bir kulübede adeta çıplak yere serilmiş ağlıyordu. Açlıktan, has-

talıktan benizleri kurumuş iki küçük kızcağız da bir köşede titreşerek yatıyorlardı. İçeriye girdim, derdini sormak istedim:

— Ne ağlıyorsun bacı?

— Jandarmalar dövdüler!..

— Niçin?

— Oğlum kaçak da, teslim et!.. dediler.

Feryadını artırdı. Yürekten kopan beddualar gecelerin esrarlı karanlığı içinde yükseliyor, taşıyor. Sessiz ormanlar, bulutlu dağlar üzerinden aşarak meçhul mücrimlerin, müstebidlerin başında yıldırım gibi patlamak için uzak ufuklara doğru dağılıyordu. Biraz sonra yine sordum:

— Kocan nerede, bacı?

— Kocam şehit.. Bir oğlumu askere götürdüler! Bak bunlar onun yetimleri! Bir oğlum da cepheden kaçtı; şimdi hergün jandarmalar gelip beni dövüyorlar.

Ocakta ateş sönüyor. Kadın artık bunalıyor. Köşede titreşen çocuklar bu harap, bomboş yuvada galiba açlıklarını unutmak için uyumağa çalışıyorlardı.

— Buralarda ekmek bulunmaz mı bacı? dedim.

— Sebep olanlara lânet olsun, lânet oğul!.. dedi. İşte bu işler başımıza geldi. Mısırları bekleyemedim! Hep domuzlar doldu; gelen geçen Jandarmalar, eşkiyalar yedi bitirdi.

— Acaba komşuda olmaz mı?

— Komşu nerede oğul, komşu nerede, hep düşman. Allah onlara el açtırmasın! Rengini kaybetmiş, yırtık, yamalı bir peştemala sarıldı, kalkmağa çalıştı. İsli çatının bir kenarında birkaç koçan mısır asılmıştı; galiba bana ikram için pişirmek istiyordu. Kalktım, çantamdaki ekmeği bir tarafa bırakarak çıktım. Dışarıda hain bir fırtına uğulduyor, perişan, ümitleri kesilmiş, çıplak bir dul kadının bunalmış beddualarını kulaklarımda çınlıyordu...

Ben o gece Ayanadağının arkasındaki ormanlarda hakiki Anadolu halkını gördüm. Bereketi çalınmış, çiğnenmiş, domuzlara, jandarmalara, eşkiyalara me'kel olmuş bir dul kadının tarlacığı ve viran kulübesi ile bizim memleketimiz arasında ne fark var?

Bu hasta ve perişan dul kadın da bizim yaralı, dertli, hakaret görmüş milletimizin timsali değil midir?..

Aydemir

Paşalar Arasında

Mustafa Kemal Paşa bu son gecelerde uykusundan müşteki olsa gerektir. Kim bilir, ne kadar korkulu rüyalar görüyor, ne müthiş buhranlarla uyanıyor! Harb-i Umumîde iken mevkiine göz diktiği, nişanlarına bakarak ağzını sulandırdığı Enver Paşa işte yine karşısında bir hayalet gibi duruyor.

İstanbul'un Kemalist gazetelerinden tutunuz, Anadolu'nun ta şarkında, Sarıkamış'ta, bilhassa Enver Paşaya ve Halk Şûrâlar Fırkasına karşı koymak için çıkarılan (Varlık) gazetesine kadar bütün neşriyat, aynı düğmeden emir alan elektrik çıngırakları gibi, birbirlerine noktası noktasına muvafık düşen çığırtkanlıklara başladılar. Tahmin edilebilir mi ki, Şûrâlar Hükûmeti toprağından gelip tesadüfen idarehaneye uğramış bir yolcunun verdiği malûmat yahut bunun gibi herhangi bir tesadüf sebebiyle bütün gazeteler bir ağızdan birden ötmeye başlasınlar!... İmkân yok değil mi? O halde elektrik cihazı meydana çıktı; düğmenin üstüne kimin parmağı bastığı belli oldu. Çıngıraklar Halk Şûrâlar Fırkası kuvvetsizdir, başta Enver Paşa sonra sayılı birkaç avantürcüden ibarettir diye! kıyameti koparıyorlar.

Bunu başka hadisat da, pek nazar-ı dikkati celb edecek bir şekilde takip etmekten geri kalmıyor. Mesele alev aldı alalı Mustafa Kemal Paşa, vaktiyle Halil Paşa'nın maiyetinde çalışmış, Enver Paşaya intisap etmiş büyük memurları, kumandanları azil ve tevkif ediyor. Sonra bazı mânidar istifalar haber alınıyor. Biz bunlara bakarak, Kemalist gazetelerin: kuvvetsizdir, hiçbir şey yapamaz! diye hüküm verdiği Halk Şûrâlar Fırkasından ve Enver Paşa'dan korkacak kadar Anadolu Hükûmeti zayıf mı düştü diye düşünmekten kendimizi alamıyoruz. Kuvvetsiz de bütün bu heyecanlar, helecanlar, çırpınmalar niçin?..

Anadolu şehirlerindeki, kasabalarındaki mütegallibe arasında Mustafa Kemal'e destek olanlar, Enver'e mütemayil olanlar ne nisbettedir, bilmiyoruz, ama ortalıkta dönen bütün bu ahval birinci kısmın yavaş yavaş partiyi kaybetmeğe başladığını gösteriyor.

Maamafih bizim nazarımızda, Enver ne ise Mustafa Kemal de odur. Bürû aristokratlık tiryakiliğiyle malûl olanlardan fakir halka, çalışan insanlara yalnız zarar geleceği itikadını besleyenlerdeniz. Bu iki cenerali farkı şudur ki, birinin tâlii yar olmamıştır. Nereye elini uzattı ise kopup elinde kalmıştır. Öbürününki ise şimdiye kadar rütbelerin, ünvanların en büyüğünü bahş edecek kadar sahibine güler yüz göstermiştir. İşte bu!

Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya*'sı Üstüne Bibliyografik Not

Yeni Dünya gazetesi 27 Nisan 1918'de Moskova'da "Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesinin Türkçe Nâşir-î Efkârı" olarak yayımlanmaya başladı. M.Suphi'nin bu iki sayıdaki başyazısı için bknz. *Tarih ve Toplum*, 37 (Ocak 1987), s.37-39): "Cenuptaki Türk Yoldaşlarına, Türk Kardaşlarına."

Sayı 2 - 16 Mayıs
Sayı 3 - 30 Mayıs
Sayı 4 - 15 Haziran
Sayı 5 - 18 Temmuz
Sayı 6 - 3 Ağustos
Sayı 7 - 15 Ağustos
Sayı 8 - 8 Eylül. "Türk Sosyalist Komünistleri (Fırkası)'nin Nâşir-i Efkârı"
Sayı 9 - 13 Ekim
Sayı 10 - 30 Kasım. "Türk Komünistleri (Fırkası)'nin Nâşir-i Efkârı"
Sayı 11 - 24 Aralık "Rus Komünist (Bolşevik)'ler Partisi Türk Teşkilâtının Naşir-i Efkârı"
Sayı 12 - 10 Şubat 1919 "Rus Komünist (Bolşevik)'ler Partisi Müslüman Merkez Bürosu Huzurunda Türk Teşkilâtının Nâşir-i Efkârı"
Sayı 13 - ? görmedim.
Sayı 14 - 14 Nisan "Naşiri: Şark Halkları Merkez-i Umumisi, Yazıcısı: Türk Komünistler Şubesi" Simferopol-Akmescit
Sayı 15 - 6 Mayıs
Sayı 16 - 9 Mayıs "Nâşiri: Şark Halkları Komünist Teşkilâtının Merkez Bürosu, Yazıcısı: aynı"
Sayı 17 - 13 Mayıs
Sayı 18 - 14 Mayıs. "Türk Komünistleri Teşkilâtının Nâşir-i Efkârı"
Sayı 19 - ? görmedim.
Sayı 20 - 18 Mayıs
Sayı 21-25 - ? görmedim.
Sayı 26 - 25 Mayıs.

Beyaz Orduların Kırım'ı işgali üzerine Mustafa Suphi Moskova'ya döndü. Türkmenistan'a gönderildi ve *Yeni Dünya*'yı Taşkent'te çıkarmaya devam etti. (*Eski Sol*... s.51) (Kırım'ın geri alınmasından sonra, orada Tatarca bir *Yeni Dünya* yayımlanmaya başlanmıştır.) Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi üzerine, M.Suphi Bakû'ya geldi ve *Yeni Dünya*'yı çift numarayla çıkarmaya başladı. İlk sayı 1(49), 20 Haziran 1920. TKP Kuruluş Kongresi (10 Eylül) gününe kadar 11 sayı yayımlanmıştı (*Eski Sol*..; s.75). 15(63) numaralı sayı 15 Kasım 1920'de çıkmıştır.

BİR MARŞ

Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa Marşı

"Hidivi Mısır Fehâmetlü, Devletlü Abbas Hilmi Paşa Hazretleri Nâm-ı Âlisine Tanzim Kılınan Marştır"

1892-1914 yılları arası hüküm sürmüş Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi Paşaya ithaf edilmiştir.

Bestecisi: Toni D. GÖRÖĞ

Musavver Mâlûmât dergisinin ilâvesi olarak 1893 yılında yayımlanmıştır.

CEM BEHAR KOLEKSİYONU

16. Yüzyılın Ortalarında Protestanların Umudu: Türkler

KLAUS SCHWARZ

WİTTENBERG'te yaşayan Martin Luther'in yeni Hıristiyan din öğretisi "Protestanlık" ayakta kalışını ve yayılışını bilindiği gibi önemli ölçüde Türklerin Roma-Alman İmparatorluğu'na saldırılarına borçludur. Roma-Alman İmparatoru V.Karl (1520-1566) ve kardeşi Roma-Alman Kralı I. Ferdinand'ın imparatorluklarını Türklere karşı savunmada Protestan askerlerine de ihtiyaçları vardı. Protestanlar ise askerlerini ancak yeni öğretileri Protestanlığın tanınması şartıyla cepheye yolladılar. 1555'te Augsburg dinî Barış andlaşması ile tam olarak tanınmasına kadar Protestanlık her Türk saldırısında pozisyonunu daha da güçlendirdi.[1] Ama bu hiçbir zaman dilimi içinde Alman Protestanları ile Türklerin omuz omuza savaşmaları anlamına gelmedi. Alman Protestanları için saldırgan Türkler aynı Papa gibi şeytani birer tehlikeydiler. 1545 yazında, Martin Luther, İmparator V. Karl ve Kral I. Ferdinand'ın elçilerini değerli hediyelerle barış sağlamak amacıyla Kanunî Sultan Süleyman'a yollamasına büyük öfke gösterdi.[2] Öfkesi nedensiz değildi! Çünkü pek yakında Protestanların başına gelecekler vardı. İşin ilginç tarafı V. Karl daha 1533 yılında İstanbul'a yolladığı elçisi Schepper'den, Kanuni Sultan Süleyman'la yapılacak andlaşmanın içerisinde Luthercilerin ve diğer "ihanetçilerin" hiçbir şekilde desteklenmeyeceği maddesinin bulunmasını da istemişti.[3] 1545 Ekim'inde İstanbul'da Hıristiyan arabulucular Türkler ile savaşta bir senelik silah bırakma kararı sağladılar. 1546 yazında artık imparator rahatça Alman-Protestanlarına karşı savaşa başlayabilirdi (Schmalkalden Savaşı).

İmparator ve Kral'ın elçisi Gerhard Veltwyck ateşkesin bitmesinden sonra barış sağlamak için görüşürken 24 Nisan'da imparatora ait Alman ve İspanyol orduları Protestanlara saldırıp onları yenilgiye uğrattılar (Mühlberg Savaşı). Protestanların önderi Saksonyalı Elektör Prens I. Johann Friedrich ve Hessen'li Prens (Landgraf) Philipp İmparator V. Karl tarafından esir alınıp Hollanda'ya götürüldü. Katolik imparatorun Protestanlara karşı bu zaferi Kanunî Sultan Süleyman'ı da etkiledi. 1547 yazında Türklerle bir barış andlaşması yapıldı.[4] İmparator din birliğini yeniden sağlamak için harekete geçti. Bunu da Mühlberg Savaşı'nda Fransızların da etkisi ile ordularını geri çeken ve güçlü bir imparatordan hazzetmeyen Papa'nın yardımı olmadan yapmak zorundaydı. Din birliğini sağlamak konusunda atılacak ilk adım 30 Mayıs 1548'de Augsburg kentindeki İmparatorluk Meclisi'nde (Reichstag'ta) de kararlaştırılan "Interim" (Geçici Formül)di. Bu öyle bir formüldü ki Protestanlık öğretisinden pek az şey içeriyordu. Buna rağmen pek çok Protestan (Martin Luther 18.2.1546'da ölmüştü) din adamı "Interim"i onayladı. Protestanların ana yüksek tahsil merkezi olan Wittenberg'te aralarında ünlü Philipp Melanchthon'un da bulunduğu ilahiyatçılarının büyük bir çoğunluğu "Interim"i kabul etmeye hazırdılar. İmparatorun tepeden indirttiği karara karşın yine de Luther'in öğretisinde direnen adamlar yok değildi elbette. Bunlar arasında Protestan reform hareketlerinin ilginç simalarından Matthias Flacius Illyricus (1520-1575) da bulunmaktaydı. Flacius Hırvatistan kökenliydi. Nitekim Flacius ismi Hırvatça Vlačič (Vlaçiç) isminin Latincesidir. Martin Luther'in öğretisiyle ilk kez Venedik'te tanışmıştı. Kanunî Sultan Süleyman'ın Orta Macaristan'ı da imparatorluk sınırlarına kattığı 1541 yılında Flacius da Wittenberg'e Luther ve Melanchthon'un yanına gitmekteydi. Orada İbranice profesörü oldu.[5]

Evet, işte bu Flacius şimdi imparatorun "Interim"inin muhalifi olarak bir zamanlar aynı düşünceleri paylaştıkları Melanchthon'a da karşı koymak zorunda kalmıştı ve Melanchthon'u ihanetle suçluyordu. Pek çok fikirdaşı gibi Flacius da profesörlük çalışmasını yarıda bırakmak zorundaydı. Witten-

Martin Luther (1483-1546)

berg'den ayrılan Flacius "Interim"e karşı koyanların merkezi haline gelmiş olan Magdeburg'a gitti. Magdeburg o tarihlerde "Interim"e muhalif Lutherciler tarafından "Bizim Tanrımızın İletişim Bürosu" diye adlandırılmaktaydı. İmparatora karşı çıktığı için 27 Temmuz 1547'den beri aforoz edilmiş olan Magdeburg şimdilerde Âciz Melanchthon'un ve zâlim İmparator'un yerildiği risalelere, şarkılara, dini konuşmalara, vaazlara, diyaloglara sahne olmaktaydı. Eski Profesör Flacius ekmeğini şimdi bir matbaada tashihçilik yaparak sağlamaktaydı ve böylece dini inançları yüzünden takibata uğramıştı. Bu sıralarda Flacius'a "Türkiye"den bir mektup gelir. Daha doğrusu birkaç yıldan beri Türklerin işgali altında bulunan Orta Macaristan'dan. Bu öyle bir mektuptu ki Flacius onu yalnız okumakla kalmayacak, bir önsöz ilâve edecek ve yayınlayacaktı!

Mektup önemliydi çünkü Macaristan'da ilginç şeyler olmaktaydı. Türk işgalcileri, egemenlikleri altındaki Hıristiyan ve Yahudileri İslam kurallarına göre "zımmi" olarak korumaları altına almışlardı. "Zımmi" günümüz diliyle ifade etmek gerekirse, bunlar bir nevi ikinci sınıf vatandaş gibiydiler. Belirli bir ek vergisi, baş vergisi (Cizye) vermek suretiyle "kitabı olan bu dinler" (ehl-i kitab) "bâtıl âyinlerine" birkaç kısıtlamayla da olsa devam edebiliyorlardı. Pek sık iddia edildiği gibi bu yöntem amaçlanmış bir tolerans şekli olmadığı gibi gayr-ı Müslimlerin dinleri de Müslüman efendileri pek fazla ilgilendirmiyordu. Bu İslâm kanununun tabiî bir neticesi olarak pratikte tüm Hıristiyan ve Yahudi mezheplerinin toleranssız Hıristiyan Avrupa'da o zaman hiç sahip olmadıkları bir din özgürlüğüne sahip olmalarına yol açtı. Türkiye'den Haham Isaak Safarti'nin Hıristiyan egemenliği altındaki Avrupa'daki dindaşlarına yazdığı mektup çok ünlüdür. Haham mektubunda Türkiye'de herkesin kendi incir ağacı altında oturup huzurlu yaşayabileceğini yazmıştır.[6] Haham'a göre Müslüman Türkler gerçi boyunlarında Hıristiyanlar gibi birer "İnsan sevgisi" yaftası taşımıyorlardı ama Yahudiler hallerinden Avrupa'da yaşayan dindaşlarından çok daha memnundular.[7] Bilindiği gibi pek çok Yahudi İspanya'dan sürülünce kurtuluşu Türkiye'ye sığınmakta bulmuştu. Bu arada Macaristan'da Protestan Reformları büyük ilgi görmekteydi.

Macar öğrenciler tarafından Alman üniversiteleri arasında en çok Wittenberg Üniversitesi rağbet görüyordu. İlk Macar öğrenci bu üniversiteye 1522'de yazıldı. Bir yıl sonra dört öğrenciydiler. 1600 yılına kadar da Macar öğrencilerin sayısı 1018'i buldu.[8] Macaristan'ın en önemli Protestan Reformcuları ünlü yazar ve matbaacı Gáspár Heltai (1510-1547) ve Macaristan'ın Türklerce işgal edilmiş kısmında yeni öğretileri yayan István Szegedi Kiss (1505-1572) Luther'in öğretisiyle ilk Wittenberg Üniversitesi'nde tanışıp orada benimsediler. Bilindiği gibi Kanuni Sultan Süleyman'ın 1541 yılındaki seferinden sonra eski ortaçağ Macar Krallığı üçe bölündü. Kuzey ve Batı Macaristan aynı zamanda 1531'den beri Roma-Alman Kralı da olan Habsburg'lu I. Ferdinand'ın egemenliğindeydi. Eski Macar Krallığı'nın Doğu kısmı Osmanlılara bağımlı olan ve haraç veren Macar Kralı Zapolya'nın (Macarca: Szápolyai) elindeydi. Daha sonraki yıllarda bu krallığın geri kalan kısmı Osmanlılara bağımlı olan ve haraç veren Erdel Prensliği'ni oluşturacaktır. Orta Macaristan ise doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilâyeti haline geldi I. Ferdinand'ın hükmettiği bölgede yaşayan Katoliklerin durumu yöneticilerinin de Katolik olması dolayısıyla diğer bölgelerden elbette daha iyiydi. Zapolya'nın yönetimindeki bölgede Katolik olmayanlar, -Lutherciler, Calvinciler ve Unitarienler ağırlık kazandılar.[9]

Roma-Alman İmparatoru V.Karl (1500-1558)

Peki ama direkt Osmanlı İslâm idaresi ile yönetilen Macaristan'da durum nasıldı? Daha 1542 Eylül'ünde, yani çoğunluğunu Alman İmparatorluk askerlerinin oluşturduğu orduların Brandenburg Elektör Prensi II. Joachim komutasında Macaristan'ın Türkler yönetimindeki bölümüne Pest'e saldırısı zamanında Wittenberg'ten Philipp Melanchthon, Kilian Goldstein'a mektubunda; Buda'daki Türk kumandanlarının bir Protestan vaizini çağırtıp ne öğrettiğini sorduklarını ve aldıkları cevapla memnun kaldıklarını işittiğini yazar.[10] Andreas Batizi (1510-?)[11] 8 Aralık 1543'te yani Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan Seferi'nde diğer yerlerin yanında İstolni Belgrad'ı da (Macarcası: Székesfehérvár) fethetmesinden birkaç hafta sonra Philipp Melanchthon'a Protestanların Türk egemenliği altında barış içinde yaşadıklarını ve Türklerin kendilerine Papa'yı tutanlara olandan daha çok sempati duyduklarını zannettiğini yazar.[12] Bu da Protestanlığın Roma'daki Papa'nın karşısında oluşu ve Protestan âyinleri ve kiliselerinin Katoliklerde olduğu gibi şaşaalı olmayışı yüzünden gerçeğe uygun görünmektedir. Elbette Protestanlar aleyhinde tecavüzler de vardı.[13] Ama genel olarak bu "Interim" zamanında Macaristan'da Türk işgali altında yaşayan Protestanların durumu Roma-Almanya İmparatorluğu'nda yaşayan dindaşlarından kat kat daha iyiydi. Türk işgalinden daha dört yıl sonra bile, 25 Aralık 1545'te Macar Protestan reformcu Sigmund Torda, Melanchthon'a Protestanlığın yayılışına bakılırsa, Türklerin Macaristan'ı fethetmelerinin Tanrının bir lütfu olduğunu gördüğünü yazmaktaydı.[14]

Şimdi Emericus Zigerius isimli birisinin "Türkiye'den" Matthias Flacius Illyricus'a yazdığı mektuba dönelim. Emericus Zigerius Macarca İmre Eszéki isminin Latincesidir. O zamanlar bilim adamları arasında Osmanlılarda

Emericus Zigerius'dan Matthias Flacius Illyricus'a yazılan manzum mektup.

gelmesi nedeniyle sık sık görüşmekteydik. Ama o kısa zamanda hastalandı ve Wittenberg'de bir yıl bile kalamadı. O zamandan beri izini yitirdim. Mektubu yayımlamamın iki nedeni var. Birincisi: Tüm inanan Hıristiyanlar, cehennem canavarının uzun boynunu İsa'nın kilisesini yutmak için çıkardığı bu tehlikeli zamanda, Tanrı'nın bizi yine de koruduğunu göstermek, hatta çok daha tehlikeli olabilecek yerlerde çok daha fazla koruduğunu göstermek! Biz doğru bulduğumuz Protestanlık öğretisini korumalı ve yaymalıyız. Hiçbir şekilde "İnterim"in ihanet yoluyla doğru bildiğimiz yoldan dönmemeliyiz. Dindar ve şu anda üzüntüde olan Hıristiyanlar bu mektupla Türk egemenliği altındaki zavallı halkın dağlı kabalığı ve vahşiliğinden Tanrı tarafından nasıl korunduğunu öğrensinler istiyorum. Eğer dinimize sadık kalırsak, Tanrı aynısını burada da yapar! İkincisi: Bizim sözde Hıristiyan Hükümdarlar, Türklerin Tanrı'nın sadık kulları Hıristiyanları himaye ettiklerini savunduklarını, Hıristiyanlık öğretisini yaymalarına ve uygulamalarına bile izin verdiklerini duyunca utançtan yüzleri kızarsın istedim! Ben burada Papa'yı tutanları, İspanyolları kastetmiyorum. Onların ne olduğu zaten belli! Benim sözünü ettiğim kısa zaman önce gerçek Hıristiyanlığı kabul edenlerdir. Şimdi güçlülerin kaba kuvvetinden korkup ya da çıkar umutlarıyla inkâr ediyorlar. Yine ihanet edip, İsa'yı Almanya'dan tümüyle atmak istiyorlar. Onlar Türkleri kendilerine örnek alsınlar! Bu sözde Hıristiyanlar gerçek Hıristiyanlara en korkunç Türklerden daha kötü davranmaktalar. Türkler gerçek Hıristiyanlık öğretisine sadece izin vermekle kal-

Matthias Flacius Illyricus (Vlačič) (1520-1575)

Arapça kullanma âdeti olduğu gibi Latince isim kullanma âdeti vardı (Eszék: Türkçesi Ösek, Hırvatça: Osijek, Almanca: Esseg). Eszék Belgrad'ın kuzeybatısında Osmanlı orduları için stratejik önemi olan Drava köprüsüne uzanan bir şehirdi.[15] Emericus Zigerius bu mektubu 3 Ağustos 1549'da Tuna nehri kıyısında bir Macar şehri olan ve Mohaç'ın 40 km kuzeyinde bulunan Tolna'dan yazmıştır. Flacius Illyricus mektubu baskıya vermeden önce şu önsözü ekler. Mektubun basıldığı küçük kitapçığın adı şöyledir: "İnanmış Vaiz Emericus Zigerius'tan Türkiye'den Illyricus'a yazılmış bir mektup, Türkiye'deki kilise ve Hıristiyanlık dininden sözeder". İncil'den şu alıntıyı yapar (Matta 21-43): "Bundan dolayı size derim, Tanrı'nın İmparatorluğu sizden alınacak onun meyvalarını yetiştirecek bir millete verilecektir".[16] Daha sonra bugünkü dille sunduğumuz şu önsözüne başlar:

"Ben bu mektubu 22 Haziran 1550'de İsa Peygamberin dinini yayan, içinde tanrı korkusu olan bir Vaizden aldım. Bu Vaiz altı yıl önce öğretmenlik yaptığı Tolna şehrinden Wittenberg'e öğrenime geldi. O zamanlar öğrencim olması ve Illirya (burada büyük olasılıkla Hırvatistan kastediliyor)'dan

Roma-Alman, Bohemya ve Macaristan Kralı I. Ferdinand (1505-1564)

mayıp, Hıristiyan olmayan Kurtlara karşı (yani Katoliklere karşı) da kılıçlarıyla savunuyorlar Hıristiyanlığı. Şimdi elbette bazı ukalâlar beni Hıristiyan değil de Türk yönetimi istemekle itham edecekler...

Onlara ben sadece Türklerin gaddarlıklarını bildiğimi söylemekle yetineceğim. Ama şu anda Hıristiyan yöneticiler bir Türkün hiçbir zaman olamayacağı kadar kötüdürler. Ben de "Buda ve Tüm Macaristan Hıristiyanların emrinde olsun!" diyenler gibi düşünmek isterdim. Şimdi Türkün yönettiği yerlerde Protestanlık özgürce vaazediliyor. Hıristiyanlar başta olsaydı bu özgürlük olmayacaktı! İsa'nın yolunda olmak yerine ihanet yolunda olunacaktı. Ben bu mektupla huzursuzluk yaratmayı amaçlamadım. Amacım gerçek Protestanlık

Philipp Melanchthon (1497-1560).

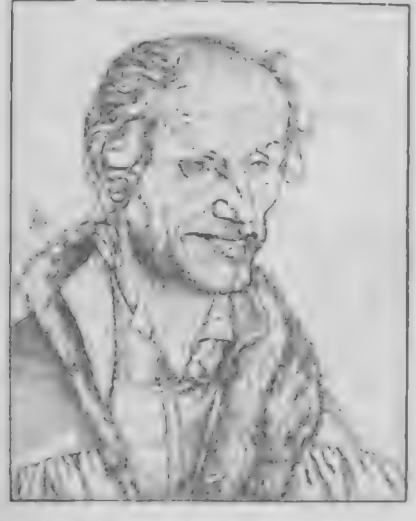

öğretisine inananlara Türkiye'deki Hıristiyan Kilisesini örnek gösterip onlara cesaret ve umut vermek. Kendilerini Hıristiyan olarak niteleyen yöneticilere de Türklerin iyiniyet ve yumuşaklığını gösterip onları belki de saldırıdan ve hışımdan vazgeçirmek."

Bu önsözden sonra mektup başlar:

"Sevgili dostum ve Hıristiyan kardeşim Matthias Illyricus, sana önce inayet ve barış dilerim. Sana hep yazmak isterdim. Çünkü hatıralar kalbimin derin bir köşesinde. Ama yolun uzunluğu, işlerimin zorluğu ve Papa'yı tutanların eziyetleri ve tehlikeleri bunu engelledi. Şimdi sana Türk egemenliği altındaki Kilisenin durumundan sözedeceğim. Birkaç yıl önce Tolna'ya geldiğimde, şehir Tanrıya inanmayanlarla (yani Katoliklerle) doluydu. Binlerce insanın içinde üç ya da dördü gerçek dine inanmaktaydı (yani Protestanlık). Buradan Kálmáncsá'ya gittim (Sigetvar/Szigetvár kentinin yaklaşık 20 km batısı). Birbuçuk ay orada vaazlar verdim. Tanrı yardım etti ve pek çok insan yanlış ve tanrısız öğretileri bırakıp İsa'nın yoluna girdiler (yani Protestan oldular). Bunların arasında orada öğretmenlik yapan ve Padua'da (İtalya) öğrenim görmüş Mattheus Endericus ve birkaç papaz da var. Oradan Vörösmart'a geçtim. Burası hırsızların, haydut ve katillerin kaynadığı bir bölge olmasına rağmen hepsi tövbe ettiler ve tüm Aşağı Macaristan'da Protestanlığı yayabildim. İki yıl ve üç ay sonra içinde Tanrı korkusu olan kimseler beni yine Tolna'ya getirip bir kilise verdiler. Bu arada halk İsa'ya inananlar ve Papa'yı tutanlar olmak üzere ikiye ayrıldı. Sert tartışmalar oldu. Papayı tutanlar yanlış inançlarını dişleri ve tırnakları ile savunuyorlardı. Ama Tanrı bize mucizevi bir şekilde Türkler tarafından korudu ve müdafaa ettirdi. Çünkü Türklerin yöneticileri özellikle Kadı adı verilen hukukçuları bizim tarafımızı tuttular. Günün birinde Tolna kenti yöneticisi, Sultanın Defterdarına beni öldürtmesi veya şehirden atması için büyük bir para teklif etti. İçinde Tanrı korkusu olan insanlar olayı Buda Beğlerbeğine duyurdular. Beğlerbeği [Kasım Paşa olacak], olayı duyunca kent yöneticisi az kaldı asılıyordu. Paşa, Luther'in icat ettiği Protestan inancının (burada buna böyle diyorlar) korkusuzca vaazedilmesi emretti. Kim Macarlardan ve Islavlardan Hıristiyanlığa geçmek isterse geçsin. Çünkü Hıristiyanlığın gerçek inancı budur! O Hıristiyanlığın Buda'da da serbestçe vaazedilebilmesini sağladı. Ama senin Tanrısız Ragusa'lı (bugünkü Dubrovnik) yurtdaşların Hıristiyanlığa (yani Protestanlığa) karşılar. Çünkü Türklerle ticaret yapıyorlar.

Niklas Stoer tarafından çizilmiş Türk süvarisi

Ben yedi ay daha Tolna'da kaldım ve yeni bir okul açtım. Çünkü Papa'yı tutanların da eski bir okulu var. Bizim okulumuzun 60 öğrencisi ve normal halktan da 500 dinleyicisi var. Halkın diğer bölümü Papa'nın yalanlarına inanmakta henüz. Bizim elemanlarımız az. Eğer Wittenberg'te hâlâ Macarlar varsa onları lütfen bize yolla. Çünkü bu ülkelerde Allah'ın ürünü bol ama işçi az. Papa'yı tutanların sürüldüğü pek çok ülkede Vaiz yok. Almanya'dan Macaristan'a gelen öğrenciler dikkatliler ve Türklerin bölümüne gelmekten çekiniyorlar. İşte Macaristan'daki kilisenin hali bu! Bizim için dua edin! Bana da kilisenin Saksonya ve Almanya'nın diğer eyaletlerindeki durumu hakkında yaz. Acilen kitaplara ihtiyacımız var. Oradaki Macarlara ve özellikle bana değer veren Matthäus Motze'ye selam söyle ve ona bizi ziyaret etmesini söyle".

Tolna 3 Ağustos 1549.

Herşeyden bihaber Emericus Zigerius Türk koruması altında Macaristan'da Protestanlığı yaymakla meşgul, kendi dindaşlarının Almanya'daki zor durumunu bilmiyordu! Mektubunun ne kadar işe yaradığını da herhalde tahmin edemezdi! □

ÇEVİRİ: HAYATÎ BOYACIOĞLU

• Macarca'dan yaptığı tercümeler için Dr. Krisztina Kehl-Bodrogi'ye candan teşekkür ederim.

[1] Sultan Süleyman'ın Roma-Alman İmparatorluğu'na ikinci saldırısı zamanı hakkında bakınız: Ascan Westermann: Die Türkenhilfe und die politisch-kirchliches Parteien auf dem Reichstag

N.Stoer'in Türk süvarisi

Buda'nın Türkler tarafından kuşatılması (1541)

Türk askerlerinin esirleri götürüşü.

zu Regensburg 1532. Heidelberg 1910. (Türkler aleyhine askeri yardım ve Regensburg meclisindeki kilise - politika partileri) yine bak. Wolfgang Steglich: Die Reichstürkenhilfe in der Zeit Karls V., Militärgeschichtliche Mitteilungen II (1972), s. 8-55. (V. Karl döneminde İmparatorluğun Türklere karşı askeri yardımlar) ve S. A. Fischer-Galati: Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521-1555. Cambridge/Mass. 1959. (Osmanlı Emperyalizmi ve Alman Protestanlığı, 1521-1555). "İdeolojik" tartışmaları için bak. Kenetth M. Setton: Lutheranism and the Turkish Peril, Balkan Studies 3(1962), s. 133-168 (Luthercilik ve Türk tehlikesi).

[2] D. Martin Luthers Briefwechsel. Bd XI. Weimar 1948. s.42, No. 436. (Martin Luther'in yazışmaları).

[3] A.Gevay: Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert. Wien 1838-42, cilt I, s.3-10. (Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Avusturya, Macaristan ve Bâbıâli arasındaki ilişkilerle ilgili belge ve vesikalar).

[4] Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Ernst Dieter Petritsch: Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 38(1985), s.4-80 (1547 yılında yapılan Habsburglu-Osmanlı Barış Andlaşması).

[5] Kişiliği ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Wilhelm Preger: Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit. Erlangen 1859-61. Nachdruck Hildesheim 1964. (Matthias Flacius Illyricus ve zamanı).

[6] Heinrich Graetz: Volkstümliche Geschichte der Juden. Leipzig 1888. c. III, s.67. (Halk için anlatılmış Yahudilerin tarihi).

[7] Heinrich Graetz: Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. C.9. Leipzig 1891, s.25. (En eski zamanlardan günümüze Yahudilerin tarihi).

[8] Bak. Gabriel Adriányi: Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns. München 1986, s.13. (Macaristan kilise tarihi üzerine), ve ayrıntılı olarak Géza Szabó: Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555-1613. Halle 1941, (Wittenberg Üniversitesindeki Macar cematinin tarihi).

[9] Bu konu ile ilgili az önce yayınlanan László Makai ve András Mocsy'nın büyük eser: Erdely története. Budapest 1986. s.459 v. d. (Erdel tarihi), ve orada sözü edilen geniş kaynaklar.

[10] Corpus Reformatorum. Hrsg. von Carl Gottlieb Bretschneider. c. IV. Halle 1837. No. 2371. (Protestan reformcuların külliyatı).

[11] K.Hartfelder: Ungedruckte Briefe an Melanchthon, (Melanchthon'a basılmamış mektuplar), Zeitschrift für Kirchengeschichte 12(1891), s.190 v. d.

[12] Onunla ilgili olarak; Jenö Zoványi: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon (Macaristan Protestanları kilise tarihi ansiklopedisi). 3. basım. Budapest 1977. s.58.

[13] Bununla ilgili olarak bak. Robert Gragger: Türkischungarische Kulturbeziehungen (Türk-Macar kültür ilişkileri). Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Berlin 1927. s.13. Bu kaynak her zaman güvenilir değildir.

[14] Karácsonyi, János: Egyháztörténelmi Emlékek. Budapest 1909. c. IV, s.451, (Kilise tarihi anıtlar).

[15] Emericus Zigerius'un biyografisi için bakınız: Zoványi, Ansiklopedi, s.804.

[16] Bu mektubun orijinal adı şöyledir: Ein schrifft/eines fromen Predigers aus der Türckey an Illyricum geschrieben/Darinnen angezeiget wird/wie es dort mit der Kirche und dem Evangelio zugehet. (Bir yazı/Türkiyeden inanmış bir vaizden Illyricus'a yazılmıştır/içinde orada kilise ve Protestanlığın durumuanlatılır).Magdeburg 1550. Michael Lotther (matbaası). 14 sayfa (Berlin Devlet Kütüphanesi. Yer numarası: Flugschr. 1549. 1.).

Mütenevvia

SUHA UMUR

Ramazan Davulunun Men'i Hakkında

Galata kadısı faziletlû efendi

Mahmiyye-i Galatada liyali-i ramazan-ı şerifte (ramazan gecelerinde) vakt-i sahurda kadimden mahalle bekçileri çanacıklar üzerine nakara (nakkare) misillû cild kaplayıp darb ikaz ederler giderken davul peyda ve mahallât arasında darp ve envai halt ve fuhşiyat ile bir alay ibadullahı tâciz ve tekdir edüb bu makule muhdes bedayiin def'i lâzım gelmekle imdi cümle mahallât imamlarına taraf-ı şer-i enverden muhkem tenbih ve tekid edesiz ki fi-mabaad bu makule bedayii def' eyleyeler şöyle ki sırren ve alenen tecessüs olunup ahz olunurlar muhkem tedib ve hakkından gelinir deyû ilam ve (...) eyleyesuz deyû

KASIMPAŞA
Sicil 6 - Sahife 42
12 şaban 1134 (28 Mayıs 1722)

Ramazan Geceleri Hangi Dükkânların Açılacağı

-Beyaz Üzerine Ferman-

İzzetlû yeniçeri ağası ve İstanbul kadısı faziletlû efendi ve Haslar ve Galata ve Üsküdar kadıları faziletlû efendiler ve Galata voyvodası ve Üsküdar ustası ve kolluk çorbacıları inşallah-ı teala ramazan-ı şerif gecelerinde İstanbul ve Eyüp ve Galata ve Kasımpaşa ve Beşiktaş ve Üsküdar ve ol havalilerde helvacı ve hoşabcı dükkânlarından maada dükkân açılmayub anlar dahi ibad-ı müslimin teravihi eda birle camilerden çıktıklarından sonra bil-külliye kapanub ve hamamlar,sabah namazı vakti hulûl edince açmamak şartile şimdiden tenbihi lâzım gelenlerine muhkem tenbih ve tekid eyleyesiz eğer hilâf-ı ferman leyle-i ramazanda helvacı ve hoşabcı dükkânlarından maada anlar dahi teravihi hitamından sonra kapanmak şartı ile ehl-i sûkdan bir ferd dükkân açmağa cesaret ve hamamlar dahi sabah namazı vakti hulûlünden mukaddem açılmak lâzım gelirse bilâ aman haklarından gelineceğini cümleye tefhim ve ilân ve teftiş ve tefahhus edip bu makuleleri ahz ve bila tevakkuf huzurunuza ihzar eylemeğin ziyade dikkat ve ihtimam ve takyid-i tam eyletesiz deyu buyruldu

BAB MAHKEMESİ
Sicil 154 - Sahife 98
26 şaban 1144 (23 Şubat 1732)

Zelzele

1179 senesi zilhicce şerifesinin 12'nci ve iyd-i adhiyyenin (kurban bayramının) üçüncü perşembe günü saat onda iken azim zelzele olub hatta büyük camiin minaresi ve bazı minareler ve İstanbul'da Sultan Mehmed Camii'nin kubbesi hedmolmuştur

KASIMPAŞA
Sicil 57- Sahife 1
12 zilhicce 1179 (22 Mayıs 1766)
(Şuhur-u rumiye 13 Mayıs)

Ameliyat Sözleşmeleri

Gemi tayfasından Manol veled-i Papas nam zımmî meclis-i şer'-i hatir-i lazım-et-tevkirde işbu bâis-ün-nasr (?) Yani veled-i Yorgi muvacehesinde ikrar ve takrir-i kelâm edüp ben fıtık marazına mübtelâ olmakla şak edip mualece etmek için mezbur ile yedi riyalî kuruş ücrete kavi eyledik şak-kı mezbure mualece ederken helâk olursam mezbur Yani'den dem ve diyetim taleb olunmaya dedikde gıbb-et-tasdik-üş-şer'i (tasdikten sonra) mavakî bi-t-tıb ketb olundu fi-l-yevm-üs-sani vel-ışrin safer-ül-hayr li sene seb'-ain ve elf

İSTANBUL KADILIĞI
Sicil 7 - Sahife 15
22 safer 1070 (8 Kasım 1659)

Dr. Miralay Cemil Bey (Topuzlu) tarafından yapılan bir ameliyat (1895).

Mahmiyye-i İstanbulda Camcı Ali mahallesinde sâkin Ahmed Beşe ibn-i Abdullah nam kimesne meclis-i şer'-i hatirda işbu bâis-ül-sefer Pavlo veled-i Yorgo nam zımmî muvacehesinde ikrar ve takrir-i kelâm edip ben fıtık marazına mübtela olmakla yarup ol marazı izale için mezburu onüç esedî kuruşa isticar ol dahi nefsini icar eyledikten sonra ücret-i merkumeyi mezbur Pavlo'ya peşin vermiş idim el-halet-i hazihi eğer ba irade-t-üllah-ı teala mahallini yarup andan müteessiren fevt olursam dem ve diyetim dava olunmaya dedikde gıbb-et-tasdik ma vakî bi-t-tıb ketb olundu fi yevm-üs-salis min zilhicce li sene 1073

İSTANBUL KADILIĞI
Sicil 11 - Sahife 29
3 zilhicce 1073 (9 Temmuz 1663)

* * *

Mahmiyye-i İstanbulda Saraçhane kurbünde Mimar Ayas mahallesinde sakin Ali Beşe ibn-i Hüseyin nam kimesne meclis-i şer'i şerif lâzım-üt-teşrifte işbu bâis-ül-sefer Kosta veled-i Miho nam zımmî muvacehesinde takrir-i kelâm edip ben fıtık marazına mübtela olmakla ol marazı def' için mezbur Kosta ile on kıt'a esedî kuruşa kavl eyledik eğer ol mualeceden bi-emrullah-i teala fevt olursam mezbur Kosta'dan dem ve diyetim taleb olunmaya dedikde gıbb-et-tasdik-üş-şer'i ma-hüve-l-vaki bi-t-tıb (tıpda âdet olduğu üzre) ketb olundu fi el-yevm-üs-sabi' min cemaziyelevvel li sene selase ve sebain ve elf

İSTANBUL KADILIĞI
Sicil 11 - Sahife 48
7 cemaziyelevvel 1073 (18 Aralık 1662)

Yanlış Tedaviyle Ölüme Sebebiyet Durumunda Tazminat Vererek Sulh Olma

Mahruse-i Galata muzafatından kasaba-i Tophanede Hacı Ali mahallesi sâkinlerinden olup kendi tarafından asil ve halen zevcesi olan Saliha binti Abdullah nam hatun tarafından husus-u ati-ül-beyana vekil olduğu zatını muvakkat-ı şer'iyye ile arifan-ı mahalle-i mezbur sükkanından Mehmed Halife ibn-i Abdullah ve Yusuf bin Abdurrahman nam kimesneler şahadetleri ile şer'an sabit olan Salih Çelebi ibn-i Mehmed nam kimesne meclis-i şer'-i şerifte etıbbadan olup mahruse-i mezbûrede loncada sakin Apolin nam zımmî mahzarında ikrar ve takrir-i kelâm edip mezbûre Salihadan mütevellid altı aylık olan sulbü sağîr oğlum Ahmed kabız marazına mübtelâ olmakla ilaç için mezbur Apolin tarih-i kitab-ı şehrinin yirmiikinci günü vakt-ı asrda (ikindi vakti) menzilime getirdiğimde mezbur Apolin dahi sagîr-i mezburun marazına hukne (tenkiye) ilacdır deyub üç dirhem tatlı bağdem yağı ve üç dirhem (...) ile sagîr-i mezbura hukne döktüğünden sonra sagîr-i mezbur tahammül edemeyip kasığı çatlayıp müteessiren ol gün vakt-i işada (akşam vaktinde) fevt olmakla ben dahi asâleten ve vekâleten sagîr-i mezbura hukne ile hilâf-ı mutad ilac etmekle fevt olmuştu deyu mezbur Apolin'den sagîr-i mezburun diyetini dava ettiğimde ol dahi cevabında sagîr-i mezburun maraz-ı mezburuna hukne ilac olub mutad olmakla döküp beş günden sonra fevt oldu dedikten maada ber-vechi muharrer müteessiren fevt olduğunu inkar etmeğin beynimizde münazaat-ı kesire (pek çok ağız kavgası) vaki olmuştu el-haletü hazıhi (şimdiki halde) muslihûn (arabulucular) tavassut edip mezbur Apolin ile beynimizde otuz beş esedî kuruş üzerine inşa-i akd-i sulh ettiklerinde ben dahî sulh-ü mezburu kabul ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezburu mezbur Apolin yedinden tamamen ahz ü kabz ettikten sonra husus-ı mezbura müteallike ammme-i davadan ben asaleten ve vekâleten mezbur Apolin'in zimmetini ibra ve ıskat edip mezbur Apolin dahi medfu'u olan bedel-i sulh-ü mezbura müteallike amme-i davadan benim zimmetimi ibra ve ıskat eyledi dedikte gıbb-et-tasdik-üş-şer'i ve-t-tahkik-ül-mer'i ma-vakî' bi-t-tıb ketb olundu fi 20 min ramazan 1086

BAB MAHKEMESİ
Cild 15 - Sahife 18
20 ramazan 1086 (8.12.1675)

* * *

Recep Paşa'nın Firarı ve Saklanması Hakkında

Hasköy kadısı izzetlû ve faziletlû efendi hazretleri

Kaim-makam-ı sabık Recep paşa firar ve ihtifa etmekle her kim haber verir ise, beş yüz altın müjde verilmesi için ferman-ı humayun sadır olmuştur vech-i meşruh üzere delîl nida ettiresiz deyû

HASKÖY
Defter 11 - Sahife 331
5 muharrem 1098 (21.11.1686)

* * *

Hicri 1098 senesi başlarında sadaret kaymakamı Recep paşa, cephede bulunan kapı kulu askerinin ayaklanarak İstanbula gelip 4. Mehmed'i hal' edeceklerini haber almış ve bunun üzerine 4. Mehmed'in kardeşi Süleymanın yerine Mehmed'in büyük oğlu Mustafa'nın getirilmesini münasip görerek bu kararını şeyhülislam Ankarevi Mehmed efendiye açmış ise de kabul ettirememiş ve sonra Yeniçeri ağası vekili Sekban başı ile görüşmüş ise de o da muvafakat etmemiş ve bunu derhal padişah 4. Mehmed'e haber vermiş Avcı Mehmed de Recep paşanın katlini emretmiş idi. Fakat emri götüren çavuş bunu yanlışlıkla Recep paşa'ya vermiş, canı başına sıçrayan Recep paşa hemen konağının arka bahçesinde firara muvaffak olmuştu. Bunun üzerine İstanbul kadısı ve bütün naiplere yukarıdaki ferman sadır olmuştu.

Yüzyıl Önce İstanbul'da Çıkan Fransızca Bir Dergi:

La Revue Orientale ve Kurucusu Adolphe Thalasso

SEMAVİ EYİCE

HALİÇ'in karşı yakasındaki Galata daha Bizans çağında İstanbul'un yerli halkından daha değişik bir halkın kaynaştığı bir bölge olmuştu. Şehir feth olunup, İstanbul genç Osmanlı Devleti'nin başkenti olunca, Galata'nın bu durumu daha da belirli bir biçim aldı. Burada çeşitli dinlerden, çeşitli diller konuşan değişik milletlerden insanların arasında, Batı Avrupa'nın bütün ülkelerinden gelmiş kişiler de yaşıyordu. Yavaş yavaş Galata'nın yukarı kesimlerine yayılarak bir vakitler "Beyoğlu bağları" denilen yerlere yerleşen bu insanlar, burada XVII. yüzyıldan itibaren kurulan yabancı elçiliklerin gölgesinde daha da gelişmek imkânını bulmuşlar ve XIX. yüzyılda Beyoğlu, mimarisi geleneklerine bağlı insanları ile Türk ve Müslüman İstanbul'un karşısında insanları, binaları, eğlence ve hayat düzeni ile küçük bir Avrupa şehir görünümü almıştı. Çeşitli sebeplerin buraya getirdiği ve bazıları burada yerli veya kendileri gibi yabancı gayri-müslimler ile evlenerek başlıbaşına bir "millet" meydana getiren bu yarı Batılılara *levantin* denilirdi. Türk halkı, kendisine yabancı olan bu insanları *"Tatlısu frengi"* olarak adlandırmıştı. Türk ve Müslüman halk bu frenkleri kendi aralarında, değişik davranış ve kıyafetleri ile ancak onların *Tatlısu (Eauxdouces, Süssen-wasser, Sweetwaters)* olarak adlandırdıkları, Kâğıthane veya Göksu deresi mesire yerlerinde gördüklerinden böylece adlandırmış olmalıdırlar.

Bu "tatlısu frenkleri" Beyoğlu'nda Avrupa şehirlerindeki birçok şeyin de benzerine sahip olmağa çalıştıkları dikkati çeker. Bu arada zaman zaman, bilhassa Fransızlar tarafından dergiler de çıkarılmışsa da, bunların ömürleri pek fazla olmamıştır. İstanbul'da basılan Fransızca gazete ve dergilerin bir kataloğu bir kaç yıl önce yayınlandı.[1] Bunun içinde *La Revue Orientale - Journal litteraire et artistique* adlı bir derginin 1885-1886 yıllarında yayınladığı ve bu derginin tek tam koleksiyonunun Paris'te Bibliothèque Nationale'da olduğu bildirilmiştir. Biz bu derginin birinci ve ikinci yıllarından bir kısmını bir arada ciltlenmiş olarak, bir vakitler İstanbul eski kitap piyasasının merkezlerinden olan Yüksekkaldırım'da, kitapçı Lefteris Bert'de raslamış ve o devrin kitapçılarının çok makul ölçülerde biçtikleri bir ödeme ile satın almıştık.

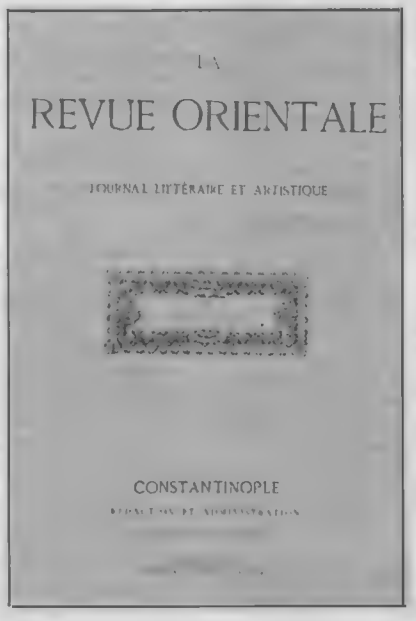
LA
REVUE ORIENTALE
JOURNAL LITTÉRAIRE ET ARTISTIQUE
CONSTANTINOPLE

La Revue Orientale'in bir başkasının da dikkatini çektiğini az sonra öğrendik. Mehmet Önder, aylık bir edebiyat dergisinde yayınladığı çok kısa bir yazıda, Paris'de Bibliothèque Nationale'da bu derginin yalnız *tek* sayısını gördüğünü bildiriyor ve bu derginin Türk-Fransız sanatçılarının işbirliği ile yayınlandığını haber veriyordu. Yine M.Önder'in yazdığına göre dergi Padişah II. Abdülhamid'in izni, isteği ve yardımiyle yayınlanmış ve "... doğu ve batı dünyası arasında kültür, sanat ve edebiyat

ilişkileri kurmak amacında olduğu, Osmanlı gençliğine sayfalarını açtığı, bu faydalı teşebbüse karşı olanlara cevap vermenin dahi gerekli görülmediği..." de önsözde bildirilmiştir.[2]

M.Önder bir Türk teşebbüsü olarak gördüğü bu derginin müdürlüğüne A.Thalasso adında *birinin* tayin edildiğini bildirdikten başka kısa makalesinin sonunda bu dergide bazı Türkçe şiirlerin Latin harfleri ile Fransız transliterasyonuna göre yazıldıklarını dikkate değer bulduğunu, bazı örnekler vererek açıklar. Makale şu cümleler ile sona erer: "Tarihimizde ilk sanat ve edebiyat dergisi olduğunu sandığımız *La Revue Orientale*, aynı zamanda bizde, Osmanlı Sarayı'nın Latin harflerini benimsemesi ve bu yola doğru akım başlangıcı olarak önem kazanmaktadır. Yalnız ilk sayısını gördüğümüz derginin kaç sayı ve ne zamana kadar yayınlandığını şimdilik bilmiyoruz. Araştırılmağa değer bir konu."

La Revue Orientale'i çıkaran Adolphe Thalasso'nun bir Beyoğlu levanten'i olduğunda şüphe yoktur. Adı büyük ihtimal ile Rum asıllı hatta belki de Katolik Rumlardan olduğunu gösterir gibidir.[3] Genellikle Syra adasından gelen Katolik Rumlar iyi Fransızca öğrenimi görmüş oluyorlardı. Paris ile sıkı bağlantısı olan A.Thalasso da Fransızca pek çok kitap ve şiirler yayınlamış bir yazardı. Nitekim, 1909'a kadar hepsi de Fransızca olarak Paris'in ünlü yayınevleri tarafından yayınlanmış dört şiir, bir nesir, iki tiyatro kitabına imza atmış bulunuyordu. Bunların dışında *"Türkiye'de Molière" (=Molière en Turquie); "Karagöz" (=Karaguez); "Molière ve Karagöz sahnesi" (=Molière et le théatre de Karaguez), "Başlangıcından günümüze kadar Türk tiyatrosu" (=Le théatre turc, de l'origine à nos jour), "İstanbul'un ilk resim sergileri" (=Les premiers salons de Constantinople); "Doğu ressamı Fausto Zonaro", (=Fausto Zonaro, Peintre orientaliste); "Asya'da aşk yazıları antolojisi" (=Anthologie de l'amour asiatique); "İstanbul" (=Constantinople); "Dersaadet veya Türk yaşamından sahneler", (=Déri-sé'adet ou scènes de la vie turque)* başlıklı yayınları vardı. Bunlardan sonuncusu ressam Zonaro'nun resimleri ile süslenmişti. Thalasso ayrıca İran'da sahne çalışmalarına dair de iki yayın yapmıştı. 1909'da çıkan yayınları listesinde *"Osmanlı müzesinde şaheserler" (=Les chefs-d'oeuvre du Musée Ottoman),* ile *"Türkiye'de orientalist ressamlar" (=Les peintres orientalistes en Turquie)* başlıklı iki eserinin de baskıda oldukları haber verilir.

A.Thalasso'nun İstanbul'da açılan resim sergileri ile ilgili olarak yayınları da vardır: *İstanbul'da ilk resim salonları, (Les Premiers Salons de Peinture de Constantinople)* Paris 1906; *İlk Osmanlı Sanat Sergisi (Première Exposition Artistique Ottoman) "L'Art et les Artistes"* Dergisi (Nisan 1907); ayrıca ressam *Fausto Zonaro* hakkındaki çalışması *"L'Art et les Artistes"* Dergisi, sayı 46 (Ocak 1909)'da çıkmıştır.

Aranıp, bulunup etraflı surette incelenmesi gereken, bugün unutulmuş olan bütün bu yayınların dışında A.Thalasso'nun kendi türünde ilk eser olduğundan hâlâ faydalı olan bir kitabı daha vardır. Bu Osmanlı resmi hakkındaki, güzel baskılı resimli kitabıdır.[4] Fransızca olarak *"Osmanlı Sanatı, Türkiye ressamları" (=L'art Ottoman, les peintres de Turquie)* başlığı ile Paris'de yayınlanan bu eser *"Türkiye'nin orientalist resssamları" (=Die orientalischen Maler der Türkei)* başlığı ile Berlin'de Almanca olarak da basılmıştır. Her iki baskıda da eser, kendisi de ressam olan şehzade Abdülmecid Efendi'ye sunulmuştur. 1909'da henüz baskıda olduğu belirtildiğine göre bu kitaplar herhalde 1910'a doğru piyasaya çıkmış olmalılardır. Burada Türklerden sadece Şehzade Abdülmecid Efendi, Osman Hamdi Bey ile Halil Paşa anılır. Adları geçen diğer ressamların hepsi İstanbul'da yaşayan yabancı sanatçılardır. Thalasso'nun, 1914'de Türk tiyatrosunu düzenlemek için getirtilen[5] fakat fazla birşey

Adolphe Thalasso

Said Bey (Lastik)

yapmadan yurduna dönen ünlü A.Antoine'ın kurduğu *"Le Théâtre Libre"*e dair başlıbaşına bir kitabının da oluşu, bu İstanbul levanten'inin sahne sanatlarıyla yakından ilgisi bulunan ve Paris ile sıkı ilişkili, çok kültürlü bir kişi olduğunu ortaya koyar. Metod, bibliyografya, dökümantasyon bakımlarından bu kitap o derecede mükemmel ve eksiksizdir ki, A.Thalasso'nun bu hususda çok derin ve etraflı bilgisi olduğu açıkça belli olur.[6] Bu adama dair yaptığımız araştırmada öğrenebildiğimiz tek husus Thalasso adında bir kişinin yüzyıl kadar önceleri, İstanbul'daki Osmanlı Bankasında çalıştığıdır.[7] Thalasso'nun küçük adı Gustave olan bir de kardeşi vardır. Derginin idarecileri arasında da adına raslanan bu kişiye Adolphe 1909'da basılan *Le Théâtre Libre* başlıklı kitabının bir nüshasını el yazısı bir ithaf cümlesi ile hediye etmiştir. Şimdi özel kütüphanemizde bulunan bu nüsha dışında, elimize geçen 15 Mart 1907 tarihli ve Budapeşte'de Kont Gustave Széchenyi'ye yollanmak üzere yazılmış bir resimli kartta Gve.Thalasso imzası bulunmaktadır.[8]

La Revue Orientale'in, İstanbul'da Tarlabaşı caddesi 159 numarada olan bir idarehanesi vardı. Dergi Galata'da Ebuzziya basımevinde dizilip basılıyordu. Ancak, ilk sayıda bu kaydın bulunuşuna karşılık, sayıların sonunda derginin Beyoğlu'nda 491 numaradaki E.Vitalis basımevinde basıldığı bildirilmektedir. Müdürü Adolphe Thalasso, redaktörü Guillaume Maubert, idare müdürü Gustave Thalasso, sekreteri Alfred Spadaro ve muhasebe müdürü Etienne Daleggio idi. Bunlardan G.Maubert'i yalnız dergideki yazılarından ta-

nıyoruz. Sekreter A.Spadaro adından anlaşıldığı gibi, Beyoğlu'nun levanten'lerinden olmalıydı. E.Daleggio ise Ege denizinde Syra adasının eski bir Katolik ailesine mensuptu. Bu aileden 1888'de doğan Eugène Dalleggio (adını daima iki l ile yazardı) da Osmanlı Bankasında yetişmiş, Osmanlı devletinin son yıllarında bazı maden imtiyazlarına sahip olmuş, İstanbul ve bilhassa Galata'nın tarihi ve arkeolojisi hakkında pek çok makale ve kitap yayınlamıştır. Adını E.Dalleggio d'Alessio şeklinde yazan bu kişi 1935'lerde Atina'ya göç etmiş ve birkaç yıl önce orada ölmüştür.[9]

Derginin başında "edebiyat ve fen ilimlerinin koruyucusu" Sultan II.Abdülhamid'e bir sunuş yazısı yer alır. Bunda Padişaha saygılar sunulduktan başka derginin basımı için verilen izinden dolayı teşekkür edilmektedir.

Derginin 1885'e ait ilk cildi 18×24 cm. ölçüsünde 430 sahifeden meydana gelmiştir. Elimizde 1886 yılına ait ikinci ciltten ise sadece toplam 96 sahifelik iki fasikül bulunmaktadır. Derginin bu kadarla kaldığı ve daha başka sayısının çıkmadığı tahmin edilebilir. Nitekim yukarıda adı geçen Fransızca periyodikler kataloğunda da derginin 1886 yılı Şubatı'ndan sonra çıkmadığı belirtilmiştir. Ayrıca A.Thalasso'nun 1909'da basılan kitabının başındaki çıkmış eserleri listesinde de derginin ancak 1885 ve 1886 yıllarında yayınlandığı belirtilmiştir. Böylece Derginin 1886'dan sonra yayınlanmadığı kesinleşir.

Baş tarafında birçok Türk yazarının adlarının bulunmasına rağmen dergide Ermeni ve Grek edebiyatları ile Rum, Slav, Ermeni yazarlarının eserleri de büyük yer tutar. Fransızlar ise ağır basmaktadır. Bazıları çok tanınmış bazıları ise bugün unutulmuş birçok Fransız şair ve yazarın eserleri bu sahifelerde yer almaktadır. Yazılarının çoğu Fransız edebi yazarları ile ilgilidir. Şair François Coppée (1842-1908), Catulle Mendès (1824-1895) hakkındaki makaleler birçok sayı devam etmiş, Victor Hugo (1802-1885)'nun ölümü üzerine de makaleler çıkmıştır. Francis Melvil'in *Mademoiselle de Comminges* başlıklı romanı da derginin sahifelerinde tefrika edilmiştir. Paris'deki tiyatro oyunlarına dair haberler de bu dergide hayli yer tutmaktadır. Bu bakımdan *La Reveu Orientale* ilk bakışta İstanbul'da basılan bir Fransız edebiyat ve sanat dergisi gibidir. İkiat Bey imzalı makale ise Türk halk hikâyelerine dair bir araştırma başlığına sahip olmakla beraber (s.14-17), sadece konuya bir giriş olup, Türk halk hikâyelerini bu İkiat Bey'in Anadolu ve İstanbul'dan derleyerek Fransızcaya aktardığını belirtmektedir. İlk hikâye ise (s.18-19), "Genç kızların sevdiği pınar" başlıklıdır. Burada Gülbahar adındaki bir köyde görülen, başında iki Roma heykeli duran bir pınarın hikâyesi anlatılmıştır. s.25'de Rıza Bey (Nur)'in Latin harfleri ile yazılmış 5 beyitlik bir şarkısı, Fransızca tercümesi ile yer alır. Daha çok İstanbul'da yaşayan Fransızlara

Tarik *başyazarı Esad Bey*

Paris sahne ve edebiyat olaylarını anlatmak gayesiyle çıkan dergide L.Enault'un uzun bir yazısı, Paris'deki tiyatrolardan haber vermektedir.

İkinci sayıda redaksiyona J.V.Acemyan, Ahmet Mithat Efendi, Ebuzziya, Ch.Buet, *Tarik* gazetesi başyazarı Said Bey[10] ile İran'lı M.Tahir Efendi girmiştir. Bu sayıda O.Tokat'ın Ermeni edebiyatı hakkında bir yazısı (s.41-43, 82-84), Abuzer Galip'in İran tiyatrosuna dair araştırması (s.50-53 ve 71-73), Salih Efendi'nin dört beyitlik bir gazeli ve bunun Fransızca tercümesi (s.54) görülür. A.Thalasso ise Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'ya ithaf ettiği "Plevne mağlubu" başlıklı bir *sonnet*'sinde, bu büyük askeri Napolyon ile karşılaştırarak onu:

"Yenilmekle beraber, kendisini yenenden daha yüce..."

(Qui, vaincu, fut plus grand encor que son vainqueur...) mısraı ile tarif eder. L.Enault'un uzun Paris sahne haberlerinin arkasından Fortunio imzası ile Beyoğlu haberleri gelmektedir (s.62-64). Burada A.Dumas'nın *Denise* piyesinin oynandığı bildirilir. İstanbul'da sahneye koyan Brezilyalı Gomez'in *Salvator Rosa* operasını ise ağır surette tenkit eder. Halbuki yine Beyoğlu'nda oynanan *Fra-Diavolo* ise mükemmeldir. Bu sahifeleri kaleme alan Fortunio adlı kişi, baharın başlaması ile Beyoğlu'nun boşaldığını, pek çokların Nisan ortasından Mayıs ortasına kadar bir ayı Bursa'da geçirdiklerini bildirir. Mudanya'dan Bursa'ya döşenmesi tasarlanan demiryolunun bitirilmeden bırakıldığını, fakat yeniden girişilen bu çalışmalar tamamlandığında, Bursa'nın da monden hayatın bir merkezi olabileceğini ve tabiatı seven Alman ve Fransızların Karlsbad ve Vichy yerine bu harika şehre gideceklerini yazar.

Birinci cildin içinde G.des Godins de Souhesmes'in Cezayir'in etnik incelemesi yer alır (s.75-78; 158-162; 304-309). Ebuzziya Tevfik Bey'in "Harun-u Reşid ve Vezir Tûsî" başlıklı kısa anekdotu Arap harfleri ile Türkçe olarak dizilmiş ve J.V.Acemyan tarafından Fransızcaya çevrilmiştir (s.81). Beyoğlu haberlerinde Mayıs ayında Kâğıthane mesiresinin sevilen bir eğlence yeri olduğuna işaret edilerek sahnelerin artık boşaldığı, sadece *Faust* operasının başarılı bir biçimde oynandığı vurgulanır. Beyoğlu'nda *Ruy-Blas*'dan başka *Barbier de Séville* operası da sahneye konulmuş, fakat bu sonuncusunun ikinci akşamında, orkestra yerleşmiş ve seyirciler yerlerini almış, perdenin açılışını beklerken, oyunun rejisörü sahneye çıkarak, operanın iptal edildiğini bildirmiştir. Bu garip olayın sebebi müzisyenlerin ücretleri önceden ödenmediği için grev yapmalarıdır.

Birinci cildin içinde o sırada Rodos mutasarrıfı olan Namık Kemal Bey'in tiyatro hakkında bir mektubunun eski yazı ile Türkçe metni ve L.Charrel tarafından yapılmış Fransızca tercümesi bulunmaktadır (s.147-155).[11] Tiyatronun eğlence olduğu fikrinden hareketle N.Kemal bunun bir ihtiyaç olduğunu vurgular. Sahne gazete kitaptan çok daha etkileyici güce sahiptir. Ancak sahne oyunları yazarlığı çok zordur. Türk tiyatrosunun gelişmesi için oyuncular dillerini düzeltmeli ve üslup sadeleşmelidir. Aynı sayının sonundaki Beyoğlu haberleri bölümünde (s.180-182),

La Revue Orientale'in İstanbul'da Tarlabaşı'nda bir yönetim yeri vardı. Dergi Galata'da Ebuzziya basımevinde basılıyordu. Derginin başında "edebiyat ve fen bilimlerinin koruyucusu" Sultan II. Abdülhamid'e bir sunuş yazısı yeralmaktaydı.

Thalasso'nun bir levanten olduğunda şüphe yoktur. Adı büyük bir ihtimal ile Rum asıllı hattâ belki de Katolik Rumlardan olduğunu gösterir gibidir. Thalasso Fransızca pek çok kitap ve şiirler de yayınlamıştı.

İstanbul'da Bayramın karşılanışı, Padişahın Bayram selâmlığı anlatıldıktan sonra, Levanten'lerin Petits-Champs olarak adlandırdıkları Tepebaşı gazinosunda konuşulanlar ve görülenler üzerinde kısaca durulur. Cibali yangınında zarar görenlere yardım için Tepebaşı bahçesinde düzenlenen eğlencenin de parasından bazı kişilerin faydalandığı yolundaki dedikodulara, Fortunio takma adlı yazar, "Bal tutan parmağını yalar" sözü ile katılır.

İlgi çekici bulduğumuz yazılardan biri de Belçika'da "Anvers'deki Uluslararası sergide Türkiye" (s.249-251) hakkındadır. 2 Mayıs 1885'de açılan bu büyük sergide Türkiye çok kısıtlı bir şekilde temsil edilmiştir. Fakat İsviçre, İspanya ve İngiltere ondan da daha az yer işgal ederler. 995 m²'lik bir alanda kurulan Türk pavyonunda sadece üç veya dört ciddi müessese temsil edilmiştir. Geri kalanı Filistin'den gelmiş Arap satıcıların kurdukları bir "pazar"dan ibaret olup, burada Paris'de yapılmış Doğu taklidi eşyalar, bazı sedef işleri ve şekerlemeler satılmaktadır. Ancak bu pazarın satıcıları da oldukça şamatacı kişilerdir. Fakat yine de burası ziyaretçileri çekmektedir. Ciddi müesseselerin başında "Osmanlı Tütün Rejisi" (Régie Ottomane des Tabacs) gelmektedir. Burada satış yapılmamakta, hayli uzakta üstünde Türk bayrağı olan bir köşkte sigara ve tütün satışa sunulmuştur. Faik Paşa G.Della-Sudda'nın getirdiği eczacılık ham maddeleri ile haşhaş ürünleri teşhir edilen bölüm ikinci önemli müessesedir. Sergi jürisi, Reji'ye büyük ödül, Prof.Della-Sudda'ya ise altın madalya vermiştir.[12] Elia Souharni Sadullah ve Şrk.nin getirdiği halılar, kilimler, Şam perdeleri, işlemeler, kırmızı kösele terlikler ile lokumlar hemen hemen tamamen satılmış, müessese de bir bronz madalya kazanmıştır. Belçika'da Osmanlı Devleti'ni temsil eden elçi Karateodori Efendi ise, Belçika Kralının sergiyi ziyaretinde tebrik edilmiştir. Mme.C.Suchodolska imzalı bir yazı Türk-Rus savaşı (1877) sırasında Bulgaristan'da Kızanlık'ta yaşayan bir hekim ailesinin gördüklerinin hikâyesidir (s.252-256; 297-301). Adından anlaşıldığı gibi Polonya'lı bir hekimin eşi olan yazar, şehri işgal eden Rusların Türklere karşı nisbeten iyi davranmalarına karşılık Bulgarların hayli zulüm yaptıklarını anlatır: Ruslar ise bu kötülüklere karşı ya gerçekten çaresiz kalıyor veya öyle görünmek yolunu tutuyordu. Kaçmak isteyen Türkleri ihbar eden Bulgarlar bunların Kazaklar tarafından acımasızca öldürülmelerini sağladılar.

Kostantin Karateodori Efendi

Yazar kadının en dehşetle gördüğü manzara ise Bulgarların ve Kazakların yağma mallarını yükledikleri bir öküz arabasının arkasından sürükledikleri genç bir Türk kadını olmuştur. Üstünden örtüsü alınmış ve başındaki yaradan yüzüne kanlar süzülen kadının, elinde küçük bir Türk bayrağı taşımağa zorlamışlardı. Zavallı kadının eteğine yapışarak giden üç yaşlarında kadar bir kız çocuğu da: "Anne, ekmek!" diye haykırıyordu. Mme Suchodolska daha buna benzer korkunç sahneleri anlatmaktadır. Aslında daha arkası olan bu yazının devamı nedense yayınlanmadan kalmıştır.[13]

Eylül sayısının Beyoğlu haberleri bölümünde (s.272-279), 27 Ağustos günü Büyükada'da yapılan yelken yarışı anlatılır. O gün burada bütün sosyete seyirci olarak toplanmıştır. Gece ise bir balo verilmiştir. "Topal şeytan" *(Le diable boiteux)* imzası ile bu yazıyı hazırlayan yazar, yarış seyircileri ve baloda görülen Beyoğlu sosyetesinin kadınlarının şıklık ve güzelliklerini de belirtmeği ihmal etmez. Diğer bir balo ise 5 Eylül günü Büyükdere'de M.De Vendeuvre'ün malikânesinde düzenlenmiştir.[14] İstanbul ve Türkiye hakkında kitapları ve makaleleri olan Gaston des Godins de Souhesmes'in de aynı zamanda besteci olduğu ve iki eserinin bu sırada yayınlandığı da haber verilir.[15] 1867'de İstanbul'a yerleşerek Saray'ın ipeklilerini sağlamakla işe başlayan, sonra Lyonnaise Sigorta şirketi temsilcisi olan Jules Compte-Calix'in de ölümüne burada işaret edilir.

Kont Edward Szèchenyi (Zicni Paşa)

Ekim sayısında G.Laffon tarafından Fransızcaya manzum olarak çevrilmiş Türkçe bir manzume yer alır. Aslı bir Kırım hanı tarafından yazılan bu şiir, Cevdet Paşa tarihinin birinci cildinden alınmıştır.[16] Aynı sayıda ünlü bir hekim olan A.Zoeros Paşa'nın gençliğinde yazdığı *"Gözyaşı"* başlıklı Grekçe bir şiiri de asıl metni ve Fransızca nesir halinde çevirisi ile yer almıştır[17] (s.302-303). Bu sayıda sadece Ekrem Bey olarak anılan Recaizade Ekrem Bey (1846-1913) ve onun *Talim-i Edebiyat* başlıklı eserine dair M.-Bey-S. imzalı bir makale de yer alır. Burada ayrıca *Zemzeme*'den alınarak Mehmed Bey Shahtahtensky tarafından Fransızcaya çevrilen, Ekrem Bey'in şiir hakkındaki görüşleri de bulunmaktadır (s.311-315, 341-344). Bu yazıyı hazırlayan yazarın, Türkiye'ye sığınıp Müslüman olan Polonyalılardan biri olduğu adından anlaşılmaktadır. Beyoğlu haberlerinde (s.322-327), Feriköy Hıristiyan mezarlığında, 1855-56 Kırım harbi sırasında yaralanıp, Yeniköy hastanesinde ölen İtalyanlar için yapılan 12 m. yüksekli-

ğinde bir anıtın açılışı anlatılır. Uzun uzadıya hikâye edilen bir dedikodudan sonra, Beyoğlu'nda *Ruy-Blas* ve *Traviata* operalarının temsil edildiğini haber verir.

Kasım sayısında Mavroyeni Paşa'nın Konstantin Karateodori'nin hayatı hakkında yaptığı yayından bahsedilmekte (s.329-331),[18] ancak bu üç sahifelik yazıda esas konunun çok dışına çıkılarak Kızkulesi'nin adı ile Gazi, kâfir ve gâvur terimlerinin anlamları üzerinde durulmaktadır. Bu sayının Beyoğlu haberlerinde (s.370-374) "Topal şeytan", Fransız, İtalyan, Alman, Rum ve Ermeni karışımı dejenere ve zayıf bir "ırk" olan Beyoğlu levantenlerini tenkit ederken, Rumların Osmanlı Devleti içinde kültür seviyelerinin çok yüksek olduğunu, her tarafta okullar açtıklarını vurgular. Arkasından Valide Han'ında Muharrem ayında İranlıların yaptıkları ayini Beyoğlu sosyetesinin merakla görmeğe gittiğini anlatır. Bu kanlı ayine bilhassa kadınlar pek meraklıdır.

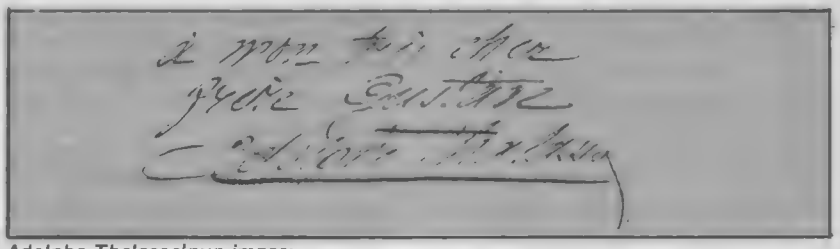

Adolphe Thalasso'nun imzası

Dergi'nin ilk cildini tamamlayan 1885 yılının son Aralık ayı sayısında Bareilles'in İstanbul'da dilenciler hakkında bir yazısı yer alır (s.377-382). Bu yazıda körlerden yüzelli kadarının Şehzade camii tabhanesinde barındıklarını bildirir. Bu körler Muharrem ayında şehirdeki diğer körler ile birleşerek 4-5 kişilik topluluklar halinde İstanbul'a yayılmakta ve ayın dokuzuna kadar çok güzel bir sesle ilâhiler okuyarak dolaşıp, bilhassa konakların önlerinde durarak dilenirler. Bu makalenin yazarı Bertrand Bareilles, Mekteb-i Tıbbiye'de öğretmenlik yapmış, İstanbul ve Türkiye hakkında iki de kitap yayınlamış bir kişidir.[18]

Maria Nivart Virjini Hanım

Aynı sayıda Osmanlı mimarisi ve Bursa'da Yeşil Cami'ye dair Marie de Launay'ın bir makalesi bulunmaktadır (s.387-391). Bu yazıda, Belediye altıncı Dairesi mühendisi olan M.de Launay, genellikle sanıldığı gibi Osmanlı mimarisinin Bizans mimarisinin taklit ve devamı olmadığını belirtmekle yazısına başladıktan sonra Yeşil Camiyi anlatır.[19] Burada pek göze çarpmayan bir özelliğe de dikkati çeker: camiin pencerelerindeki demir parmaklıklarda altın kakmalı süslemeler bulunmaktadır.[20] Bu sayının sonunda, sahnelere dair Silva imzalı bir yazıda Mme Monti grubunun Beyoğlu'nda *Ayda* ve *Rigoletto* operalarını, Byron grubunun ise *Faust*'u sahneye koyduklarını, artistlerin başarı derecelerinin üzerinde durarak anlatır.

La Revue Orientale'in 1886 yılına ait ikinci cildinin Ocak ayı sayısında İkiat Bey'in uzun bir hikâyesi bulunmaktadır (s.10-16). "Türk halk masalları" başlığı ile yayınlanan bu yazı ,Üç ağaç kavunu ağacı masalını anlatmaktadır. F.Th. Muhlmann tarafından yazılan İstanbul'da Kariye camii başlıklı yazıda ise (s.18-22 ve 49-57), bu eski Bizans kilisesinin kubbe, duvar, kemer ve tonozlarını süsleyen ve Türk devri boyunca çoğu üstleri kapatılmaksızın duran mozaikleri ilk defa olarak anlatılmaktadır. Bir dipnotta işaret edildiğine göre İstanbul'da İngiliz kilisesi rahibi C.G.Curtis, *British Mechanic Institution*'da 1876'da verdiği bir konferansda ilk defa bu mozaikler üzerine dikkati çekmiştir. Muhlmann ayrıca başka bir dipnotta A.Leval ve Alman Devleti mimarı Wegner ile Kariye camii hakkında bir monografya hazırladıklarını ve metin içinde pek çok resim metin dışı levhaları olacak bu eserin 1886 yılı içinde çıkacağını da haber verir (s.19, not 2). Fakat böyle bir kitap hiçbir vakit çıkmamıştır.[21] Derginin Şubat ayına ait ikinci ve son sayısında, Muhlmann'ın Kariye camiinin mozaiklerine dair yazısının sonunda ilgi çekici bir not vardır (s.57). Burada rahip C.G.Curtis yaza-

Geçen yüzyılın sonunda adı bilinmeyen bir Fransız ressamın karakalemle çizdiği Beyoğlu'ndan tipler. Üstte sağ başta yeralan kadın portresi alttaki resimle aynı olup, o yıllarda ünlenmiş bir şarkıcı olması muhtemeldir. (Semavi Eyice Koleksiyonu)

ra 1860'dan önceleri de mozaiklerin açıkta olduğunu bildirdiği yazılmıştır. Yabancıların hiç tanımadıkları bu tarihî eseri o tarihlerde Büyük Britanya Başkonsolosu Carlton Cumberbatch ilk defa ziyaret etmiştir. Herhalde yabancılar onun uyarması ile Kariye camiini "keşfetmişlerdir".

Ocak ayı sayısının Beyoğlu haberleri bölümü (s.35-40), şehrin Hıristiyanlarla dolu bu mahallelerinde, Noel yortusu ile ilgili olarak çocukların ve hatta büyüklerin yaptıkları bir çeşit dilencilikten bahisle başlar. Geceleri fenerlerle ev ev dolaşarak para toplanmaktadır. Bunun arkasından Beyoğlu karnavalına geçilmektedir. Bu arada François Della-Sudda Bey'in mükemmel bir piyanist olduğu haberi de verilir. Düsseldorf'da Rubinstein tarafından ustalığı anlaşılan ve Viyana'da ünlü piyano ustası Lechitisky'ye gönderilerek onun yanında yetişen, sonra Berlin konservatuarında Kulak'ın yanında sanatını ilerleten Della-Sudda, Liszt ile önce Weimar'da, sonra Bayreuth'de çalmış, arkasından da Almanya'nın birçok yerlerinde konserler vermiştir. Şimdi Beyoğlu'nun en büyük eczacılarından Della-Sudda ailesinden olan bu genç, sanatını İstanbul'da Beyoğlu'nda gös-

terecektir.

Dergi'nin 1886 Şubat'ında çıkan son sayısı, Kariye camii mozaikleri hakkında makalenin devamı ile başlamaktadır. Bu sayıda J.V.Adjémian (Acemyan)[22] adında bir Ermeni vatandaşın Türk tiyatrosu hakkındaki makalesi yer alır (s.65-71). Burada Türklerin tek sahnesinin Karagöz olduğu ve gerçek anlamıyla tiyatronun Ermeniler tarafından yaratıldığı vurgulanır. İlk oyunlar Paris ve Venedik Mekitarist okulları öğrencileri tarafından Ortaköy'de veya Beyoğlu'nda Şark Tiyatrosu (Théatre Oriental) denilen yerde sahneye konulmuştur.[23] Burası sonra da Yeni Tiyatro adını almıştır. Bu ilk amatör oyunculardan sonra, adı Ermenice'de Vartov olan Güllü Agop Efendi, bu canlılıktan faydalanarak sayıları sonra yüzü bulan bir ekip kurmuş ve evvelce Soulié'nin canbazhanesi olan binada Gedik Paşa Tiyatrosu'nu kurarak burada uzun yıllar kalmıştır.[24] Şuradan buradan topladığı artistleri, hiç Türkçe bilmeyen Fransız rejisör Ménadier yetiştirmiştir. Önceleri oyunlar kâh Türkçe, kâh Ermenice oynanmış, fakat kısa süre sonra sadece Türkçe adapte veya telif eserlerde kalınmıştır. Güllü Agop Efendi'nin iyi idaresi sonunda yetişen sanat-

çılardan Rechdunî, Papazyan, Nalyan, Bayan Maria Nıvart, Adcig, Virjini Karakaş ve genç erkeklerden Mınakyan ile Triantz bilhassa dikkat çekmiştir. Güllü Agop, 1874'den az önce Dikran Çuhacıyan ile Alexandre Alboretto'nun müziği ile bir Türk opereti sahneye koymuş, başlangıçta *Şerif Ağa* olan bu oyunun adı sonra *Arif'in Hilesi*'ne çevrilmiştir.[25] Ancak halk bu müzikli oyundan hoşlanmadığından, Agop Efendi tiyatrosundan müziği kaldırmış ve 1874'den itibaren operetin yerini alan dram, Beyoğlu ve İstanbul sahnelerini istilâ etmeğe başlamıştır. Derginin bu son sayısı da Beyoğlu'nda oyunlar, sosyete dedikoduları, balolara dair haberler ile sona ermektedir.

La Revue Orientale'in çıkmış bütün sayılarının içinde ilgi çekici bulduğumuz yazılar bunlardır. Bu dergi, yüz yıl önce, İstanbul'un bir parçası olan Beyoğlu'nda ayrı bir dünyanın varlığını ortaya koyar. □

---

[1] G.Groc - I.Çağlar, *La Presse Française de Turquie de 1795 à nos Jours, Histoire et Catalogue*, İstanbul 1985, s.165, no.444.

[2] Mehmet Önder, "80 yıl önce yayınlanan bir sanat ve edebiyat dergisi" *Hisar*, 9. yıl, cilt V, sayı 15/90 (Mart 1965) s.10.

[3] Beyoğlu hayatını iyi tanıyan Sait Naum Duhani, *Les temps qui ne reviendront plus, Quand Beyoğlu s'appelait Péra*, İstanbul 1944, s.19'da İtalyan elçiliği tercümanı Canglia'nın Thalasso ailesinden bir kız ile evlendiğini bildirirken, gelinin "İstanbul'a yerleşmiş en temiz İtalyan ailelerinden birine mensup olduğuna" işaret eder. Yine Duhani'nin yazdığına göre Adolphe Thalasso sonraları Paris'e yerleşmiş ve Le Théatre Libre'in yazarlarından olmuştur. Fakat bizzat Thalasso'nun yayınladığı bu tiyatro hakkındaki kitapda, 1896'ya kadar Thalasso'nun hiçbir piyesinin adı yoktur. Thalasso'nun, *"Açlık" (La faim)* ve *"Sanat" (L'art)* başlıklı iki oyunu kitap halinde basılmıştır.

[4] Thalasso'nun yalnız bu kitabına kütüphanelerimizde raslanır. Almanca ile Fransızca baskılarda, en başta yer alan Şehzade Abdülmecid Efendi'ye sunuş yazıları birbirinden değişiktir. Normal baskısı da oldukça lüks olan bu kitabın çok az sayıda fevkalade lüks basılmış sayıları da vardır.

[5] Metin And, *André Antoine, "Milliyet"* gazetesi, 23 Aralık 1964; Antoiné Türkiye'ye dair hatıraları Fransa'da, *"Soleil du Midi, Quotidien Marseillais"* adlı günlük gazetede (Eylül 1915) yayınlanmıştır. Çok sonraları bu hatıralar küçük bir kitap halinde basılmıştır, A.Antoine, *Chez les Turcs*, yayınlayan Metin And, Ankara 1965; ayrıca bkz. Özdemir Nutku, *Darülbedayi'nin elli yılı*, Ankara 1969, s.16-19 ve 21. Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet devirlerinde 80 yıllık hâtıralarım*, İstanbul 1951, s.131.

[6] A.Thalasso, *Le Théâtre Libre, Essai critique, historique et documentaire*, Paris 1909. Bu kitap Mercure de France yayınevi tarafından basılmıştır.

[7] Thalasso'ların Beyoğlu'nda, Meşrutiyet caddesinden İstiklâl caddesine çıkan, eski adı Glavany olan şimdiki Kallavi sokağında evleri vardı, bkz. Said Naum-Duhani *Vieilles Gens, Vieilles Demeures-Topographie Sociale de Beyoğlu au XIXème Siècle*, İstanbul 1947, s.23. Bir Thalasso, Naum Paşa Duhani'nin amcası, Tiyatro sahibi Mikhail Naum'un kızıyla evlenmişti. İsviçre'li Heer ailesinden bir kişi de Henriette Thalasso adlı kızla hayatını birleştirmişti. Bu kitabın Türkçe baskısı resimli olması bakımından daha güzel ise de metin iyi çevrilmemiştir, bkz. *Eski İnsanlar, Eski Evler*, İstanbul 1982, s.27.

[8] Széchényi ailesinden Kont Ferenc S. (1754-1820) ile Istvan S. (1791-1860) Macar tarihinde büyük üne sahip kişilerdir. Gustave Thalasso'nun kart yolladığı Kont Széchenyi ise aynı aileden bir başka kişidir. Yakın dönem Türk tarihinde adı geçen Edvard Széchenyi ise Zîçni Paşa olarak tanınmış olup, Istvan'ın oğludur ve II. Abdülhamid yıllarında itfaiye komutanı olarak vazife görmüştür.

[9] Dalleggio'ların soykütüğü Syra adasına dair büyük bir yayında bulunmaktadır, bkz M.P.Stephanos, *Syrianes Selides*, Atina 1973, II, Ancak burada Derginin muhasebe. müdürü Etienne (= Stephanos) Dalleggio'ya raslanmamaktadır.

[10] Burada adı geçen kişi Lâstik lâkabı ile tanınan Kemalpaşazade Sait Bey (öl.1921)'dir. Çok iyi Fransızca bilen Sait Bey, öz Türk dilinin savunucularından idi.

[11] Bu yazının esası Namık Kemal'in Ebuzziya Tevfik Bey'in çıkardığı *Hadika* adlı gazetenin 27 Şevval 1289 (8 Ocak 1873) tarihli 33. sayısında yayınlanan mektubudur. Bkz. R.Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi III-Tanzimat Tiyatrosu*, İstanbul 1961, s.170-173. Böylece görülüyor ki, bu Fransızca dergide çıkan Türk imzalı birkaç yazı da başka yerlerde basılmış yazılardan alıntılardır.

[12] Della-Sudda'lar İstanbul'a yerleşmiş büyük bir İtalyan ailesidir. Francesco Della Sudda (1814-1866)'dan başka Giorgio Della Sudda (1835-1913) eczacılık ile uğraşmışlardır. Burada Faik Paşa Della-Sudda olarak geçen kişi Giorgio olmalıdır. Bkz. Bedi N.Şehsuvaroğlu, *Eczacılık tarihi dersleri*, İstanbul 1970, s.253; bilhassa, Turhan Baytop, *Türk eczacılık tarihi*, İstanbul 1985, s.150, 223, 412.

[13] Bu savaş sırasında Türk halkına karşı yapılan zulümler hakkında bkz. Anonim, *Histoire de la Guerre d'Orient 1877-1878*, Bruxelles 1878, s.103; s.106'da Alman, Avusturya, Amerika B.D., Fransa, İngiltere'nin en büyük gazete ve dergilerinin savaş muhabirlerinden yirmisinin beraberce imzaladıkları ve bu vahşeti protesto eden yazısı; s.114'de Fransız *Le Temps* gazetesi muhabirinin Kızanlık'da gördüğü faciayı anlatan yazısı. Ayrıca bkz. Zeynep Kerman *Ruslar'ın Asya'da ve Rumeli'de yaptıkları mezâlim*, İstanbul 1987, bilhassa s.50, 61, 103, 130-135.

[14] Eşi "Fenerli" bir aileden olan M.de Vendeuvre bir Fransızdı. Bkz. Said Duhani, *Vieilles gens, Vieilles demeures*, s. 8; Türkçesi, s.17. Birçok fertleri Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan, Karaca ailesinden Jean Karaca (1835-1894)'nın kızı Marguerite, 1880'de diplomat Jules Evain, baron de Vendeuvre ile evlenmiştir, M.D.Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris 1983, s.258-259.

[15] G.des Godins de Souhesmes'in Türkiye ve İstanbul hakkında şu kitaplarını görebildik: *Au pays des Osmanlis*, Paris 1894; *Turcs et Levantins*, Paris 1896; *A guide to Constantinople and its environs* (İngilizceye çeviren, Gr. P. Cacavas) İstanbul 1893, bu küçük rehberin herhalde Fransızcası da vardır.

[16] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 2. baskı, İstanbul 1309, I, s.268, Gazel tarzında olan bu sekiz beyitlik şiir Kırım hanlarından Gâzî Girây Han (1588-1596 ve 1596-1608) tarafından yazılmıştır.

[17] A.Zoeros Paşa, uzun yıllar Mekteb-i Tıbbiye'de ders vermiş, Paris'e gönderilerek orada Pastuer'ün yanında çalışmıştır. Zoeros Paşa, Padişah II. Abdülhamid tarafından, Louis Pasteur (1822-1895)'e "insanlığa yaptığı iyilikten dolayı" bir Osmanî nişanı ile birlikte, kurduğu Kuduz Enstitüsü için 10.000 altın frank bağış takdim etmek üzere yollanmıştır, bkz. Said Duhani, *Quand Beyoğlu s'appelait Péra*, s.73.

[18] Karatheodori ailesi, İstanbul'un Rum aristokrasisine sonradan girmiştir. Ailenin en eski başı, Sakız'da 1844'e doğru ölen Theodoros'dur. Bunun torunu Konstantin Karatheodori (1802-1879) ünlü bir hekim olup, Sultan II. Mahmud ile Abdülmecid'in saray hekimliğini yapmıştır. Aynı soydan olan Aleksandros Karatheodori (1833-1906), Osmanlı Devletini Berlin Kongresi (1878-79) görüşmelerinde temsil etmiş, Hariciye nazırı ve Sisam Beyi olmuştur, bkz. M.D.Sturdza, *Grandes familles de Grèce*, Paris 1983, s.259-260. Karatheodori'nin hayatına dair *Bios Konstantinou Karatheodori* (Paris 1885) başlıklı Rumca bir kitap yayınlayan Dr. Spiridon Mavroyeni Paşa (1817-1902)'dır. Hakkında bkz. The. Blancard, *Les Mavroyeni*, Paris 1909; ay. yazar, *Quelques détails additionnels à la monographie des Mauroyeni*, Marseille 1921; H.Konstantinidou, *Symbolai eis ten Historia tes engis Anatolis*, 2 cilt, İstanbul 1949-50, s.29-32; Sturdza, *ay. esr.*. s.339-340.

[18] Bertrand Bareilles, Türkiye ve İstanbul hakkında bir kaç kitap yayınlamıştır: *Les Turcs, ce que fut leur empire, leurs comédies politiques*, Paris; *Constantinople, ses cités Franques et Levantines (Péra-Galata-Banlieue)*, Paris 1918. Türklere pekiyi hisler beslemeyen bu adam, Tıp Fakültesinde Fransızca öğretmeni olarak çalışmış, "neşeli ve sempatik" bir kişiydi. Şehzade Abdülmecid Efendi'nin Fransızca öğretmenliğini de yapmış, Hamidiye Etfal Hastanesi yıllığının Fransızca bölümünün redaktörü de olmuştur, bkz. Tevfik Sağlam, *Nasıl okudum?* 3. baskı, İstanbul 1981, s.55.

[19] Marie de Launay, İstanbul'da ilk Belediye Teşkilatı kurulup, Beyoğlu 6. Belediye dairesi olarak çalışmağa başladığında, Galata surlarının büyük bir kısmı kaldırılırken, bunlardaki Ceneviz armalarını toplamış ve bu hususda ilk çalışma olan uzun bir makale yayınlamıştır, *Notice sur le Vieux Galata, "L'Univers, Revue Orientale, Politique, Littéraire et Scientifique"*, I (1874) s.25-30, 105-116, 170-178, 225-233.

[20] Yeşil camideki bu ilgi çekici özellik hakkında Bursa müzesi personelinden Bedri Yalman geniş bir araştırma yaparak bir doktora tezi hazırlamıştır.

[21] Bu kitap yayınlanmadan kalmış olmakla beraber, o yıllarda çekilmiş fotoğraflara rehber olmak üzere yazacak olanlardan biri tarafından küçük bir broşür basılmıştır, A. Leval, *Catalogue des principales mosaïques existant à Kahrié Djami*, İstanbul 1886.

[22] Kevork Pamukciyan, *Acemyan* md. *İstanbul Ansiklopedisi*, 2. baskı. İstanbul 1958, 1, 190-191'de Mığırdıç Acemyan (1838-1917), Ohannes-Hovhannes Acemyan (1840'a doğru-1871) ve diğer Ohannes Acemyan (öl.1895)'dan bahseder. Bunların her üçü de salıne sanatları ile yakından ilgilidir. Bir tanesi 1871'de öldüğüne göre dergideki yazıların sahibi olamaz. 1895'de ölen diğer Ohannes Acemyan, tenor olarak sahneye çıktıktan başka "tiyatroya dair tenkit yazıları İstanbul Ermeni ve Fransız basınında" yayınlanmıştır. Ancak her üç Acemyan'ın da küçük adları dergideki Acemyan'ın J.V.baş harflerine uymamaktadır.

[23] Şark (Doğu) tiyatrosu hakkında bkz. R.Ahmet Sevengil, *Türk tiyatrosu tarihi, III-Tanzimat tiyatrosu*, İstanbul 1961, s.7.

[24] Gedikpaşa tiyatrosu hakkında bkz. Sevengil, *aynı esr.* s.53 ve dev.

[25] Dikran Çuhacıyan'ın bu opereti için bkz. Sevengil, *ay. esr.* s.87; Çuhacıyan'ın etraflı biyografyası için bkz. Kevork Pamukciyan, *Çuhacıyan* md. *İstanbul Ansiklopedisi*, 2. baskı, İstanbul 1966, VIII, s.4151-4156.

DERGI...TAR..H.1.

1925 Ayaklanmasında Ordunun Yerel Halka Bildirileri

بیاننامه

ای اهالی ! باشگزه کچه‌رك سزی دائما یالان سوزلرله هفته‌لردنبری
بر چوق ضررلره و فلاکتلره صوفان عاصی شیخ سعید و عونه‌سنك انجامنی
کوردیکزمی ؟ بوکون حکومتك اردوسی بو خائنلری هر طرفدن طرد ایتدی .
آرتق بونلر شیمدی طاغ باشلرنده قیا دلیکلرنده کیندیلرینی کیزلیه‌جك یرلر
آرایورلر . دشمن پاره‌سیله دینه و حکومتنه قارشو خائنلك ایدنلرك ایشته
حالی بودر . بونك ایچون سزه تکراراً اخطار ایدییورم . دها بیوك ضرر
و پریشانلغه دوشمامك ایچون هر کس کوینه اوجاغنه دونسون . راحت راحت
چفتنی سورسون ، تارلاسنی اکسون و خائنلرك کیملر و نره‌ده اولدقلرینی
خبر ویرسون . اردو آنجق مظلوم خلقك باشنه دائما فلاکتلر کتیرن بو خائنلری
آرییور . تا که سزلرده بوندن صکره کویلریکزده و ئه‌ولریکزده چولوق
چوجغکزله راحت یشایه‌بیله‌سکز و شاید ینه خائنلرك سوزلرینه اویارق
کویلریکزه دونمز و حکومتمزه دخالت ایتمز ایسه‌کز صکرا کویلریکزی
و ئه‌ویکزی کاملاً یانمش بولاجقسکز . بوسزه صوك اخطارمدر .

اوچنجی اردو مفتشلکی

Beyanname

Ey ahali! Başınıza geçerek sizi daima yalan sözlerle haftalardanberi birçok zararlara ve felâketlere sokan âsi Şeyh Said ve avanesinin encamını gördünüz mü? Bugün hükûmetin ordusu bu hainleri her taraftan tard etti. Artık bunlar şimdi dağ başlarında kaya deliklerinde kendilerini gizleyecek yerler arıyorlar. Düşman parasıyla dinine ve hükûmetine karşı hainlik edenlerin işte hali budur. Bunun için size tekraren ihtar ediyorum. Daha büyük zarar ve perişanlığa düşmemek için herkes köyüne ocağına dönsün. Rahat rahat çiftini sürsün, tarlasını eksin ve hainlerin kimler ve nerede olduklarını haber versin. Ordu ancak mazlum halkın başına daima felâketler getiren bu hainleri arıyor. Tâ ki sizler de bundan sonra köylerinizde ve evlerinizde çoluk çocuğunuzla rahat yaşayabilesiniz ve şayet yine hainlerin sözlerine uyarak köylerinize dönmez ve hükûmetimize dehalet etmez iseniz köylerinizi ve evlerinizi kâmilen yanmış bulacaksınız. Bu size son ihtarımdır.

Üçüncü Ordu Müfettişliği

Beyanname

Masum ahaliyi iğfal ile İslâmı yekdiğeri aleyhine tahrik eden Şeyh Said'in halkı ızrar ve perişan ederek kuvay-ı tenkiliye önünden firarla ötede beride saklandığı istihbar kılınmağla merkum şeyhi hayyen derdest edene bin madeni altun, meyten getirene yedi yüz madeni altun mükâfaten verileceği gibi bunu hayyen ve meyten getirecek olanların şeyhin avane ve müştereklerinden olduğu takdirde mevcut mükâfat verilmekle beraber aynı zamanda kanun-u cezanın 65'inci maddesi mucibince af olunacağı ilân olunur.

Üçüncü Ordu Müfettişliği

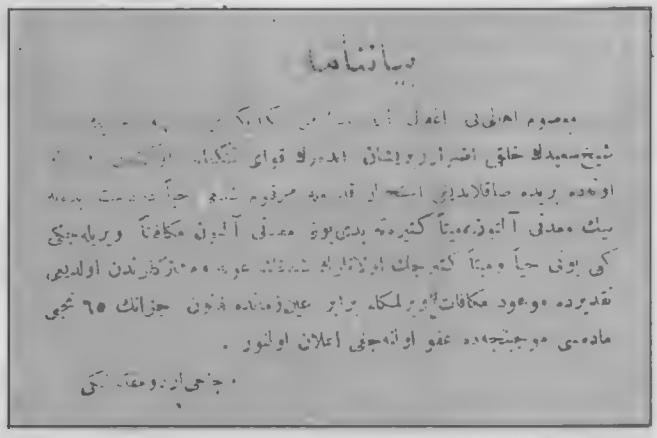

بیاننامه

معصوم اهالی‌یی اغفال ایله [illegible]
شیخ سعیدك خلقی اضرار و پریشان ایدرك قوای تنکیلیه [illegible]
اونده بریده صاقلاندیغی استحضار قدر [illegible] مرقوم شیخی حیاً [illegible]
بیك معدنی آلتون و میتاً کتیرنه بدی بوز معدنی آلتون مکافاتاً ویریله‌جکی
کبی بونی حیاً و میتاً کتیرجك اولانلرك [illegible] عونه و مشترکلرندن اولدیغی
تقدیرده موجود مکافات ویرلمکله برابر عین زمانده قانون جزانك ٦٥ نجی
مادەسی موجبنجه‌ده عفو اولنه‌جغی اعلان اولنور .

اوچنجی اردو مفتشلکی

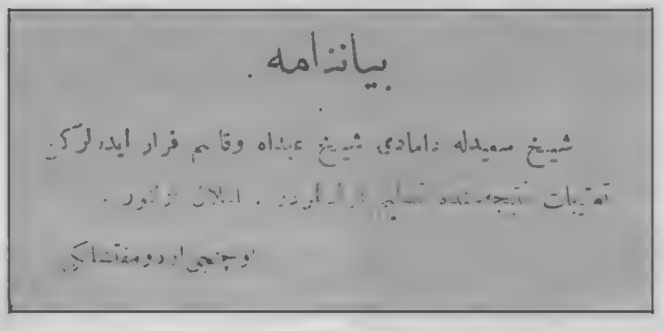

بیاننامه .

شیخ سعیدله دامادی شیخ عبداه وقاسم فرار ایدرلرکن
تعقیبات نتیجه‌سنده تسلیم اولنلردر . اعلان اولنور .

اوچنجی اردو مفتشلکی

Beyanname

Şeyh Said'le damadı Şeyh Abduh ve Kasım firar ederlerken takibat neticesinde teslim olmuşlardır. İlan olunur.

Üçüncü Ordu Müfettişliği

Bir Sorun

Atatürk'ün Selânik'te doğduğu ev diye bilinen ve yakınlarda Ankara'da Orman Çiftliği'nde bir eşi kurulan bina, 1937'de ve 1950'de onarılmadan önce yukarıdaki haldeydi. Nitekim, 1953'te Müze olarak açılmadan çok önce, daha 1933'te eve şu plâka konulmuştu.

(Her iki fotoğraf, Mehmet Önder'in "Selânik'te Atatürk Evi" yazısından alınmıştır: *Türk Etnografya Dergisi* IX, 1966)

Türk gazetecileri Atatürkün doğduğu evde

1938'de Başvekil Celâl Bayar Selânik'i ziyaret ettiğinde, beraberindeki gazeteciler aynı evde aşağıdaki resmi çektirmişlerdi: (*Son Posta*, 8 Mayıs 1938)

Atatürk'ün Selânik'te doğduğu evin cephesi

Gelin görün ki, Atatürk'ün ölümünün ilk yıldönümünde, onun kendi kurduğu gazetede, yani *Ulus*'ta yukarıda yayımladığımız fotoğraf çıkmıştır. Buradaki yapının ise 1933'ten beri resmen tanınan evle ilgisi yoktur. Acaba okuyucularımız arasında, bu sorunu aydınlatabilecek bilgisi olan var mı?

Atatürk'ün Cenaze Namazı

Atatürk'ün cenaze namazı 19 Kasım 1938 Cumartesi günü Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda kılınmıştır. Bir gün sonra çıkan gazeteler, cenaze namazı ile ilgili haberi şöyle vermişlerdir:

Salona giren Generaller evvelâ tabutun üzerindeki örtüyü kaldırdılar. Atatürk'ün muazzez nâaşlarını ihtiva eden abanoz sanduka meydana çıkmıştı. Bu muazzez sanduka salonun ortasına getirildi.

Büyük ölünün cenaze namazı kılınacaktı.

Atatürk ailesi, namazın resmî merasimden evvel Muayede Salon'unda kılınması arzusunu izhar etmiş bulunuyordu.

Sandukanın önünde biri subaylardan, diğeri erlerden, üçüncüsü de sivillerden müteşekkil üç büyük saf teşekkül etti.

İmamlık vazifesini İstanbul Üniversitesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Ordinaryüs Profesörü Şerafeddin Yaltkaya, müezzinleri de Atatürk'ün hususî müezzini Hâfız Yaşar Okur ve Hâfız İsmail yapıyorlardı.

Namaz Türkçe kılınacak, tekbirler Türkçe alınacaktı.

Altı meş'alenin aydınlattığı salonda birden lâhutî bir ses yükseldi:

"Tanrı Uludur.

Tanrı Uludur.

Tanrı Uludur.

Tanrının rahmeti senin üzerine olsun."

İmamın bu şekilde aldığı tekbirleri müezzinler de, ayrı ayrı, bu şekilde tekrarlıyorlardı.

Namaz kılınırken salonun sessizliği içinde yalnız ağlıyanların hıçkırıkları duyuluyordu.

Saat sekize gelmiş, Galata Kulesi'nden verilen işaret üzerine toplar atılmaya başlamıştı.

(*Cumhuriyet* ve *Tan* gazetelerinin 20 Kasım 1938 Pazar günkü sayılarından düzenlenmiştir.)

Harf Devrimi'nin 60. Yıldönümü Anısına 4 Belge

NECDET SAKAOĞLU

ATATÜRK'ün gerçekleştirdiği devrimler arasında yeni Türk Alfabesi'nin özel bir ağırlığı vardır. Onsuz ulusal eğitime geçişin, kılık kıyafet düzenlemelerinin... göstermelikten öteye değerleri pek olmayacaktı. Bin yıl kullanılan Arap Elifbası'nın, onunla oluşturulmuş muazzam bir kültür birikiminin, bir kenara itilip çağdaş uygarlığın ortak anahtarı olan Latin harflerine yönelmek, zorunluydu, kaçınılmazdı, ulusumuzun devamlılığı için temel koşuldu.

Harf Devrimi'nin gerekçelerinden, burada şu kadarcığını vurgulamakta yarar var: Arap Elifbası ile yazmak -sürat bakımından- kolaydır. Ama imlâ yönünden, o yazıyı kullanıp da hataya düşmeyen olmamıştır! Bu bir. İkincisi, bir Türk için Arap yazısını okumak daha da zordur. Eski yazıyı bilenlerin yenemediği şey, kelimeleri teker teker "sökmek" mecburiyetidir. Bu yüzden, kitap sayfaları satır satır yutulamaz, her kelime önce uydurulup hatırlanıp seslendirilir, sonra ötekisine çalınır... Böylece beyniniz, gözünüzü bekler durur. Açıkçası, eski yazıyla kıvamlı bir sessiz okuma zevki yaşanamaz; metinler, mırıltılar arasında pek bir şey anlatamadan şöyle böyle okunup geçilir. Daha da kötüsü, Türkçe'yi Arap Elifbası ile yazmak fevkalâde zordur. Bu zorluğu yenmenin yolu, Türkçe sözcükler yerine Arapça ve Farsça karşılıkları kullanılarak bulunmaya çalışılmış; yüzlerce yıllık bir süreçte, Türkçe, Osmanlıca'nın batağına süreklenmiştir. Şunu da belirtmekte yarar var: Bugün halk çoğunluğu Müslüman olan ülkelerden, Avrupa'nın bitişiğinde Latin Alfabesi'ni yalnız biz kullanıyoruz. Galiba Avrupalılar da bizi, daha çok bu ortak kültür anahtarı sayesinde "biraz" Avrupalı sayıyorlar. Eğer hâlâ Arap yazısını kullansaydık, Batılıların yanındaki yerimiz, Tanzimat Osmanlısından farksız olacaktı.

Bu belirleme, Harf Devrimi'nin 60. Yıldönümünde, Atatürk'ü ve bu konuda ona destek veren aydınlarımızı saygıyla anmamızı gerektiriyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Kasım 1928'de kabul ettiği "Türk Harfleri Hakkında Kanun" ile yazı ve dil devrimi sürecine girilmiştir. Kanun, "altı ay içinde yeni alfabenin bütün yurtta öğrenilmesini" öngördüğünden; Millet Mektepleri kampanyası başlatılmış; öğrenen ötekine öğretsin parolası gerçekten de başarılı olmuştur. (Rahmetli babam, Millet mektebinde, yeni yazıyı bir akşamda söktüğünü, rahmetli anacığıma da o heyecanla hemen öğrettiğini övünerek anlatırdı.) O coşkulu günlerden arta kalmış 4 belgeyi, *Tarih ve Toplum* okuyucularına sunuyoruz:

1° BELGE: "Halk Dershânelerine mahsus Türk alfabesi". "Türk Dili Encümeninin karar ve tensibi ile tertip edilmiş", "Devlet matbaası kalıplarından 1928'de basılmıştır." 5 kuruş fiat-

1928'de basılan Türk Alfabesi.

Halk dershânelerine mahsus
TÜRK ALFABESI

خلق درسخانه‌لرینه مخصوص

تورك آلفابه‌سی

Türk dili encümeninin karar ve tensibi ile tertip edilmiş-tir.

1928

Yeni alfabe ile basılan Tevfik Fikret'in kitabı

TEVFİK FIKRET

TARİHİ KADİM
DOKSAN BEŞE DOĞRU

Hasan Âli beyin bir mukaddemesiyle
bir şiirini havidir.

Nümune Matbaası
1928

Millet Mektebi
İMTİHAN VESİKASI

Yapılan imtihan neticesinde türkçe okuyup yazmayı öğrendiği anlaşılmıştır.
12-III 1929

Millet Mektebi'nin İmtihan Vesikası

la satılan bu ilk alfabenin içinde, "sadâlı", "sadâsız", "el yazısı" harfleri veriliyor. El yazısı için temrin cümleleri, okunup yazılacak metinler de (Atalar Sözleri, Rumeline Nasıl Gittim, İki Saban, Tilki ile Üzümler, Nasrettin Hocanın Eşeği, Nasrettin Hocanın Fırını) var. En sona "muhtelif şekilleriyle Alfabemizdeki harfler" konmuş.

2° BELGE: Yeni Türk Alfabesiyle ilk okur-yazarlar topluluğuna katılma onurunu kazananlardan Meziyet Hanım'ın "Millet Mektebi İmtihan Vesikası"dır. Hemen ekleyelim ki o günkü millet mektepleri, sayı kabarsın da nasıl kabarırsa kabarsın zihniyetiyle çalıştırılmadı. Bu belgeler, iyi derecede okur-yazarlık sınavı verenler için düzenleniyordu. Amasra'nın o yıllardaki nüfusu (köyleriyle birlikte) 2-3 bin arasında olduğuna göre 483 belgenin düzenlenmiş olması, Harf Devrimi'nin, üzerinden daha altı ay geçmeden nasıl başarılı olduğuna bir kanıttır.

3° BELGE: Yeni alfabemizle ilk özenli baskı ürünü: Nümune Matbaasında 1928'de (Kasım ya da Aralık ayında) basılmış. 25 kuruş gibi çok yüksek bir fiatla da satılmış. Tevfik Fikret'in "tehlikeli"(!) iki manzumesinin Harf Devrimi ile aynı sırada yayınlanmasını Hasan Âli (Yücel) düşünmüş. Kısa önsözünde şunları yazıyor: "Fikret, bütün hayatında, tahakküme, her türlü istibdata, dinî, siyasî, dünyevî, uhrevî esaretlere isyan etmiş bir şâirimizdir... Ona imansız diyenlerden çok daha mümin olan Fikret'i, gayz duyduğu velâyetlerin yıkıldığı bu devirde hatırlamamak günah olur..." Hasan Âli'nin, Tarih-i Kadim ve Doksanbeşe Doğru manzumelerinden sonra "-Bunlara bir de kendi manzumelerimden birini ilâveye cür'et ettim. Çünkü o da aynı tehassüsle yazılmıştı; şu farkla ki ben aziz şairin idrak edemediği halâs gününü görmek saadetine erebilmiştim" diyerek kitaba koyduğu *Yeni Hayat* adlı manzumesinden üç dörtlüğü verelim:

Keşkülle asayı çölde bıraktık,
Külâhı, hırkayı çiviye taktık,
Gönülde marifet kandili yaktık,
Bu ince işlerin hünerveriyiz.

.....

Devrin güneşleri garptan doğmada,
Tan yerinde yanan ateş soğmada,
Şarkı karanlıklar ezip boğmada,
O meş'um gecenin biz seheriyiz.

Okuyup okutmak, işimiz bizim,
Haram lokma kesmez dişimiz bizim,
Her yerde bulunmaz eşimiz bizim,
Biz yeni hayatın erenleriyiz!

4° BELGE: 14 Teşrinisânî (Kasım) 1928 tarihli *Karagöz* gazetesi. Resmin altında bir haber başlığı "Sevgili Gazi babamız millet mekteblerinde başmuallim oldu". Altında, Hacıvad'la Karagöz'ün konuşması:

Hacıvad — Maşallah, su gibi gürül gürül okuyor!

Karagöz — Böyle mekteb, böyle kitab, böyle muallim olduktan sonra okumaz olur mu Hacıvad! □

İstanbul'un Batılılaşması ya da Batılılığı

DOĞAN KUBAN

OSMANLI İmparatorluğu'nun Batılılaşması, çöküşü ile paralel bir süreç olarak düşünüldüğü için Batılılaşma kavramına her zaman olumsuz bir niteliğin gölgesi düşer. Ve özgün bir yaratma sürekli bir dışardan alma süreci içinde olamayacağından bunun, doğal olarak, yadsınan bir görüntüsü de vardır.

Fakat bu görüntü kesinlikle göreceli ve değişenle değişmeyeni, kara ve ak gibi karşı karşıya getiren bir düşünce mekanizmasının sonucudur. Oysa Batılılaşma, tükenen bir siyasal ve sosyal sistemin rejenerasyonunu hazırlayan bir olgudur. Ve biz bugünümüzü o değişmelere borçluyuz.

Daha geniş bir tarih perspektifi içinde Türk tarihinin bozkır göçerliğinden bu yana özelliği Batılılaşmadır. Burada bir tarihî coğrafya sorununu bir kültür sorunu ile karıştırdığım düşünülebilir. Fakat inanıyorum ki, Türk göçer toplumunun büyük coğrafî mekân boyutları içinde Batı'ya uzanması sürekli bir kültür Batılılaşmasıdır. Bunun İran, Yakındoğu, Anadolu, Akdeniz ve Avrupa dönemleri vardır. Batılılaşma, günümüzde daha çok çağdaşlaşma, modernleşme, rasyonelleşme, laikleşme gibi kavramlar içerdiği kadar, Batı'ya öykünme, Batı ile buluşma, Batılı biçimlerle etkileşim, Batı bileşenli sinkretizmler, nihayet, bazı alanlarda, sentezleri de kapsar, ya da kapsamalıdır. Bu açıdan, Batı ile etkileşim, eğer Hunları da Türk kökenli göçerlere katarsak, İ.S. IV. yüzyıldan başlar. Bizans elçilerinin Batı Kök Türk Hanlarına gönderilmeleri, İslam dünyasının Akdeniz ve Antikiteyle buluşup, İran'la karıştıktan sonra Türklere gelmesi, daha doğrusu Türklerin ona gitmeleri ve bu gelişmeler içinde, örneğin Farab'lı bir Türkün ikinci Aristo olarak adlandırılabilmesi, Selçukluların Bizansla ve Haçlılarla Suriye ve Anadolu'da karşılaşmaları, Türkün, bazı kısıtlamalarla da olsa, Anadolu'yu özümseyerek Akdeniz'e ulaşması, Osmanlının İstanbul'dan önce Balkanlara geçişi, Osmanlıyı, sadece cihat için olduğu düşünülse bile, Avrupa'ya çeken ve orada tutan tarih süreci. Ve Türkün İslâmın Batı sınırında bir sınır kültürü oluşturması, bunun fiziksel çevreye, İslâmın başka ülkelerinde olmayan mimari imajlarla yansıması ve folklorda, müzikte, mutfakta sayısız olgu, Türkün, sadece simgesel anlamda değil, gerçek olarak sürekli Batılılaşmasıdır. Osmanlı temelde bir Avrupa devletidir. Uygar ağırlığı Bursa'da, İstanbul'da, Edirne ve Balkanlardadır.

Tarihimizin sultan sarayları Batı'dadır. Osmanlı Anadolu'yu, Manisa, Amasya gibi bir iki merkez dışında, Selçuk anılarıyla başbaşa bırakmıştır.

Bugün Erzurum, Sivas, Konya XIII. yüzyıl, Bursa XV. yüzyıl, Edirne XIV-XVII. yüzyıllar, İstanbul ise XV'ten bu yana ürettikleriyle kimlik kazanırlar. İstanbul'u İstanbul yapan Şah Abbas ya da İbn Tulun camilerine benzemeyen bir Süleymaniye olduğu kadar, bir Nuruosmaniye, bir Dolmabahçe Sarayı, bir Art Nouveau Konak ve kuşkusuz Roma, Bizans kalıntıları ve bir Galata'dır. Ve bütün bu adlara, yapılara, bir doku, bir görüntü olarak değil, bir sürecin parçaları olarak bakarsak İstanbul'u bir Batı bağlamı içine sokabiliriz.

Bizim olduğu kadar Batı'nın da tarihçileri devlet ve toplum tarihlerini satranç tahtasındaki 'pièce'ler gibi, kareler içinde oynatırken, sayısız katmanlardan oluşan tarihin gizli açık sürekliliklerini hiç bir zaman yeterince değerlendirememişlerdir. Onun için de bir Braudel çıkıp Akdeniz çevresinin ortak özellik ve sürekliliklerinden söz ederken birden büyük bir aşama yapmış oluyor. Oysa Sokullu'yu sadrazam yapan süreç ile Süleymaniye'yi Alaeddin camiinden ayıran süreç aynıdır. Biz nasıl Doğu'ya, İran'a ve Pakistan'a doğru uzanan çizgide Doğulaşan bir dünya buluyorsak, Batı'dan gelen de Saraybosna'da, Filibe'de, Edirne ve İstanbul'da giderek Doğulaşan bir dünya buluyor. Fakat böylesine yönlere bağlı bir koşullanma ve buna takılan uygarlık ve kültür hiyerarşileri bütün tarih boyunca bugünkü gibi olmamıştır. Roma'nın gözü Doğu'ya döndüğünde kendinden geri de-

Ayasofya önünde Fossati'nin Neogrek binası, Fossati, 1852

ğil, ileri bir kültür alanına bakıyordu. Haçlı da Doğu'ya Barbarları görmeğe gelmemişti. İlk İslâm uygarlığı Batı'da aramadı. Suriye'de, Mısır'da ve İran'da buldu.

Bu perspektifler üzerinde İstanbul'un Batılılaşma sürecini düşünürsek İstanbul'un hep Batılı bir kent olduğunu da söyleyebiliriz. Ne var ki, bu ne sanayi çağının Batısıdır, hatta ne de ansiklopedistlerin Batısıdır. Bu İslâmın Batısıdır. Onun için de hem bu kent, hem de onu biçimlendiren toplum içinde sayısız çelişkiler barındırırlar. Biz Osmanlının mimari imajının rasyonalizmini Osmanlı düşüncesinde bulamayız. Gerçekten düşünce açısından bakınca Farabili, İbni Sinalı, Birunili, Ömer Hayyamlı İslâm Osmanlı ulemasının düşüncesinden çok daha Batılıdır.

1950'den sonra iktidara gelen sözde 'muhafazakâr' güçler tarihle gerçekten hiç ilgileri olmadığını İstanbul'u yıkmaya başlayarak gösterdiler. Ya da bilincine varamadan, tarihin kendilerine yüklediği bir görevi, kabaca yerine getirdiler.

İstanbul'un XVIII. yüzyıldan bu yana bir öykünme süreci içinde Batılılaşma, ondan önceki daha genel Batılılaşma olgusunu unutturmamalı ve eski temelin ileriye uzanan bazı eğilimleri olduğunu da anımsatmalıdır. XVIII. yüzyıldan bu yana olan gelişmeyi de bu tarihi 'vocation' içine yerleştirmemiz ve Asya steplerinin Batıya boşalması olarak görülen ikibin yıllık bir tarihi sürecin büyüklüğü içinde değerlendirmemiz, Batılılaşmanın doğasına ilişkin, içi boş ve Ortaçağda bile olmayan kavgalardan kurtulmamız gerekir.

İstanbul'un III. Ahmet'ten bu yana geçirdiği değişiklikler bu bağlamda aydınlatıcıdır. İstanbul'un son üçyüz yılının tarihi, bir Avrupa imajının, ya da her dönemde yeniden tanımlanan bir Batı imajının burada da yaratılmağa çalışılması olarak tanımlanabilir. III. Ahmet Fontainebleau gibi bir saray, I. Mahmut eski camilere benzemeyen bir cami istediklerinde, Abdülaziz Topkapı sahil sarayının ortadan kaldırılıp oradan demiryolu geçirilmesine karar verdiğinde, sultanlar Topkapı'yı bırakıp Dolmabahçe'ye taşındıklarında, Abdülhamit Yıldız'da Raimondo d'Aronco'ya tiyatro yaptırdığında, Süleymaniye'de oturanlar Moda ve Nişantaşı'na geçtiklerinde gerçekleştirmeğe çalıştıkları hep o Avrupalı imaja uygun bir fiziksel ortamda yaşamaktı. Günümüzde de gökdelen yapmaktan sur onarmağa kadar her şey aynı imajın dikte ettirdiği davranışlardır.

XVIII. yüzyılla Kanuni döneminin Batılılıklarını ayıran şey, ikincisindeki Batılılaşma sürecinin doğal bir ozmosis, bir al-ver içinde ve bir küçüklük kompleksine kapılmadan olmasına karşın, birincisinin öykünmeyi bir gereklilik olarak görmesi ve bunun sonucu olarak, giderek toplumun bir küçüklük kompleksine kapılmış olmasıdır. Aynı durum bugün için de geçerlidir. Onun için de özgün kimliği tanımlama çabaları yüzeysel ve tepkisel niteliktedir. Çünkü tarih sürecinin yanlış bir yoru-

muna oturuyorlar.

XVIII. yüzyıldan sonra ne oldu da, İstanbul'a köklü bir fizyonomi değişikliği getirildi? Biz 1950'den sonra İstanbul'u çok daha köklü bir şekilde değiştirdik. İktidara gelen sözde 'muhafazakâr' güçler tarihle gerçekten hiç ilgileri olmadığını İstanbul'u yıkmağa başlayarak gösterdiler. Ya da, bilincine varmadan, tarihin kendilerine yüklediği bir görevi, kabaca yerine getirdiler. Ve İstanbul'u daha çok Batılılaştırdılar, ama sadece görsel olarak. Oysa, İstanbul I. Mahmud'un saltanatında da on yıl içinde bütün mimari bezeme sözlüğünün değiştiğini görmüştü. Ne var ki, o zaman toplumun kendinden eminliği şimdiki gibi kuşkulu değildi. Batılı modelden esinlense bile kendine göre bir yorum getirecek kadar güven duyuyordu. Ve gerçekten de III. Selim dönemine gelene kadar doğrudan taklit sürecine girilmedi, yabancı sanatçıların yapıtları dışında. XVIII. ve XIX. yüzyıllar farkını, Laleli ve Ortaköy camileri çok iyi anlatırlar.

Lale Devri ve sonrasında Batılı imajlarla birlikte ithal edilen şey bilimsel tavır ve mühendislikti. I. Mahmud'un Fransız mühendisleri vardı. Fransa İhtilâlden ve Napolyon'dan önce de Türklerin Batı'daki başlıca bilgi odağını oluşturuyordu. Bunun nedeni kesinlikle olmasa da, hiç olmazsa Kanuni ile I. François arasındaki olumlu ilişkilere dayandırılabilir. Fransa'nın Batı'da Dar el-Harb alanını oluşturan Germen ve İtalyan ülkelerinin ötesinde kalarak doğal bir stratejik müttefik olması, daha sonra da Roi-Soleil ve Fransız sarayının Avrupa'daki itibarı Fransa'ya bu statüyü vermiş olmalıdır.

Bütün Türk kentleri gibi, hem Avrupa hem de İslâm kentlerinin aksine, Osmanlının politik olarak kendinden emin dünyasında kentler, surlar dışında gelişmişlerdir. Bu nedenle de Avrupa'da ve İslâm ülkelerinde olmayan bir kent dokusu Türk kentlerinde vardır. İstanbul da, dünyanın en büyük kentlerinden biri olmasına karşın, yatayda gelişmiş bir kentti. Kanuni'nin İstanbul'u bir katlı, XVIII. yüzyıl iki katlı bir yapı yoğunluğunun egemen olduğu bir görüntü sergiliyorlardı. Böylece İstanbul, yabancılara her zaman bir iki katlı gösterişsiz yapılarla büyük kubbeli cami siluetlerinin karşıtlaştığı olağanüstü bir diyalektik içinde göründü. Pek işe yaramayan surlarsa kent görüntüsüne bir Ortaçağ havası verdiler. Bu kent imajı XVIII. yüzyıl sonlarından bugüne giderek bozuldu. Fakat 1950'lere gelene kadar tümden ortadan kalkmadı. Bir bakıma eski İstanbul, bazı özellikleriyle, Avrupa kentlerinden önce Batılı idi. Avrupa kentleri surlarından XIX. yüzyılda kurtuldular. Banliyö, bahçeler içinde evler gibi fikirler XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişti. Oysa İstanbul'un yarısına yakın nüfusu XVIII. yüzyıl sonunda surlar dışında yaşıyordu; Haliç'te, Üsküdar'da ve Boğaz'da ve bahçeler içinde. Avrupa kenti sur içinde anıtsallaşmıştır. Kentin yoğunluğu yapıları yükseltmiştir. Kuşkusuz en yüksek yapılar aristokrasinin sarayları olmuştur. Bu bir bakıma kişisel 'privacy'nin yatayda, bahçeler içinde yapılamayıp itici bir gösterişle, düşeyde sağlanmasıdır. Başka bir deyişle Paris ya da Viyana'da bir aristokrat konutu ayrıcalığını azametiyle sağlarken, Türkiye'de bu, duvar ve bahçe ile sağlanmıştı.

Türk İstanbul'un en büyük özelliklerinden biri olan yatayda gelişmenin bozulması ve camiler dışındaki yapılara gelen kolosal boyutlar Batılılığın kent ölçeğindeki ilk önemli değişiklikleridir. Yapı ölçeğinde ise bu, bir zevk değişmesi olarak Rokoko ve Barok yüzey bezemesinin egemenliği ile ortaya çıkmıştır. Batı her zaman İstanbul pazarında idi. Fakat egemenliği, Türklere bir mekânsal yaşam düzeni 'imposé' ettiği ve bir biçimsel sözlük hediye ettiği zaman, köklü olarak başlamıştır.

Kâğıthane olayı bu yeni mekân düzenlerinin başlangıcı gibi gözüküyor. Boğaziçi'ndeki eski sultan ve vezir bahçeleri, serviler, meyva bahçeleri, çiçek tarhları ve havuzlarla donanmış, fakat küçük kasırlar bazan da gösterişli çadırlar dışında, incelmiş bir yapı geometrisinin rasyonelinden çok, doğal çevrenin olanaklarının iddiasız bir 'exploitation'unu ifade ederler. XIX. yüzyıla kadar oturulan Topkapı sarayının bahçesinin düzeni bu konuda kesin bir tanıktır. Oysa Kâğıthane, oldukça iddialı bir peyzaj düzenlemesiydi. Bu kent boyutunda, bugüne kadar hâlâ yerleşememiş bir kentsel tasarım düşüncesinin İstanbul'da ilk uygulaması sayılabilir.

İstanbul'un Batılılaşması önce tepeden gelen istekler, sonra sosyal yapı değişmeleri ve bir koloni ekonomisinin zorlamaları ve bunların yanısıra da kurumların yenileşmesi yoluyla gerçekleşmiştir.

Kentsel tasarım kavramı, İslâm kültürü içinde Ortaçağ'dan bu yana pek gelişmemiş bir kavramdır. Emevi ve Abbasi saray kentlerinin, bir Bağdat'ın örneklerini IX. yüzyıldan sonra bulmak zordur. Belki Hindistan bunun bir ölçüde dışında sayılabilir. Şah Abbas'ın Isfahan'ında kentsel boyutta düzenlemeden söz edilebilir. Fakat bir Meydanı Şah ya da Shalimar bahçesi Türkiye'de olmamıştır. Bu açıdan Kabakçı isyanının yok ettiği Lale Devri Kâğıthanesi, İstanbul kent tarihindeki en büyük kayıplardan biri sayılabilir.

III. Ahmed, I. Mahmut, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim, hepsi Batı'yı Batı için isteyen sultanlardı. I. Mahmut, bence ilk kez, 'Bana bir cami tasarımı getirin' diyerek gelenek sultasını, bu en güçlü kurumsal yapıda yıkan adamdır.

İstanbul XVIII. yüzyılın birinci yarısında yapı boyutundan kent boyutuna doğru bir küçük adım daha atmıştır; özellikle Ayasofya'da, Tophane, Kabataş ve Üsküdar meydan çeşmeleri, bütün cephelerinin ele alınmasıyla çevrelerinde bir kent mekânı tasarımı isteğinin varlığını gösterirler.

Bu erken uygulamalar ve Nuruosmaniye Baroğundan sonra, İstanbul'a iki katlı yapı düzenlerinin ötesinde büyük yapı boyutunu, üstelik Batılı üsluplarla getirenler askerî yapılardır. Doğrusu istenirse Osmanlı imparatorluğunun kaburgasını oluşturan ordu Osmanlı'nın ilk Batılı kurumudur. Ordu Osmanlı imparatorluğunu yaşatan, imparatorluğu bütün kurumlarının ötesinde, dünyadaki değişmelere açık tutan tek kurumdur. İstanbul'un kent imajını değiştiren yeniliklerde onun payının olması doğaldı. Çağın teknolojisini orduya maletmeğe çalışan sultanlar bilimi, sanatı, teknolojiyi ulemanın diş geçiremediği tek kurum olan Ordu kanalıyla topluma maletmişlerdir. İstanbul'un ilk büyük Batılı yapıları büyük kışlalardır. Haliç'te, Tophane'de, kent yapısında ağırlığını duyurmağa başlayan Beyoğlu'nda, Çengelköyü'nde, Selimiye'deki kışlalar o zamanın İstanbullusunu şaşırtmış olmalıdırlar. Bugün bile İstanbul'a gerçek bir Barok tadı getiren en ilginç örnek Çengelköyü'ndeki süvari kışlası, Kuleli'dir. Zaten halk yapının kente getirdiği işaretin onun Barok kuleleri olduğunu hissederek yapıya 'Kuleli' adını vermiştir.

İstanbul'un Avrupalı bir görüntüye bürünmesinde tarih boyunca en önem-

Üsküdar Çeşmesi, Perault, 1817

li çekirdek Galata idi. Galata tarihi, yâpıları, kulesi, halkı, ticareti, meyhaneleri, gemileri, kaptanları ile her dönemde İstanbul'un Avrupası, İstanbul'un Cenovası, Napolisi, Marsilyasıydı. Ve bu İstanbul Avrupası'nın uzantısı da Beyoğlu'dur. Eğer Geç Bizans ve Erken Osmanlı dönemlerinde Avrupa Galata'da yaşamışsa, sonra da Beyoğlu'nda varolmuştur. Yabancı Elçiler Suriçindeki yerlerinden çıktıktan sonra, İstanbul'un Avrupalı yakasına yerleştiler. Onlarla birlikte, Fransızlarınkinden başlamak üzere, elçilikler, kiliseler, sinagoglar, levantenler, İstanbul'un Hıristiyan ve Yahudi azınlıkları, doğrusu istenirse İstanbul'un Batılı anlamda ilk burjuvazisi Avrupa yaşamının bütün boyutlarını Pera'ya getirdiler. XVIII. ve XIX. yüzyılların betimlemelerinde ve gravürlerinde İstanbul'un bu en Batılı kolonisinin yaşamı ve onun bu bölgeden başlayarak Boğaz'ın üst kıyılarına kadar yansıyan fiziksel çevresi çok iyi dile getirilmiş ve belgelenmiştir. Ve bu yaşama Osmanlı üst tabakaları da bütün boyutlarıyla katılmağa çalışmışlardır.

XIX. yüzyılda eski kentin biçim değiştirmesi, saray ve çevresinin doğrudan istek ve müdahaleleriyle yapılmıştır. Sarayburnu'na yapılan ilk gemi motoru fabrikası sarayın bahçesinde II. Mahmud'un izniyle inşa edilmişti. Abdülaziz hükümet mensuplarının şüpheci tavırlarına karşı Demiryolunun sarayla denizin ilişkisini kesmesine razı olmuştu. Böylece tarihi İstanbul'un en önemli özelliklerinden biri de ortadan kalkmıştı.

Kuşkusuz o sırada Boğaziçi sarayları da Topkapı'nın yerini almış bulunuyorlardı. Haliç'te ilk fabrikalar sultan saraylarının yerine kurulmuştur. İstanbul'da toprak mülkiyeti fetih hakkı ile temelde Sultana ait olduğu için, toprak ve işlev tahsisleri de, Cumhuriyet'e gelene kadar büyük ölçüde has arazisi, sultan vakıfları ve kapı kuluna tahsis edilip onlar tarafından vakfa dönüştürülen topraklar üzerinde olmuştur. Sultan-devlet-mülk idantitesi sultanlar Batılılaşmayı istedikleri oranda İstanbul fizyonomisine Batılı yapı olarak yansımıştır. XIX. yüzyılın seçmeci ve kozmopolit İstanbul'unda ordu, sultan ve çevresinin ifadesi olan saray ve kışlalar, yukarıdan saptanan bu gelişmenin görsel ve işlevsel parametreleridir.

Kent fizyonomisinin değişmesi açısından etkili olan üçüncü katman azınlık burjuvazisinin mahallelerindeki yeni yapılaşmadır. Bunlar Batı'nın o zamanki çağdaş ev düzenlerini, üslûplarını İstanbul'a getirmişlerdir. Haliç, Fener, Balat, Hasköy, Galata, Tarlabaşı, Beyoğlu, yüzyılın sonlarında Pangaltı, daha önce Kumkapı, Samatya, Boğaziçi'nde Kuzguncuk, Ortaköy, Arnavutköy, Tarabya, Büyükdere, Anadolu yakasında Moda, Bahariye, Yeldeğirmeni, Talimhane, Adalar, İstanbul'un her köşesinde Avrupalı'nın pek de yadsımayacağı bir fiziksel ortamı yaratmışlardır.

İstanbul'un Batılılaşması önce tepeden gelen istekler, sonra sosyal yapı değişmeleri ve bir koloni ekonomisinin zorlamaları ve bunların yanısıra da kurumların yenileşmesi yoluyla gerçekleşmiş ve fiziksel çevresini de oluşturmuştur. Örneğin ilk üniversite yapısı Ayasofya'nın önüne Fossati tarafından yapıldığı zaman her şeyi ile bir Osmanlı medresesinin karşıtıydı. Olağanüstü gövdesiyle İstanbul siluetine oturan bu Neogrek yapı, belki de yaptıranların farkında olmadıkları simgesellikleri de içermekteydi. Üniversite ilk Bizans yüksek okulunun içinde kurulduğu Magnaura sarayının kalıntıları üzerinde inşa edilmişti. Yabancı mimar ilk Osmanlı üniversitesini, erken dönem İslam düşüncesinde olduğu gibi, Bizans düşününde yaşayıp Rönesansa da geçen Neoplatonizmin yeniden canlanması gibi yorumlamış olabilir. Kuşkusuz bu bir spekülasyondan ibarettir. Fakat İstan-

1900'lü yıllarda Lâleli Camisi

bul'un Tanzimat'la birlikte kesin olarak Batı eklektizminin paraleline giren aydınların ve hatta sultanların etkisinde her yeniliğe açıldığı doğrudur. Sur dışının, Galata'nın sur içini dışarı çekmesinin bir gösterisi de köprülerdir. Karaköy köprüsü İstanbul'un Doğulu yakasını İstanbul'un Avrupa'sına bağlamıştır. Daha önce, Azapkapı ile Unkapanı'nı bağlayan II. Mahmut'un yaptırdığı köprüden sonra bu ikincisi iki yakayı perçinliyordu. Bugün bile Karaköy köprüsü yapımını zorlayan tarihi gelişmelerin ağırlığını yansıtır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında köprünün iki yakasına dışa bağımlı imparatorluk ekonomisinin bütün ögeleri, büyük ticaret yapıları, bankalar ve her tür ticaret faaliyeti, Kapalıçarşı'dan Sirkeci'ye ve Eminönü'ne, Karaköy'den Beyoğlu'na yeni Osmanlı burjuvazisinin kompradorları yerleşirler. Galata'nın ağırlığı arttığı oranda kent Batılılaşır. Fakat unutmamalı ki Ortaçağ'dan bu yana ve Osmanlının en güçlü döneminde de Batı'yla ilişkinin, kapitülasyonların nabzı yine burada atmaktaydı. Yani buralardaki işlevsel yerleşmelerin geçmişi eskidir. Fizyonomisi de Batı'yla ilişkinin yoğunluğu ve egemen sınıfın eğilim ve zevklerine göre biçimlenmiştir.

İstanbul XIX. yüzyılın ikinci yarısına geldiğinde hâlâ Belediyesi olmayan bir kenttir. Ve İstanbul'u, diğer İslâm kentleri gibi Batılı kentten ayıran belki de en önemli özelliklerden biri, kendini örgütleyen bir kurum olmamasında yatar. Devletin küçük bir örgütü olarak varolan şehir eminliği, mimarbaşılık gibi kurumlar Avrupa'nın Belediye kurumuyla karşılaştırılamaz. İstanbul'da kentli kentin sahibi değil, kiracısıydı. Oysa Avrupa'da Belediye kökeni Ortaçağ'da Aristokrasiye kafa tutan bir kentlinin örgütlenmesi anlamına geliyordu. İstanbul zevk, kurum, üslûp olarak Batılılaşsa bile işte bu kendini örgütlememe boyutu ile İslâmlığını, yani entropisini, yani kargaşasını Batılı anlamda kentleşememenin özelliklerini, geçen yüzyıldan bu yana -Belediye kurulmasına karşın-, hâlâ korumaktadır. İstanbul'un Batılı kent özellikleri içinde Doğuluğunu koruyan, bu zor örgütlenen kentlinin katılım boyutudur. Belediye başkanları devlet memuru olmakta devam etmiş, sonraları seçimle geldiklerinde de, devlet idaresinin, partilerin bir uzantısı görüntüsünü korumuşlardır. Günümüzde de bir iki kuşaklık kent halkının, XIX. yüzyıl İstanbullusu kadar bile kent sahipliği olmadığı kuşku götürmez. Başka bir deyişle Batılı kent fizyonomisi XVIII. yüzyıldan bu yana İstanbul'a yerleşmeğe başladığı halde, halkın örgütü olan bir Belediye henüz Türkiye'de yoktur. Burada oldukça hassas bir noktayı açıklamak gerekir: Belediye, geçen yüzyılın aksine, eğilimleriyle köyden yeni gelmiş bir kentlinin temsilcisidir. Dünya imajı yeni kentlinin yorumlayabildiği kadardır. Fakat İstanbul'u dolduran dört milyon taşralının kentsel yaşam boyutlarıyla ilgisi sadece sayısaldır. Büyük sayıların, büyük boyutların vurgunudurlar, yeni İstanbullular. Fakat Batı kentini Ortaçağ'dan bu yana dokuyan sosyal ve kültürel içerik bizde yoktur. Do-

III. Ahmet Çeşmesi, Fichot, 1855

layısıyla, İstanbul'un gereksinmeleri, yine, geçen yüzyıllarda olduğu gibi, yukarıdan aşağı bir süreç içinde oluşan bir karar mekanizmasının buyruklarına göre ortaya çıkar. Kaldı ki bu kadar büyük sayıların kent yaşamına ve idaresine getireceği niteliksel değişmelerin doğasını da bilen yoktur.

İstanbul'un kendine göre Batılılığı içinde en karakteristik özelliklerinden biri yol dokusunun ilkelliğiydi. Herkesin bildiği gibi İstanbul bir yayalar kentiydi. Engebeli bir arazide kurulan bir kentte yaya ulaşımı demek, hele bu bir İslâm toplum yapısı ile birlikte ise, eğri büğrü, dar yollar, merdivenler, bakımsız yol örtüleri demektir. Buna ahşap bir yapı geleneği ve kontrol edilemeyen yangınları da katarsanız, pitoresk olmasına diyecek olmasa bile, oldukça karmaşık ve bir ölçüde ilkel bir doku ortaya çıkar. Böyle bir dokunun alt yapısı da yoktur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Belediye örgütlerinin temel sorunu yol genişletmek ve alt yapı yapmak şeklinde özetlenebilir. Bunların yanında birkaç park yapmak, biraz yol kaplaması ve kaldırım yapmak, kentin geniş alanları içinde ancak zengin birkaç mahalleye sahip olmuştur. Bunların çoğunluğu da Türklerden önce burjuvalaşan azınlık mahalleleridir. Beyoğlu, Kadıköy, Adalar ve Büyükdere, Batılı standartlara en yakın yol dokusu ve kanalizasyona kavuşmuşlardır. Havagazını, elektriği getiren ilk mahalleler de bunlardı. Dolmabahçe Sarayı için kurulan ilk gaz tesisleri Beyoğlu'nun caddelerini aydınlatmak için de kullanılıyordu.

İstanbul'un altyapı tesisleri özellikle Abdülaziz'in son yılları ve Abdülhamit döneminde şekillenmiştir. Tramvay, gaz, liman tesisleri, istasyonlar, metro tümü yabancı mühendis ve şirketlerce kurulmuştur.

Belediyelerin geç kalmış etkinlikleri gibi, kentin planlaması da ancak II. Mahmut döneminde Moltke'nin hazırladığı ve daha çok birkaç yolun düzenlemesini öngören bir planla başlamıştır. Bir de yangın yerlerine ortogonal bir yol sistemi getiren ve çoğunu yine yabancı mühendislerin hazırladığı mevzii imar planları yapılmıştır. İstanbul'da III. Selim döneminde Haydarpaşa'da eski kavak sarayı arsalarında kurulan Selimiye kışlasının mahallesi ve Kuzguncuk üstlerinde İcadiye, ilk ortogonal planlı mahallelerdi. Fakat İstanbul'u bugün bile etkileyebilecek bir plan önerisi Fransız mühendisi Gavand tarafından hazırlanan bir ulaşım sistemiydi. Yenikapı'da öngörülen bir limanı bir metro sistemiyle kente bağlayan, trenle denizi entegre eden bu plan gerçekleşseydi, İstanbul bugün bile bizi rahatlatacak bir ulaşım sistemine kavuşabilirdi. Sarayına tiyatro yaptıran Abdülhamit kenti böyle bir projeden mahrum etmiştir.

Sur içinde, Üsküdar'da bir iki katlı ev dizileri, toprak ya da kaba taş kaplama daracık yolları, küçük bahçeleri, mescitleri, mahalle bekçileri ve imamları ile tarihten arta kalan bir İstanbul yaşarken Neoklasik, Barok mimarileriyle, daha sonraları da yeni Osmanlı üslubu ile büyük iş hanları, bankalar, saray ve büyük apartmanlar, tiyatrolar, lokantalar, tramvaylar, aydınlatılmış sokaklar, alafranga yaşamıyla, hareketli limanı, levantenleri, monbeyleri, her dilden yayınları, Avrupa malları satan büyük mağazaları, Galatasaray'ı, Robert College'i, papaz mektepleri, Sanayi-i Nefise'si, Arkeoloji Müzesi, Darülfünun'u, Şirket-i Hayriye'si, Ada'sı, Moda'sı, Beyoğlu'su, Art Nouveau yalı ve köşkleriyle başka bir İstanbul oluştu 1900'lerde. Eskinin ataleti büyüktü. Fakat, yeninin dinamizmi evrensel değişimlerin ortağıydı.

Kuleli Kışlası, Allom, 1839

İstanbul I. Dünya Savaşı'nı, Batı'yı bağrına basan bir aydınlar ve idareciler grubu ile olan biteni eski kent dokusunun eskimişliği içinde seyreden iki cami arasında beynamaz bir halkla karşıladı. Kentin, savaşın yıkımına ve yabancı işgaline karşın Batılılaşma yolunda mücadele edecek gücü vardı. Ne var ki bu mücadelenin motoru bu kez Anadolu içindeydi. Anadolu'ya giden İstanbullu aydınlar, halkı uyandırdılar. Ve Anadolu'yu İstanbul'a davet ettiler. 1950'lerden sonra yeni İstanbullular eskiyi gözden çıkaran yeni bir İstanbul yarattılar. Ve yüzyıllarca yaya giden bu kente motorlu aracı sokmağa çalışırken hâlâ zorlanıyoruz. □

"Vubih-Ciget"lerin "Son Sesler"i ile Yitirilen Tarih Belgesi

KÂZIM BERZEG

ANADOLU'DA bir dilin son sesini, bir halkın son nefesini verdiğini, Paris'te düzenlenen bir film şenliği için hazırlanan "Son Sesler" filmi hakkındaki dergi ve gazete yazılarından öğrendik.

Anlatıldığına göre film, "tarih çalkantıları içinde topraklarından uzaklara düşen, kökleri koparılan, Kafkasya'dan Marmara bölgesine kadar savrulan Ubih (Vubıh-Ciget) halkının, kültürlerini, dillerini başka yörelerde, başka koşullarda umutsuzca yaşatma savaşımı ve yenilgisiyle" ilgili. Bir dilin son sesini, bir halkın son nefesini vermesi kuşkusuz, hüzünlü, ürpertici ve trajik bir durum.

Sonuç bu kadar mı? Umutsuzca savaşım, yenilgi ve hüzünden mi ibaret?.. Yoksa Ubihçe ile birlikte yitirilen çok daha başka şeyler var mı?

İnsanlık, kendini bildi bileli, geçmişini, tarihini, öğrenme gereksinimi ile birlikte yaşadı. Diller, tarihi araştırmanın önemli araçları ve tarihin belgeleri.. Bazıları kısa bir zaman ve dar bir toplum kesiti için değer taşır. Başka bazı diller de çok daha geniş toplumların, hatta insanlığın en eski dönemlerine ışık tutar. Ubihçe hangi gruptandı? Özellikle, Türk milleti ve Anadolu tarihi bakımından bir önemi var mıydı?

Orhun Abideleri'nde Ubih'lar

Ubih'lar, Kafkasya'nın Doğu Karadeniz-Soçi yöresinin otokton halkı ve Çerkes'lerin bir bölümüdür. Eski yazarlar, Çerkeslere Sind, Meot, Cik-Ciget adlarını da verirler. Etnik yapılarında İskit, Sarmat, Alan kabileleri de yer alır.[1] Ubih'lar, eski kaynaklarda Çik veya Ciget olarak adlandırılan gruptur.[2]

Orhun Abidelerinden "Bilge Kağan Abidesi"nin doğu cephesinde, Çik kavminin Kırgızlarla beraber yaşadığı kayıtlıdır.[3] Araştırmacılar, Orhun Abidelerinde adı geçen Çik kavminin, Kafkasya'da, Abazaların kuzeyinde, bugünkü Soçi çevresinde oturan Ciget-Ubih'lerle aynı kavim olduğunu belirtirler.[4] Kırgızlarla beraber olan ve Orta Asya'da izler bırakan Çiget-Ubihların yaşadığı yerler olarak da Kögmen dağları gösterilir.[5]

Kırgızlar, genellikle, tarih sahnesine çıkan ilk Türk kavmi olarak kabul edilir. İlk yurtları, Kuzeybatı Moğolistan'ın dağlık ve ormanlık bölgeleridir. Sarışın, yeşil gözlü ve ortadan uzun boylu tipler hâkimdir. Lehçelerinin belirgin özelliklerinin başında, L ve R harflerinden önce İ, U, I harflerini kullanmaları gösterilir.[6] Bu yönleriyle, Anadolu Türkmenleriyle yakın ilgilerinin bulunduğu söylenebilir.

Kırgızların üç boyundan birisinin "Edigene" adını taşıması, en eski dillerinde "koşa demir anlamına, Adığecede güş'ü muhtemelen bugünkü Anadolu Türkçesindeki *küsk'ü*" gibi Adığece kelimeler bulunması, Çin kaynaklarında adlarının Cie-gu olarak kaydedilmesi, Kırgız ve Çerkes adlarının aynı Kir-Kas menşeinden geldiği görüşüne yol açmıştır.[7]

Orta Asya'nın En Eski Halkı, Kas veya Kasbi'ler

Türk tarihinin klasik yazarı, Orta Asya, Kazan ve Anadolu Türk âlemini yaşayarak da incelemiş bilim adamı Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, eserlerinde, Sümer, Sus ve diğer Önasya uygarlıklarıyla beraber, Orta Asya'da da en eski uygarlıkları, Kafkas ırklarına mensup Kas veya Kaspi adı verilen kavimlerin yarattığını belirtmektedir. Yazar, "eski Hind Mohenjo-Daro ve her iki Sus ile dört Anau kültürlerinin Kaspi kavminin eseri olduğunu ileri süren Prof. E. Herzfeld'e katıldığını belirtmekte, Orta Asya'daki Buruşak (Boruşko)'ların dilinin Kafkasya'daki Abaza diliyle yakından ilgili olduğunu kaydetmekte ve her iki grubu da Kaspi'lerin temsilcisi olarak görmektedir. Yazara göre: "Anau'da ve Horasan'ın diğer noktalarında Aryanilerden önceki medeniyeti Altay kavimlerinin cetleri ile bu Kaspi'ler yaratmış. Sümer ve bazı Önasya medeniyetlerinde iz bırakan o eski Altaylılarla beraber hep bu Kaspi kavminin cetleri bulunmuşlardır."[8]

İlk dört tabakasında Kaspi'lerin kalıntıları bulunan Aşkasat yakınındaki Anau kurganlarında yerleşimin İ.Ö. 3900 yıllarına vardığı kabul olunmaktadır. Anau kültürü Orta Asya'nın çok geniş sahalarına yayılmıştır.[9]

Kafkasya, Mezopotamya ve Anadolu'da Kaspi'ler

Halen adları Hazar denizinde (Caspian Sea) ve Kaf-Kas dağlarında yaşatılan Kaspi'ler insan tarihinin ve uygarlıktaki gelişme zincirinin en önemli, en eski kavimlerindendir. Batılı kaynaklar Kaspi'leri, Hint-Avrupalıların öncüleri olarak gösterir ve en eski yerleşim

yerlerinin Kafkasya olduğunu kabul ederler. Belki de bu yüzden beyaz ırka Batılılar "Kafkas Irkı" adını takmışlardır.

Mezopotamya'daki Sus ve Elam ile bunlarla bağlantılı Sümer uygarlığının, batı İran'da Zagros dağlarında yaşamış Kassit'lerin, Anadolu'da Proto-Hititler ve onlarla bağlantılı olan Hurri-Mitanni ve Urartuların Kafkasya'lı Kas-Kaspi'lerle ilgili oldukları genel olarak kabul edilmektedir.[10]

Anadolu'dan, Kafkasya ve Orta Asya'ya İlk Tarih, Kültür ve Kan Köprüsü

Kas-Kaspi'ler, günümüzden 6.000 yıl öncesine varan, Anadolu'dan Orta Asya'da Moğolistan sınırına uzanan yayılmalarıyla günümüzün Türk âleminin ilk etnik, kültür ve tarih köprüsünü kurmuşlardır. Orta Asya Kaspi'leri, Türklerin ataları olan Altaylılarla ve çeşitli Türk boylarıyla binlerce yıl birlikte yaşamışlar, karışmışlar, kaynaşmışlardır.[11] Kuşkusuz bu süre içinde, pek çok Kaspi grubu Türkleşmiş, belki Türklüğün ana unsurunu oluşturmuştur. Tarih kaynakları, Kaspilerden sonra Orta Asya'da Hint-Avrupa ırkına bağlı çeşitli grupların yaygınlaştığını göstermektedir. Bunlardan olan Alan-As'lar, Oğuz'larla önemli ölçüde yer alan Asetin'lerdir.[12]

Bu tarih gerçeği nedeniyle, bazı genel kaynaklarda, ilk Orta Asyalı göçebeler olan Yüeçi ve Akhunların, daha sonra ortaya çıkan Hun'ların ve bugünkü Türk'lerin Kafkas tipli insanlar olduğu kaydedilmektedir.[13] Moğollar, ilk Türk boylarının, tarih sahnesine çıkmasından sonra Orta Asya'ya gelmişler ve bazı yazarların, Sarı ırkla Beyaz ırk arasında mutavassıt olarak nitelendirdiği Türk tipi, sonradan Moğol karışımı nedeniyle oluşmuştur.

Ubih (Vubıh-Cıget)lar Kasbi'lerin Temsilcisiydiler

Gürcü, Laz ve Çerkes dilleri, "Kafkas Dil Ailesi'ni oluştururlar. *Encyclopedia Americana*'da dünya dillerinin tasnif edildiği bölümde, bu dil grubunun Elam ve Hatti gibi eski çağlar dillerini de içine aldığı ifade edildikten sonra, yalnızca bu dil grubu için "filolojik yönden bu ailenin öneminin çok büyük olduğu" vurgulanmaktadır.[14] Tüm insanlık tarihi bakımından önem taşıyan bu ifade, Türk tarihi bakımından çok daha fazla ilgiyi çeker niteliktedir. Bu grup içinde Çerkes dilleri, Anadolu ile Orta Asya'nın eski dönem-

Tevfik Esenç'in babası

leri arasındaki bağları belgeleme bakımından daha belirgin özelliğe sahiptirler. Ubih'ça, Çerkes dillerinden, Adığe ve Abaza dilleri arasında yer alır. Diğer Çerkes grupları gibi, Ubih'lar da eski Orta Asya, Mezopotamya ve Anadolu Kas-Kaspi'lerinin gerek dil, gerekse diğer kültür unsurları bakımından doğrudan temsilcisi idiler. Proto-Hitit ve diğer eski Anadolu dillerinin Kafkas dil ailesine bağlı olduğu görüşleri yanında, Ubihça'nın, Proto-Hitit dilini doğrudan temsil ettiği tezini savunanlar da vardır.[15] Proto-Hitit dili olduğu ileri sürülen Ubih (Vubıh-Ciget) dilinin, Orhun Abideleri'nde adı yazılı bir kavmin de dili olması, Türk âlemini ve Türk tarihini, bağnazlıktan ve saplantılardan kurtularak inceleyecek olanlar bakımından büyük önem taşımaktadır.

Türk'lerin "Edige Destanları" ve Güneş Soylu Adığe'ler

Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde, Türklerin en eski destanlarının "Edige Destanları" olduğunu, bu destanları anlatanlara, Doğu Türkistan'dan Romanya'ya kadar rastlandığını yazmakta, bir yerde, "Edige Destanlarındaki Kabardin Oğullarından" söz etmektedir. Kabardin-Kabarday'lar, Ubih'lere akraba Çerkes dili konuşan Adığe'lerin, halen Türkiye'de yüzbinlercesi yaşayan bir koludur. Orta Asya'daki eski Kas-Kasbi varlığı da vurgulandıktan sonra, böylesine Edige-Kabardin beraberliği de tesadüf olamayacağına göre, Edige destanlarına adını verenlerin ve "Türklerin Edige Beyleri" olarak adlandırılanların, Çerkes-Adığe'ler olduğunu kabul etmek gerekir. Değerli yazar, bu bağlantıyı hatırlamaz görünürken, eski Türk tarihinde, Psake, Yınal-Yanal, Beşgür, Şor gibi çok sayıda Adığe'ce ad ve kelime kullanıyor.

Yaşayan Adığe dilinde "dığe" güneş demektir. Adığe ise, güneşe bağlı, güneşten gelen. Bir Çerkes efsanesine göre, Adığe'ler güneş soyundan gelmedir. Hun efsanelerine göre Mete Han ve *Cengizname*'ye göre Cengiz Han da güneş soyludurlar.

Son günlerde adından bahsedilen Japon filmi "Narayama Türküsü"nde olduğu gibi, Çerkesler de Nart efsanelerinde, yaşlıların götürülüp bir vadiye veya dağ başına bırakıldığını anlatırlar. Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'a göre, bu, eski Orta Asya Kas-Kasbi'lerinin tarihi ve ayırdedici geleneği idi.[16] Bilindiği gibi günümüzün yüce Japon İmparatoru da "Güneşin Oğlu"dur.

Çerkes'ler Hun sanatının yaşayan en sadık temsilcileridir.[17] TRT'nin süper TV dizisi olarak hazırlattığı "Atilla"yı konu alan filmin senaryosunu yazan ünlü İngiliz yazar Anthony Burgess'e göre, Hun ordusunun büyük bölümü Kuzey Kafkas ırklarına (Çerkesler) mensup idi.[18] Atilla adını A-ti-tla (hemen hemen aynı) olarak telâffuz ederseniz, Adığece "Yiğidimiz, kahramanımız" anlamı taşıyan bir adı söylemiş olursunuz. Türk tarihinde önemli bir yeri olan "Yabgu" fonetik ve anlam bakımından Adiğe'cedir. Cesur, sert, güçlü anlamı taşır. Oğuz kelimesine çok benzeyen "Duğuj" Adığe'ce kurt demektir. Oğuzlar, bilindiği gibi, kurt soylu olarak kabul edilirler.

Bunları, ancak amatör olarak ilgilendiğim "Eski Türk Tarihi" uzmanlarının dikkatlerine sunmak için hatırlatıyorum.

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Vubıh'lar ve Diğerleri

Ünlü bir İngiliz "harp tarihi" uzmanına göre, "Asya'nın en gelişmiş kabile kültürüne sahip halkı olan Çerkesler", Kafkasya'da, Ruslarla uzun süreli savaşları boyunca "dünya harp tarihinin en güçlü gerilla liderlerini" yetiştirdiler. Vubıh'lar bu savaşların sürükleyici gruplarından idi.[19]

Osmanlılar, 18. yüzyıldan itibaren, Çerkeslerin Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine toplu göçlerini teşvik edici (bir bakıma zorlayıcı) bir politika yürüttü. Bazı tahlillerde, bu politikanın amacının, nizami-düzenli ordunun saf dışı kaldığı durumlarda devreye girecek gerilla gruplarının kazanılması olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sonraki olaylar, Osmanlı politikası-

nın doğruluğunu ortaya koydu. 1877-78 Türk-Rus harbinde, Plevne'de ve doğu cephesinde, çoğunluğunu Vubıh'ların oluşturduğu bağımsız, gönüllü Çerkes suvari-gerilla birlikleri, savunma gücünün önemli bir unsuru olarak kullanıldılar.

Balkan savaşında İstanbul'un işgali endişesi doğduğunda "Emirbar Çeteleri" adıyla kurulan "fedailer birliği"nin başına getirilen Kuşçubaşı Eşref, kardeşi (Hacı) Selim Sâmi ve İbrahim Cihangiroğlu Vubıh idiler. Büyük çoğunluğu Çerkes'lerden oluşan bu gerilla gücü İstanbul'un işgalini önledi, düşman gerilerinde "Batı Trakya Türk Devleti"ni kurdu. Edirne'nin geri alınışında en etkili görevi yürüttü.[20] Trablusgarp ve Balkan savaşlarının ünlü "Hamidiye Kahramanı" Rauf Bey, denizcilik âleminde, modern gemilerle deniz gerillacılığını ilk uygulayan kimse olarak bilinir. Kurtuluş Savaşı döneminin bu başbakanı da, Vubıh'larla yakın dil konuşan Abaza'lardandı.

Köy kahvesinde dinlenen Ubihler

Kurtuluş Savaşı, kritik yerlerde önceden yığınakları yapılan bir gerilla savaşı olarak başladı. Nizamî ordu silahsızlandırılmış ve saf dışı kalmıştı. Büyük olasılıkla, liderliği ve yönü önceden saptanmış olan Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a uğurlayan Rauf Bey, arkadan Bandırma'ya gitti. Balkan savaşının "fedailer birliği"nde görev almış gerillacı Ethem Bey'i yanına alarak, Yunan işgaline karşı gerilla yığınağının merkezi olan, Kuşçubaşı Eşref Beyin Salihli'deki çiftliğine götürdü. Balkan harbinin "gerilla ekibi" ile ilk direnme örgütü kurulduktan sonra, Eşref Bey'in kasasından alınan 30.000 altınla, Ankara yoluyla Havza'ya (Çeltek boğazındaki Çonoğlu ailesinin un fabrikasına) geldi. Mustafa Kemal Paşa ile buluşarak, Amasya, Erzurum, Sivas, Ankara yoluna çıkıldı.

Tevfik Esenç

Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti -Misakı Milli- hudutlarını tesbit eden Amasya protokollerinin altındaki dört imzadan üçünün (Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve İstanbul hükûmetini temsil eden Karzek Salih Paşa) Kuzey Kafkasya kökenlilere ait olmasının ve Kuva-yı Milliye'nin üniforması olarak Kafkas kalpağı kullanılmasının, başlangıçtaki gerilla hareketi özelliğiyle ilgilendirilmesi olanağı vardır.

Kurtuluş savaşının "gerillacı kanadının" bir bölümünün, sonradan, dış politika ve Rusya politikası nedeniyle Ankara hükûmetiyle arası açıldı. Ankara hükûmetinin gerçekçi ve akılcı politikasına karşın, bir bölüm gerillacı, Rusya içinde süren kargaşadan yararlanarak, Türkiye ile birlikte, Batılı ülkelerle ittifak ederek, Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman-Türk ülkelerinin bağımsızlığını gerçekleştirme hayaline kapıldı.[21] İç politikaya da yansıyan ve Bekir Sami Beyin (Kunduk) Dışişleri Bakanlığından ayrılmasıyla noktalanan görüş ayrılığı sonunda, Balkan savaşının gerilla liderlerinden Vubıh (Hacı) Kuşçubaşı Selim Sami, Enver Paşa ile birlikte, Orta Asya'ya, Türkistan'a gittiler. Enver Paşa'nın şehit olmasından sonra, 1923-1925 yılları arasında Hacı Sami, Türkistan bağımsızlık hareketinin yönetimini üstlendi. Sonunda yanlış hayal ve hayal kırıklığının kurbanı oldu.[22]

Tarihin öğrettiği gerçeklerden birisi, savaşçı toplumların varlıklarını uzun süre sürdüremedikleri, buna karşılık barışçı ulusların çok uzun süre tarih sahnesinde kalabildikleridir.

Vubıh'lar, kuşkusuz yaradılış itibariyle savaşçı toplum değillerdi. Savaşçı toplum olsalardı, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden bugüne izlerini sürdürebilmesi olanak dışıydı. Ancak, Kafkasya'yı Ruslara karşı savunma düşüncesi, onları usta, aranılan gerillacılar haline getirmişti. Kazandıkları savaşçı ve gerillacı yetenek, Kafkasya'da ve sonradan Osmanlı toplumu içinde, Plevne'den Kurtuluş savaşına, en çok telefat veren topluluk olmalarına yol açtı. Sayıca azaldılar, dillerini yitirdiler.

Sonuç

Son sesini ve son nefesini Marmara Bölgemizdeki Hacıosman köyünde (ve Anadolu'nun değişik yörelerindeki yüzlerce Vubıh köyünde) veren Ubih (Vubıh) dili, insanlık tarihinde var olup öinrünü yitiren herhangi bir dil değildi. Belki insanlık tarihinin ve özellikle eski Türk tarihinin önemli sırları ile birlikte yok oldu. Başta Profesör Dumezil ve onu izleyen birkaç batılı bilim adamı ilgilenmeseydi, belki bugün böyle bir dilin varlığından söz etmemiz de olanak dışıydı.

Ubihçeyle akraba olan ve aynı tarih serüvenini belgeleyen Adığece, Abazaca, Avarca, Çeçence, Lezgice, Asetince gibi başka diller halen Anadolu'da yaşıyor. Ancak bu diller de gidişe göre, 15-20 yıl sonra, son seslerini, son nefeslerini verecekler. Başka Dumezil'ler beklemeyelim, son anda bu dillerden birkaç kalıntıyı derleyecek. Bu dilleri, Türk milletinin tarihî değerleri olarak ele alalım, biz inceleyelim.

Bunu yaptığımızda, sanırım varacağımız sonuç şu olacaktır:

Anadolu'da Akdeniz kıyılarından Kafkasya ve Orta Asya'nın doğusuna uzanan şeritte, binlerce yıllık tarih birlik, bütünlük içinde yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, binlerce yıllık birlik ve bütünlük geleneği temeli üzerine oturmuştur. Bu yüzden güçlüdür. Tarihi, belirli bir siyasal amacın aracı olmaktan çıkarıp, gerçek, inandırıcı, bilimsel temeller üzerine oturttuğumuz oranda, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve tüm Türk âleminin gücü artacak, geleceği aydınlanacaktır. □

[1] Meydan Larousse c.3, s.199
[2] *Tarihte Kafkasya,* General İsmail Berkuk, s.164-165
[3] *Orhun Abideleri,* Muharrem Ergin, s.28
[4] *Dede Korkut Oğuznameleri Coğrafyası,* Fahrettin Kırzıoğlu, Birinci Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1980
[5] Meydan Larousse, c.3, s.229
[6] Meydan Larousse, c.7, s.245
[7] a) Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler,* s.91 (Ligeti'ye atfen, Kırgızların Türk Kökenli olmadığı yolundaki görüş-dipnot); b) *Tarihte Kafkasya,* General İsmail Berkuk, s.57
[8] Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* s.23-24 ve devamı
[9] *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi,* Kamuran Gürün, s.31
[10] a) *Encyclopedia Americana,* c.16, s.726; b) *Tarihte Kafkasya,* General İsmail Berkuk, s.89 ve devamı; c) Sair ansiklopedik kaynaklar
[11] Ord.Prof.Dr. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* s.24 ve devamı.
[12] W.E.D. Allen, *Türk-Kafkas sınırındaki harplerin tarihi,* s.12 (dipnot)
[13] Meydan Larousse, c.1, s.765
[14] *Encyclopedia Americana,* c.16, s.726
[15] Gen. İsmail Berkuk (Macar Dilbilimcisi Prof. Mesharosh'a atfen), a.g.e.
[16] Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* s.47
[17] a) *Hun Sanatı,* Nejat Diyarbekirli, M.E.B. Kültür Yayınları, 1972; b) *Çerkes Motifleri,* Kuzey Kafkas Derneği yayını, 1977
[18] *Cumhuriyet* Gazetesi, 8 Ocak 1988 "TRT'nin Attila'sı Kim Olacak" başlıklı yazı
[19] W.E.D. Allen, *Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,* s.58-103
[20] İsmet Bozdağ, *Tercüman* Gazetesi, 14 Ocak-22 Ocak 1987 tarihleri arasında yayınlanan "Batı Trakya Devleti" başlıklı yazı dizisi (15 Ocak 1987)
[21] *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Dr. Salahi R. Sonyel, c.1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973-1986
[22] Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili, Türkistan ve Yakın Tarihi,* s.465 ve devamı, s.435 ve devamı.

Vubihlerin de Dahil Olduğu Çerkeslerin Yayılışı

KÂZIM BERZEG

HALEN, Anadolu Türk toplumunun unsuru olarak, aramızda, 1820'den itibaren (çoğunluğu 1864'te) Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göçmüş Çerkes kökenli bir milyondan fazla vatandaşımız yaşamaktadır. Buna karşın, Çerkesler hakkında gerçeklere uygun en az bilginin bulunduğu yerler arasında Türkiye'yi de kaydedersek, ilginç bir durumu belirtmiş oluruz.

Tanınmış İngiliz yazarlarından W.E.D. Allen Çerkeslerin eskiden çok daha geniş sahalara "şayanı dikkat" biçimde yayılmış olduklarını belirtirken, bugün Karadeniz kuzeyinde, Ukrayna'dan Balkanlar'a uzanan kuşaktaki pek çok yer isimlerinin Çerkesçe (Psiol gibi) olduğunu hatırlatmaktadır. Gerçekten, yer isimlerinin dışında, Ukrayna Slavcasında ve Romencede Çerkes dillerinden gelen kelime ve takılar da dikkati çekmektedir. (Ukrayna Slavcasındaki oğlu anlamına ko, Romencede ku takıları, bir Çerkes kolu olan Adığecedeki oğul anlamına ko kelimesinin ve Adığecedeki kullanım biçiminin aynıdır. Çavuşesku gibi. Bu alanda pek çok örnekler verilebilir.) Ayrıca, Ukrayna'daki eski Çerkes varlığı, bazı tanınmış aile adlarında da günümüze kadar yaşamıştır. (Çarlık döneminde ünlü politikacı ve devlet adamları yetiştirmiş, Kiyev'in tanınmış büyük ailesi Abazalar gibi.)

İngiliz tarih yazarının belirttiği "şa-

Dağıstanlı Kadınlar

James Stanislas Bell'in Kafkasya *kitabında yeralan bir resimde tanınmış Ubih şefleri. Soldan, Şuruko Doğuj, Hacıko Mehmet, Vordezao Zepş.*
(Aydın Turan'dan Sağlanmıştır.)

yanı dikkat yayılış'' Avrupa yönüyle sınırlıdır. Oysa, bugün yaşayan coğrafî adların delâletiyle eski çağlardaki yayılma alanını, Ön Asya'dan, Orta Asya'nın doğu sınırına doğru uzatmak olanağı vardır. (Orta Asya'nın doğu yöresindeki Lepsi Irmağı ve bir idarî merkez olan Lepsi kenti, Hakas-kaya idarî yöresi, Tavuskkanderya Irmağı gibi pek çok Adığece adlarla.)

Coğrafî adların ya da münferit kelimelerin (filolojik ve etimolojik tahlile gerek bırakmayacak biçimde açık olsalar da) tarihî bağlantıları belirleme yönünden çok yetersiz delil oldukları kuşkusuzdur. Bunlar, arkeolojiden antropolojiye başka delillerle doğrulandıkları ölçüde değer kazanırlar. Günümüze değin yapılan çok yönlü tarih araştırmaları Kafkasya otokton-yerlilerinin çok eski dönemlerde, Akdeniz'den Orta Asya'nın doğusuna uzanan çok geniş bir alanda ilk uygarlıkları yaratan toplulukların temsilcileri olma olasılıklarını ciddi bir görüş durumuna getirmektedir. (Gürcüler, Lazlar ve Çerkes toplulukları.)

Sonradan "Türkik Dil" Konuşan Orta Asya Yerlileri: Kırgızlar ve Oğuzlar

Orta Asya gibi eski ve çok değişik unsurların tarihin çeşitli dönemlerinde tespit edildikleri bir geniş alanı, dünyanın her yerindeki gerçeğin dışında düşünmek olanağı yoktur. Her yerde olduğu gibi, Orta Asya'da da, kavimler, ırklar, kültürler, diller, tarih boyunca karışmıştır. Halil Berktay'ın ifadesiyle, Asya steplerinin göçebe halkları da, ekonomik yaşantılarının ortaklığı zemini üzerinde, tarihlendiremeyeceğimiz kadar erken bir tarih şafağından itibaren, değişik ırkların bir karışımını oluşturmuşlardır. ( ) Yazara göre; bugün Türkik dil konuşan bazı başka gruplar gibi, sarışın, mavi gözlü Kırgızlar, ari ırktan gelen bir halktır ve Türkik dili sonradan konuşmaya başladıkları bilinmektedir. Yine yazara göre, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya akıp bu diyarın Türkiye diye anılmasına yol açacak olan Sir-i Derya Oğuzları dahi, tarihte ilk defa "Türk" adıyla tanınan Göktürklerle akraba olmakla beraber, farklı bir kavimdirler. Oğuzların Orta Asya serüveni içerisinde zamanla Türklerden addedilmeye başlanmış olduğu düşünülmelidir.( )

Bu görüş, Kırgızların, Oğuzların, belki bugünkü Kazakistan halkının (Kasaklar), Orta Asya, Kafkasya-Önasya arkeolojisinin en eski unsurlarından olan Kas-Kasbi grubuna bağlanabilmesi olanağını da ön plana çıkarmaktadır.

Burada, henüz kesinlikle cevabı bulunamamış bir soruya muhtemel bir karşılık vermek düşünülebilir. Okul kitaplarında yazılanın aksine, son ikibin yıldır Orta Asya ikliminde kötüleşme ve çölleşme olmadı. Bazı yazarlara göre gelişme olumludur. Neden, ikibin yıl öncesinden bu yana, Orta Asya toplulukları sürekli batıya Önasya, Anadolu, Kafkasya ve Karadeniz kuzeyine doğru göç çabasında bulundular? Bu soruya, Güneydoğu'dan gelen Çin baskısına ve sarı ırk içinde kaybolma tehdidine karşı, tarihi bir insiyak-içgüdü ile, batıda kendilerine daha yakın toplulukların meskun olduğu bölgelere ulaşmak gayreti olarak cevap verilebilir mi?

Orhun abidelerinde Cik-Vubıhlarla beraber oldukları yazılı, Çin kaynaklarında Cigue (Cik) olarak adlandırılan, içlerinde Adığelerle ilgili olması muhtemel (Edigene) kabilesi yer alan, eski dillerinde koşa-ğüş'ü gibi Adığece olması muhtemel, önem atfedilen kelimeler bulunan, sonradan Türkik dil konuşmaya başladıkları bazılarınca da olsa öne sürülen Kırgızlar için, Kirkas-Kırgız-Çerkes köken birliğini öne süren görüşleri ciddiye almak ve müşterek Kas-Kasbi menşeini düşünmek mümkün.

Anadolu'da genellikle Türkmenler tarafından temsil edilen Oğuzlara gelince; günümüzden çok uzakta olmayan gerilere doğru bazı ilginç müşahedeleri ortaya koymak mümkün. Anadolu'da halen kökenleri bilinebilen Türkmenlerle Çerkeslerin birlikte yaşadıkları yörelerde, ancak yaşayanın teşhis edebileceği bir içgüdüsel uzlaşmadan söz edilebilir. Osmanlı Devleti 16. yüzyılda başlayan Türkmen (Celali) isyanlarına tedbir olmak üzere, kadrosunda bulunduğu takdirde, "Türkmen Ağası" unvanıyla Çerkes asıllı paşalarını Türkmen yörelerinde görevlendirmiş. Bunların bazıları da, Osmanlı paşalığını terkedip Türkmenlerin elebaşılığını yapmışlar

(Abaza Hasan Paşa, Çerkes Mehmet Paşa gibi). Mısır'da Türkmenlerle başlayıp Çerkeslerle devam eden 1250'den 1517'ye uzanan ve Türkmenle Çerkes arasında iktidar kavgası hatırası bulunmayan ortak devlet yönetimi dönemi var. Bu dönemde, Ramazanoğulları, Karamanoğulları, Dulkadıroğulları gibi Anadolu Türkmen beyliklerinin Osmanlı'dan ziyade Mısır Devleti'ne yakın bir politika içinde bulundukları da tarihi gerçek.

Bunlar, acaba, tarihin çok eski dönemlerine giden köken ya da kültür birliğinin insiyaki-içgüdüsel nitelik kazanmış tezahürler mi? Kuzey-doğu Anadolu Türkmenlerinin yaşattıkları "Abaza Destanları" bu yönde bir değer taşımıyor mu?

Oğuzlarla Çerkes toplulukları arasında başka önemli benzerlikler var. Oğuzlardaki kabile armalarının benzerlerini Çerkesler aile armaları olarak günümüze kadar yaşattılar. Her iki toplumda da servet birikimini engelleyen talan geleneği var. Toplum-kabile yönetimi biçimi aynı (Xase-meclis). Türkçeden Çerkes dillerine geçmiş çok sayıda kelime var. Ancak, Çerkes dillerinden, sözgelimi Adığeceden Türkçeye geçen kelimeler de var (saç-şha-ç-baş kılı), Öztürkçe olarak bilinen Sayıştay, Yargıtay, Danıştay gibi kelimelerdeki aidiyet eki (ay-ey) Adığecede aynı görevle Kabarday-Kabarda mensup, Besleney-Beslen'e mensup, Hatikoay-Hatioğullarına mensup demek, ekin bağlı olduğu kelime Adığecede yı-onun, ona ait. Rütbe ve adlar olarak Yabgu-Yabğe (Adığece topluluğun dokuzuncu mertebesinde olan veya yiğit, sert, cesur, lider. Yınal-Adıgece, muhatap olduğu kişinin gözdesi, favorisi, Yanal-muhatabı olduğu topluluğun gözdesi, kıymetlisi, favorisi vs.).Göktürk hakanı Şabe-Adığecede yumuşak veya ince-uzun, boy adı Beşgür-katı yürekli, kabile adı Psake, ünlü Adığe aile (Mustafa Nevzat Psak).

Oğuzların kurt soylu olarak anıldıkları, Adığece Oğuz kelimesine benzeyen Tuğuj kelimesinin kurt anlamı taşıdığı ve bunun insan adı olarak da kullanıldığı tekrar hatırlanabilir.

Şayet, bazı iddialarda olduğu gibi, Oğuzlar da sonradan Türk olarak addedilmeye başlandıysa, kökenlerinin Çerkeslerde olduğu gibi Orta Asya Kas-Kasbilerine dayandığı hususu araştırma konusu olabilir.

Bu arada, Orta Asya'da Göktürk Devleti'nin kurulduğu dönem ve yörede rastlanılan Avarlarla aynı adı taşıyan bir Çerkes grubunun (Kafkas dil grubundan dilleriyle) halen Kafkasya ve Anadolu'da yaşadığını, adları Cücenlere benzeyen bir başka ve Kafkas dili konuşan Çerkes grubunun (Çeçenler) varlığını hatırlamakta fayda var.

Kafkasya'nın Karaçayları, Prof. Marr'a göre Türkçe konuşan Kafkas otoktonları.

Orhun Abidelerindeki Rünik Türk Yazısının Anadolu'dan Gittiği Görüşü

Orhun abidelerindeki Rünik yazının (eski İskandinav, Germen yazısı benzeri) Anadolu'dan gittiği ve Hitit Çiviyazısına benzediği görüşleri de ileri sürülmektedir. Bu tez doğruysa, yazıyı Orta Asya'ya götüren unsurların ne olduğu sorulabilir. Bu soru karşısında, Orhun abidelerinin yazıldığı yer ve dönemde, eski Anadolu ve Hattilerle ilgili Ciget-Vubıhların bulunduğu hususunun araştırılması düşünülebilir. Neden yapılmıyor?

Hatioğullarına Mensup Olanlar Kabilesi-Hatikoaylar

Çerkes-Adığe grubuna mensup kabilelerden birisi Hatikoaylardır. Halen

Dağıstan'da bir ev ve evde yaşayan bir aile

Bir Kafkas gencinin askere uğurlanışı. (Aydın Turan'dan Sağlanmıştır.)

Türkiye'de onbinlerce mensubu yaşar. Konuştukları Adığe dilinde Hatikoay aynen Hatioğullarına mensup olanlar olarak tercüme edilir. Protohitit ve Hattilerin dilini Kafkas dil grubu içinde mütalaa eden hâkim görüş malum. Bir sual: Hatti adının doğru olup olmadığı.

Anadolu'da sonraki dalga Hititlere başka ad verildiği görüşü hâkim. Ancak Hati adının Tevrattaki Hit oğulları ile bağlantısı meselesi var. Kesin olmasa da, Tevrat 3600 yıl öncesine ait yazılı bir tarih belgesi. Bu sebepten, gerekçesiz reddedilemez.

Hatikoayların konuştuğu Adığe dilinin, önemli ipuçları verdiği düşünülebilir. Etimolojik tahlile girmeye gerek kalmaksızın (ki bu konuda hiçbir bilgim yok) bugün kullanılan dildeki karşılıklar olarak, Adığe-güneşe mensup HA-T'U-ŞAS (Hattuşaş olabilir) -çift aslanın oturduğu veya bulunduğu yer, TA-ŞUPK-gerçek tanrı, TEŞOP-KÖTÜ TANRI (Hurri-Hatti tanrısı teşup), ZİGUR-RAT-yüreğin, gönlün yüceltilerek bağlandığı yer (Elam-sümer tapınağı) manasına gelmektedir. Bu konuda bazı meraklılar eski Anadolu dillerinden bazılarının tüm cümle olarak Çerkes dillerinin aynısı olduğunu söylemektedirler.

Hatta, eski firavunlar Mısır'ında, Sudan'dan bazı grupların Asya irtibatlı olduğu görüşleri ifade edilmektedir. Bunların hâkimiyet dönemleri vardır. Eski Mısır'a ait adlardan Nefertiti, Nefertetiy olarak okunursa, Adığece ışığımız anlamı vermektedir. Yine eski Mısır adlarından Nefertarı, bize ait olan ışık manası vermektedir.

Gerçekten, eski Anadolu veya Önasya dillerinden bazılarını veya birisini bugün Çerkeslerin Adığe kolu yaşatıyorsa ve Ord.Prof.Dr. Zeki Velidi Togan'ın ısrarla, heyecanla, en eski Türk destanları olarak bahsettiği, Orta Asya'da anlatılan Edige destanları ile Adığeler kastediliyorsa (ki Edige destanlarındaki Kabardin oğulları ifadesi aksini düşünmeyi imkâısız hale getiriyor), bu Orta Asya ile Anadolu'nun kültür, köken, etnik, antropolojik bütünlüğü yolunda yeni bir zemin oluşturulmasına imkân verir.

Ancak, Türkiye'de, ilgilenmeyenlerin bilemedikleri ve Cumhuriyet döneminin başından bugüne süren çok şiddetli bir baskı var. Bu konuları inceleyen bazı yabancı bilim adamlarının Türkiye'ye girişlerinin yasaklandığını, bazı Türklerin de çeşitli yollarla yıldırıldıklarını, caydırıldıklarını söyleyenlere rastladım. Adığe dili üzerinde uzman olan bir yabancının da Türkiye'de çok tedirgin, korku içinde bulunduğuna şahit oldum.

İlgi duyulursa bu da araştırılabilir.

Daha çok şey kaydetmek mümkün.

Bir kanaata vardım:

Yaklaşık, M.Ö. 1500'den önceki dönemlerde, Anadolu'dan, Karadeniz kuzeyinden ve Mezopotamya'dan doğuya, Orta Asya'nın doğu sınırına uzayan bölgede, belki pek çok diğer halklarla birlikte varolan, aynı gruptan diller konuşan, aynı kültür unsurlarına sahip belki benzer antropolojik özellikler taşıyan bir halklar grubu var. Bunlar muhtemelen Kas veya Kasbiler. Bunların üstüne İndo-europeanlar, Türkik dil konuşanlar gelmiş. Eski sekenenin dil ve kültür temsilcileri her nasılsa bugüne kadar Kafkasya'da, çok eski dönemlerin belgelerini saklamışlar. (Belki Hindikuş dağlarındaki Buruşaklar ve Pirenelerdeki Basklarla birlikte.)

General İsmail Berkuk, kitabında Aleksandır Başmakof adlı bir Rus araştırmacısına atıfta bulunarak (insanlık tarihinin en eski dönemlerinin anahtarlarının Kafkas dillerinin elinde olduğunu) kaydediyor. Sanıyorum, özellikle, Anadolu, Orta Asya ve genel Türk âlemi tarihi bakımından bu doğru.

Çerkeslerin dil olarak bağlantılı oldukları kabul edilen Elam-Sümer-Sus dönemi ile ilgili başka araçları da var. Yakın zamanlara kadar yaşadığı Çerkes masal veya mitolojisinde anlatılan Sümerlerin bereket (İşdar) âyinleri gibi.

İngiliz W.E.D.Allen, Çerkeslerle doğrudan ilgili olmayan ve Genel Kurmay Başkanlığınca yayınlanmış kitabında (Çerkes mücadelesi tarihi bir düşünürü beklemektedir. Gönül ister ki bu mevzu tarihin istediği bir tarafsızlıkla ele alınsın) ifadesini son üç yüz yıl içindeki Rus-Çerkes mücadeleleri için kullanmaktadır.

Aynı şeyi, en eski tarih dönemi için de söylemek mümkün. □

24. Linz Konferansı

ORHAN SİLİER

SAYIN Mete Tunçay, *Tarih ve Toplum*'un 1987 Kasım sayısında geçen yılki İşçi Hareketi Tarihçileri Uluslararası Konferansı izlenimlerini yazarak, bence çok yararlı bir başlangıç yapmıştı; ben kısa bir notla da olsa bu başlangıcı sürdürmek istiyorum.

Bu yıl Linz Konferansının gündeminde "İşçi Hareketinin Oluşumunun ve Politik Biçimlenişinin Problemleri" ve "İşçi Hareketi ve Çevre Koruma" konuları vardı. 40 ülkeden 150 tarihçi 14-17 Eylül tarihleri arasında bu iki konu üzerine hazırlanmış 36 tebliği tartıştılar.

İlk konu ile ilgili tebliğler arasında P.Haapala ve M. Hyrkkanen'in "1850-1920 Arasında Fin İşçi Sınıfının Oluşması", Sovyetler birliğinden T. İslamov ve Avusturya'dan H. Konrad'ın konu ile ilgili genel tebliğleri, A. Zarnowska'nın "Polonya'da İşçi Hareketinin Oluşumu ve Politik Biçimlenişi", A. Elorza'nın "İspanya'da İşçi Sınıfının Ortaya Çıkışı", Çekoslovakya'dan O.Kana'nın "Yeni Sanayi Bölgelerinde İşçi Sınıfının Oluşumunun ve Bilinçlenmesinin Özgüllükleri", E. Hinterwirth'in "Sosyalist Yönelimli Afrika Ülkelerinde İşçi Sınıfının Gelişmesi", U. Roy'un "Hindistan'da İşçi Sınıfı Bilincinin Gelişmesi İle İlgili Çalışmalarda Karşılaşılan Teorik Sorunlar" ve Zaire'den E. Mbaya'nın "Afrika'da Ulusal Kurtuluş ve İşçi Sınıfının Oluşumu" tebliğleri özellikle ilgi çekici idi.

İşçi hareketi ve ekoloji konulu tartışmalarda Almanlar en aktif ve başarılı tebliğ sahipleriydi. Demokratik Almanya'dan A. Griese'nin "Marx ve Engels'in Toplum ve Doğa İlişkileri Konusundaki Değerlendirmeleri" konulu tebliği, öteki tartışmacıların da üzerinde birleştikleri gibi, birçok yeni malzemeyi kullanan, gerçekten önemli bir katkıydı. Federal Almanya'dan E. Schramm'ın "İşçi Hareketi ve Sınai Çevre Sorunu" A. Andersen'in "19. Yüzyılda İşçi Hareketi, Sanayi ve Çevre Sorunları", Hollanda'dan G. Harmsen'in "Sosyalizm, Doğa ve Çevre" ve L. Gemin'in "Çin İşçi Sınıfında Çevre Bilincinin Ortaya Çıkışı" başlıklı tebliğleri, daha çok Konferansın ilk konusu için Linz'e gelmiş kişiler için bile ilgi çekiciydi.

Katıldığım daha önceki dört konferansla karşılaştırdığımda, bu yılın yenilikleri, Sovyet bilim adamlarının daha genç ve aktif bir kadro ile gelmiş olmaları ile genç ve kadın tarihçilerin, hâlâ kararları etkileyecek güçten yoksun olsalar da, seslerini daha bir yükseltmeleri ve Avrupa-dışı ülkelerden gelenlerle işbirliği içinde Linz Konferanslarına yeni bir hava getirmek için bir grup oluşturmaya çalışmalarıydı.

Gelecek yıl 12-16 Eylül tarihleri arasında yapılacak olan Linz Konferansı, "Uluslararası İşçi Hareketi Tarihinde İkinci Enternasyonal (1889-1914)" ve "Tarihsel Bir Sorun Olarak İşçi Hareketi ve Teknolojik Gelişme" konularını gündemine alacak. 1989 Konferansında, 25. konferans olması dolayısıyla, Brandt, Corvalan, Hobsbawn, Kreisky ve Simirnov gibi ünlülerin katılacağı bir kutlama oturumunun yeralması plânlanıyor.

Hiç yoksa 1989'dan başlayarak, bu önemli uluslararası foruma Türkiye'den daha çok tarihçinin katılabileceğini ve önemli katkılar getireceklerini umalım. □

Hollanda'da Türkiye Sol Tarihi

METE TUNÇAY

"19. ve 20 YÜZYIL Türkiye Sol Tarihi ile ilgili araştırma ve dökümantasyon çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler" genel başlıklı uluslararası seminer, 28 Eylül - 1 Ekim tarihleri arasında, Hollanda Hıristiyan Demokrat Sendikalar Birliği'nin (CNV), Amsterdam'dan aşağı yukarı bir saat mesafede şirin bir kasaba olan Putten'deki tesislerinde yapıldı. Burada, otel, lokanta ve kafeterya pavyonlarından başka, elverişli bir toplantı salonu da vardı. Seminere çağırıldıkları halde, çeşitli ülkelerden değişik nedenlerle gelemeyenler oldu. Fakat, bizden iki arkadaşın pasaport alamadıkları için katılamamaları, hem üzücü hem de utandırıcıydı. Halil Berktay'ın yurt dışına çıkmasına, İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi'nce adlî tahdit konulmuştu. Yıldırım Koç'un da benzer bir yargılama takıntısı çıkmıştı. (Oysa, hakkında açılmış bir dava dolayısıyla aynı durumda bulunan Aziz Nesin'e, Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın "rica"sıyla pasaport verildiğini, Amsterdam dönüşü, Kitap Fuarını gezmek için uğradığım Frankfurt'ta kendisinden öğrendim.)

Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün Türkiye Bölümü'nce düzenlenen semineri, Enstitü'nün bağlı bulunduğu Hollanda Kraliyet Bilimler Akademisi'nden Prof.Dr. P.J.D. Drenth bir sunuş konuşmasıyla açtı. Bundan sonra, dört gün süren toplantıda altı oturum yapıldı.

Hollandalı Türkolog Alexander de Groot'un başkanlığındaki ilk oturumun konusu, "Genel olarak Türkiye'nin son 150 yıllık dönemi ile ilgili sosyal ve ekonomik tarih çalışmaları ve bu çalışmaların kuramsal, yöntemsel sorunları" idi. Burada okunan ilk iki bildiri (Korkut Boratav ve Macaristan'dan Bayan Judith Balazs), sınıfsal yaklaşım üstünde durdular; özellikle, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde "bürokrasi"nin "burjuvazi"den bağımsız bir sınıf sayılıp sayılamayacağını tartıştılar. Alpaslan Işıklı ise, işçi hareketi açısından, son 150 yıllık tarihimizin bazı özgün ve özgül yanları üstünde durdu. Dördüncü konuşmacı, Zafer Toprak ise, Sosyal Tarih kavramı Emeğin Tarihi olarak anlaşılsa bile, bu alana ne gibi yeni yaklaşımların girebileceğini anlattı. Halil Berktay gelebilseydi, bu oturumda "burjuva-demokratik devrim" anlayışı açısından Türkiye yakın tarihi üstüne yorumlarını açıklayacaktı. Paris'ten Taner Timur da, özel nedenlerden ötürü toplantıya gelemedi, fakat "19. yüzyıl Osmanlı Değişimi üzerine Gözlemler" başlıklı bildirisini gönderdi.

"Türkiye Sosyal Tarihinin son 150 yıllık dönemi ile ilgili araştırmalarda kaynak sorunu ve dökümantasyon" konusundaki ikinci oturumu ise, dergimizde zaman zaman yazılarını gördüğünüz Alman Türkolog Dr. Robert Anhegger yönetti. Burada, konuşmacılar sırasıyla, Prof.Dr. Tarık Zafer Tunaya, Şükrü Hanioğlu, Mesut Gülmez ve Paris'ten Şehmus Güzel'di. Gelemeyen Yıldırım Koç, 1960 sonrasına ilişkin araştırmaların belgelendirilmesi konusundaki tebliğini yazılı olarak göndermişti.

Prof.Dr. Cahit Talas'ın başkanlığında yapılan üçüncü oturumun konusu ikiliydi: biri İşçi ve Sendika Hareketi tarihçiliğimizin, ötekiyse Sol ve Sosyal Düşünceler tarihçiliğimizin durumu ve başlıca sorunları. İlk konudaki esas raporu sunacak olan Sovyetler Birliği'nden R.P. Kornienko ne geldi, ne de bildirisini gönderdi. (Sonradan Enstitü'ye ulaşan bir telgrafta, rahatsızlandığı için toplantıya katılamadığı açıklandı.) Dolayısıyla, bu bildiri üstüne tartışma raporları sunmaları plânlanan Frankfurt'tan Oya Baydar (Engin) ile İstanbul'dan Kemal Sülker (Okur), kendi başlarına bağımsız yorumlar sunmak durumunda kaldılar. İkinci konunun raporunu ben hazırlamıştım. Rasih Nuri İleri ve Murat Belge, benim sunduğum eleştirel envanter denemesini tartıştılar. (Sayın İleri, benim *Kadro* düşünüşünü, sınıf mücadelesini yadsımakla birlikte, gerek anti-emperyalizmiyle gerekse "profesyonel devrimci"den gelen "inkılâpçı münevver" görüşüyle Leninist olarak

nitelememe itiraz etti.)

Hollanda'nın Ankara'daki Sosyal İşler Ataşesi Herman v. Renselaar'ın yönettiği dördüncü oturumda üç ayrı konu tartışıldı. Fransa'dan François Georgeon, son dakikada babasının hastalanması nedeniyle gelememişti. Hollandalı yakın dönemler Türkiye uzmanı Erik Jan Zürcher, bizim sosyal tarihimiz üzerine yurt dışında yapılan araştırma ve belgelendirme çalışmaları ve bunların Türkiye'deki benzer çalışmalarla işbirliği olanakları hakkında bir bildiri okudu. Batı Berlin'den Yunanlı genç araştırıcı Panayotis Kuparanis, Türkiye Sosyal Tarihi ile ilgili çalışmaların Balkan ülkeleri sosyal tarihi alanındaki çalışmalarla bağları ve işbirliği olanakları üzerinde durdu. (Bana son derece önemli görünen bu bildiriyi, Panos Almanca olarak hazırlamıştı, İngilizceye çevirerek okudu ve metni yazılı olarak sonradan göndermeye söz verdi. Yararlanabilmemiz için, seminerin yayımlanmasını bekleyeceğiz çaresiz.) Programa göre, üçüncü sırada olmakla birlikte, yukarıda saydıklarımdan önce tartışılan konu ise, yeni bir sosyal tarih çalışma alanı olarak İşçi Göçüydü. Asıl bildiriyi Hamburg'tan Hakkı Keskin sundu. Brüksel'den Doğan Özgüden ile Hollandalı uzman R.Penninx de tartışma raporları okudular. Penninx, Batılı antropolog ve sosyologların bu konuyla ilgili araştırmalarında saptadıkları tutum ve davranışları, gerek örgütler gerekse bireyler düzeyinde, işçi örgütleri ve göçmenler açısından kategorilere ayırarak anlattı. Bu konunun tartışılmasına, bize ev sahipliği eden CNV Yürütme Kurulu üyelerinden Türkiyeli sendikacı Talip Demirhan da katıldı. Bakanlığı sırasında Avrupa'ya işçi göçünün ilk kez düzenlendiği Prof. Talas'ın yaptığı açıklamalar ilginçti.

Prof. Sadun Aren'in başkanlık ettiği beşinci oturum, sosyal tarihimizle ilgili araştırma ve belgelendirme çalışmalarının önümüzdeki on yıl için gösterdiği perspektifleri konu alıyordu. Katılmacılar bakımından en çok fire veren, bu toplantıydı. Fransa'dan Paul Dumont ve Rusya'dan Nikolay Kireev, başka uluslararası toplantılara gittikleri için gelememişlerdi. ABD'nden Donald Quataert ise, kendisi gelmemekle birlikte, bildirisini göndermişti. Dolayısıyla, geleceğe yönelik olarak, bu alanda neler yapılmasını umabileceğimiz ve neler yapılması gerektiğini anlatmak, iki Türk araştırıcısının üstüne kaldı. USTE Türkiye Bölümü yöneticisi Dr. Orhan Silier, "beslenmeden boş zaman faaliyetlerine, çalışma ve barınma koşullarından cinsel yaşama, toplumsal direnişlerden dinsel pratiklere kadar pek çok ve gittikçe de çeşitlenen alanlara eğilen bu disiplinde son derece yaygın bir katkılar bütününe gereksinim" olduğunu vurguladı. Ülkemizde, uzun vadede bir Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Araştırmaları Enstitüsü'nün kurulmasının hedeflenmesi gerektiğini belirtti. ODTÜ'den Prof.Dr. İlhan Tekeli de, sosyal tarih araştırmalarında dönemleştirme yapıldığı gibi, mekânsal bölgelere ayırma yapılmasının da önemini ortaya koydu. O akşam, Zafer Toprak sosyal tarihimizin nerelere uzandığını örnekleyen bir saydam (dia) gösterisi sundu.

Altıncı ve son oturumu, Prof. Tunaya yönetti. Konu son 150 yılın kapsamlı bir tarihinin nasıl yazılabileceğiydi. Sovyetlerden Y.N. Rozaliev çağrılı olduğu halde gelmemişti. Sırasıyla, Bochum Üniversitesinden Prof.Dr. Fikret Adanır, Prof. Aren, Prof. Talas ve Paris'ten yurttaşımız Dr. Stefanos Yerasimos konuştular. Adanır, Disiplinlerarası ve Karşılaştırmalı araştırmaların gerekliliği üzerinde durdu. Aren, sanayileşme sürecinin sınıfsal yapımız üstündeki etkilerinin incelenmesinin bir ekip çalışmasıyla yapılabileceğini belirtti. Talas, işçi hareketini ele alan sosyal politika araştırmalarının neler olabileceğini anlattı. Yerasimos ise, "150 yıl önce etnik kriterlere dayanarak ulusal bir devlet olarak bir Türkiye haritası çizilseydi, bu Türkiye bugünküne göre epey daha batıya kaymış olacaktı. Oysa bugün, anakronik bir görüşle günümüzün Türkiyesi geriye doğru aksettirilmekte ve tüm tarih ya da en azından Osmanlı tarihi, bizi bugünkü Türkiye Cumhuriyetine götüren huni biçiminde bir süreç içinde düşünülmektedir" gözlemini yaptıktan sonra, "1923 öncesi Türkiye sosyal tarihine etnik unsurların kendi içlerindeki dokuları ve aralarındaki ilişkileri ele alarak yaklaşma zorunluluğu"nu vurguladı. Seminer, USTE direktörü Dr.Erik Fischer'in kapanış konuşmasıyla bitti.

Kuruluşu hakkında, Fahri Aral arkadaşımızın Mart 1988 tarihli 51. sayımızda ayrıntılı bir yazı yazdığı, USTE'nün Türkiye Bölümü, bugüne değin Dr. Orhan Silier'in himmetleriyle önemli çalışmalar yapmıştı. İlk olması yüzünden biraz fazla genel kalmış olmakla birlikte, bu uluslararası seminer de çok yararlı geçti. Fakat ne yazık ki, Enstitü yönetimiyle anlaşmazlığa düşen Dr. Silier şimdi görevinden ayrılma kararında. Bu durumun kendisi açısından başlıca nedenleri, onun özgün malzemeyi Türkiye dışında bir merkeze büsbütün bırakmama konusundaki titizliği, böylesi bir çalışmada gözetilmesi gereken güvenlik kaygısı, bu iş için en geniş kapsamda çeşitli örgütlerden temsilcilerle ilişki kurmak istemesinin bazılarınca yanlış anlaşılması ve çalışmaları sağlıklı bir biçimde sürdürmek için Enstitü ile sözleşmesinde öngörülen maddi olanakların kendisinden esirgenmesi diye özetlenebilir. Gerçekten, sosyal tarihimizin özellikle 12 Eylül döneminde yok edilmeye çalışılan kaynaklarının korunması ve araştırıcıların faydalanmasına sunulması amacıyla, ülkemizde sağlam bir kurumsal yapılaşmanın yaratılması, kendi tarih mirasımıza karşı, hepimiz için âcil bir görev niteliği taşıyor. □

Toplantıdan bir görünüm.

Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki Temsilcileri:

Balyoslar

Çalışmaları ve Etkinlikleri

MAHMUT ŞAKİROĞLU

VENEDİK Cumhuriyeti küçük bir devlet olarak Adriyatik Denizi'nin kuzeyinde güçlendikten sonra, XI. yüzyıldan başlayarak adını Akdeniz'de duyurmaya başladı ve kısa bir zaman içinde İslâm âlemi ve Türklerin güçlenmesinden sonra da Orta Doğu topraklarında kurulmuş çeşitli Türk ve İslâm devletleri ile türlü ilişkiler içine girdi. Bu ilişkilerin tarihsel geçmişi üzerinde ayrıntılı olarak durmak da yararlı olmakla beraber, bu temasları yürüten becerikli kişilerin faaliyetini incelemek istedim. Bu küçük ve az toprağa sahip olan, fakat etkinliği, büyük devletin hayatında, devlet yapısında, kültüründe, ticaretinde, ekonomisinde diplomatların özel bir yeri bulunmaktadır. Devletin çok sınırlı olan malî ve iktisadî gücünü en iyi şekilde kullanıp, ayrıca dışarıya açılma politikasını da yürüten bu diplomatların, devletin iç politikası üzerinde etkili olmaktan başka, daha çok dış politikası üzerinde söz sahibi oldukları görülüyor. Bu çalışmalarını yürütürken kişisel becerileri yanında, kurulan sağlam ve güçlü gelenekleri de çok iyi korudular ve hatta her bir nesil daha da kuvvetli ve üstün bir düzeye getirdiler.

Venedikli diplomatların güçlü bir sistem sonucu ortaya çıkmaları, XII. yüzyıldan sonradır. Kendilerini çok iyi yetiştiren diplomatlar, kuru bir yasa uygulayıcısı olmak, devrin iç ve dış olaylarını yakından izlemek, çoğu kültür ve bilgi politikasını tanımak yanında, dünya üzerinde güçlenen devletlerin yapısını ve kültür potansiyelini dikkatle izlediler. Böyle bir girişim, diplomatların çok yönlü kişiliklerini her geçen yüzyıl daha da olgunlaştırdı. Bunun uzantısı olarak da, bilgileri kendilerini yükseltme yanında, devletin belirli bir haber alma ve toplama kaynağı olmaya başladı. XIII. yüzyıldan sonra Venedikli diplomat denilince, çok iyi yetişmiş insan tipi akla gelirdi. Kendilerini çok iyi yetiştiren diplomatlar değişik dilleri öğrenmelerinin yanında, bilmedikleri diller için de bilgili, yetenekli, çalışkan, işbilen kişiler ile işbirliği yapmaya, onları yanlarında kullanmaya, bunlara danışmaya başladılar, ayrıca hakettikleri para, mevki ve imtiyazları da vermekten geri durmadılar. Devletlerarası ilişkilerin hızlandığı devirler, Türklerin de güçlendiği dönemlere paraleldir. Venedik Cumhuriyeti bu hızı yakından izledi ve hatta bazı dönemler geride bıraktı. Humanizma hareketi başladığı zaman, Venedik Cumhuriyeti büyük bir kültür ve bilgi birikimine sahip bulunuyordu. Bu birikimi meydana getiren, Bizans İmparatorluğu ile sıkı temas içinde bulunmaları, ayrıca Anadolu Selçukluları ve onların devamı sayılan Anadolu Beylikleri ile her zaman temas halinde olmaları idi. Bizans, yeni çağ dönemine ayak uyduramadı. Geleneksel tarım siyaseti, Avrupa'da güçlenmeye başlayan kapitalist sistem karşısında tutunamadı. Bundan istifade eden küçücük Venedik ve Cenova Cumhuriyetleri Doğu (Levant) taraflarında çok başarılı bir ticarî faaliyete giriştiler. Cenova Cumhuriyeti âdeta Karadeniz'i kendi inhisarı altına alırken, Venedik Cumhuriyeti de Akdeniz'in doğu taraflarında ve Ege Denizi'nde faaliyette bulunuyordu. Cenova Cumhuriyeti Galata diye adlandırılan, İstanbul'un tam karşısındaki sahayı kendisine mal ederken, Venedik Cumhuriyeti de, tarihsel İstanbul şehrinin sınırları içinde vatandaşlarına belirli imtiyazlar sayesinde zengin olmalarını sağladı. İşte bu gelişme yıllarında, Venedik Cumhuriyeti hem vatandaşlarının haklarını hem de siyasal işlemleri daha iyi yürütmek için, daimi temsilcilikler bulundurmaya başladı. Çeşitli sıfatları olan bu temsilcilerin arasında, İstanbul'dakine Bailos denirdi. Bir ortaçağ Latincesi sözcükten türetilen bu terim, koruyucu veya sırtlayıcı anlamına gelirdi. Her bir temsilci doğrudan merkez hükûmetine bağlı iken, İstanbul'daki temsilci daha fazla bir imtiyazla, bazı temsilciler üzerinde söz sahibi idi. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethetmesine kadar, Venedik Cumhuriyeti Osmanlılar ve sair Türk devletleri nezdinde hiçbir zaman daimi temsilcilik bulundurmadı. Kaçınılmaz olan görüşmeler, muhtelif yerler için Venedik tarafından ödenmesi mecburi haraçların ödenmesi için geçici kişiler görevlendirildi. 1220 ile 1453 yılları arasında yapılan çok sayıdaki andlaşmalar genellikle diplomat olmayan kişiler aracılığı ile yürütüldü.

Venedikli diplomatlar ülkelerine döndükten sonra bir yazılı metin kaleme alır ve bunu Venedik Senatosu'nun bir toplantısında okurlardı. Diğer Avrupa ülkelerinin devlet adamları ise bu bilgileri elde etmek için girişimlerde bulunurlardı.

Venedikli diplomatlar bir yere gönderildikleri zaman, sürekli olarak devleti gelişmelerden haberdar ederler ve sık aralıklarla resmî yazılar gönderirlerdi. En önemlisi de, görevleri bitip, ül-

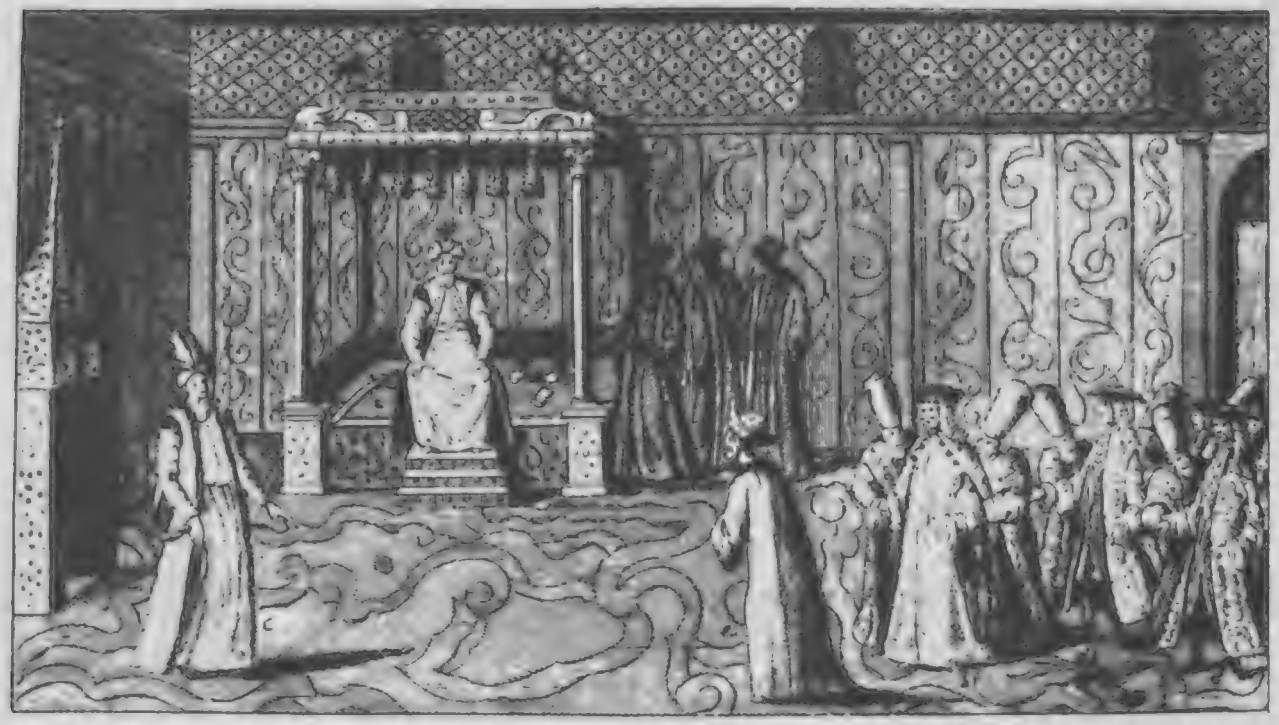

Osmanlı Sultanı'nın Venedik Balyosu'nu kabul edişi. a) Türklerin büyük Sultanı, b) Balyos, c) Sadrazam, d) Balyos'un sekreterleri, e) Dragman.

keye döndükten sonra, bir yazılı metin kaleme alıp, bunu Venedik Senatosu'nun bir toplantısında okumaları idi. Görevli olarak bulundukları ülkenin siyasal yapısından başka, askerî gücü, ekonomisi, devlet adamlarının karakteri, birbirleriyle çekişmeleri hep detaylı olarak rapora yazılır ve tartışmaya açılırdı. Daha çağında bile çok değerli sayılan bu bilgileri elde etmek için Avrupa'nın değişik devlet adamları hareketete geçerdi. Çünkü hiçbir devletin diplomasisi yetişkin kişilerin öyle bir düzeye geçmesini sağlamamıştı. Tabiî ki, fikrimiz, diğer devlet temsilcilerini toptan kötülemek değildir. Fakat, Venedik diplomatları gibi iyi organize edilmiş değildi. Tercümanı, yardımcısı, doktoru, hizmetkârı, hatta habercisi bile, kısa zamanda meydana gelmemiş, çok öncelere dayanan bir gelenekle yaratılmış, bunun uzantısı olan hukukî ve ekonomik kuralların da kabul edildiği görülüyor. Böyle müstesna bir hazırlık içinde meydana getirilen kurum sayesinde, önemli bir etkinlik yaratan bilgileri elde etmek için her türlü desiseye girişen devletlere karşı tedbirlerini alan Venedik Cumhuriyeti, sert yasa modelleri çıkartarak, bu bilgilerin başka ellere geçmesine engel olmaya çalıştı. Ne var ki, bu belgelerden ancak XVI. yüzyıldan sonrakilere sahibiz. Venedik, deniz içinde oluşan adacıklar üzerinde kurulu olduğu için, binaları saran ve günümüz teknolojisi sayesinde bile önlenemeyen rutubet ve meydana gelen yangın felâketleri çok sayıda belgenin yok olmasına sebep olmuşlardır. Bundan dolayı elimizde resmî kayıtların eski örneklerini değil, sonraki yüzyıllarda yapılmış kopyalarına sahibiz. Bu bilgilerin ne kadar mühim haberleri içerdiği geçen yüzyılda Alman tarihçiler tarafından ortaya çıkarıldı. Daha modern arşiv kurulmadan dağınık kaynakları toplayan Alman tarihçilerden sonra, Fransa da harekete geçip, kendi tarihlerinin mühim özelliklerini aydınlatan bilgileri Venedik kaynaklarından ve bu arada temsilci raporlarından çıkardılar. Tabiî ki İngiltere de böyle bir harekete yabancı kalmayacağı için, çok değerli âlimlerinin bu kaynakları görmelerini ve kendilerine lâzım olan kısımların toplanmasını sağlamıştı. İtalyanlar bu çalışmalardan fazla gurur duymakla beraber, yüzyıllar boyu bağımsız devletler halinde yaşadıkları için, ancak birliklerini kurmaya yakın yıllarda bu çalışmalara katıldılar ve hem arşivlerini tanzim etmeye başladılar, hem Eugenio Alberi adında biri tarafından girişilen bir çalışmayı desteklediler ve onbeş cilt halinde, Venedik elçilerinin sefaretnameleri neşredildi. Osmanlı tarihinin büyük araştırıcısı Jozef von Hammer, eserinde Venedik kaynaklarına büyük ölçüde yer verdi. Ne var ki, o eserini kaleme alırken temsilci raporlarının değeri üzerinde henüz durmamıştı. Bununla beraber Marino Sanuto tarafından yaratılan külliyatın içindeki değişik bilgileri Osmanlı kaynakları ile karşılaştırması ve en önemlisi de Venedik Arşivi'ndeki Türk belgelerinin varlığını ortaya çıkarıp, tarihinde yerli yerine koyması, Hammer tarihinin günümüzde bile değerli sayılmasına yol açan önemli etkinliklerden birisidir. Bu belgelerin de yaratılmasında Balyosların büyük bir yeri bulunmaktadır. Çünkü devamlı yaptıkları müracaatlar sonunda konuları "Saray"a veya "Divan"a sunup bir cevap elde ederler ve sonra istedikleri sorunun çözümü için gerekli yazıyı elde ederlerdi. Bu belgeleri doğrudan Venedik şehrine götüren diplomatlarımızın da hakkını yememek gerekir. Bazı konularda Venedik şehrinde yaşayan tüccarlar veya Dalmaçya ile Mora taraflarında Venedik topraklarına yakın yerlerdeki Türk yöneticileri veya tüccar-

ları bakımından ehemmiyetli olurdu. Balyoslar bu konuların çözümü için gelenekler ve kendi yasaları kadar, iki devlet arasındaki andlaşmalara göre yürütürlerdi. Bu eşsiz belgeler işte bu tarz ilişkilerin bir uzantısıdır. Türk tarihçileri, Hammer tarihi ve Türkçe bilmemekle beraber Batı kaynaklarına dayanarak bir Osmanlı tarihi yazan Zinkeisen sayesinde Venedik kaynaklarını öğrendiler. Fakat hiçbir ciddi girişim yapılıp da değerlerinin tespiti üzerinde durulmadı. İsmail Hikmet Ertaylan adındaki bir edebiyat tarihi araştırıcısının bile Fatih Sultan Mehmed ve Cem Sultan üzerine yaptığı çalışmalarda Venedik kaynaklarına yer vermesine karşılık, genel tarihçiler nedense kayıtsız kaldılar ve hatta çalışmak isteyenlere bile engel oldular. Böyle bir umursamazlık Alman ve Fransız Türkologların Venedik kaynakları üzerinde yoğunlaşmasına yol açtı. XV. yüzyıl Osmanlı tarihi ve bilhassa Fâtih Sultan Mehmed dönemi üzerinde büyük bir monografi ve çok sayıda makale kaleme almış olan Franz Babinger, bu çağın Venedik kaynakları sayesinde daha iyi aydınlatılacağını ispat için, ömrünün büyük bir kısmını bu alanda yoğunlaşarak geliştirdi ve çok da başarılı oldu. Fransızlar arasında da, Babinger kadar olmasa bile bu alanda çalışan kişiler çıktı ve yaptıkları değerli araştırmalar sayesinde tarihçilik literatürüne geçtiler.

Venedik Cumhuriyeti bu başarılı çalışmaları sayesinde, Avrupa'da belirli bir etkinlik yarattı. Avrupa devletleri, özellikle Şark dünyası ve hatta Osmanlı Devleti için bilgi edinmek istedikleri zaman Venedik Cumhuriyeti'ne başvurdular. Venedikliler de devlet çıkarlarını ön plânda tutup, bazan çok şey bildiklerini bazan da hiç bir şey bilmediklerini söylediler. Kaleme alınıp da devlet arşivine teslim edilen bilgiler büyük paralar karşılığı satınalındı. Para çok defa kapalı kapıları açtığı için, bu mühim bilgilerin el değiştirmesi bir bakıma da çok iyi oldu. Zira Venedik arşiv ve kitaplarında bulunmayan az sayıdaki bazı raporlar, başka bir İtalyan kitaplık veya arşivinde karşımıza çıkar. Hatta XVII. yüzyılda Venedik'in soylu ailelerinden olan Foscarini'ler, şahsî kitaplıklarını bütünüyle Avusturya kraliyet kitaplığına sattılar. Sefaretnameler yanında Venedik tarihine ait bazı nadide hatıralar yurt dışına taşındı, fakat hepsinin envanteri yapıldı, araştırıcılar ve bilim adamları devamlı olarak bu malzemeden istifade ettiler. Venedik Cumhuriyeti Papalık nezdinde özel elçi bulundurdu ve sık sık Osmanlı Devleti hakkında bilgi verdi. Yazılı olan bu bilgilerin yakın bir geçmişte bilimsel neşrine de başlandı.

Osmanlı devleti de Avrupa ahvali hakkında bilgi edineceği zaman iki kaynağa başvururdu. Bunlar da Venedik ve Dubrovnik Cumhuriyetleri idi. Venedik Devlet Bakanına yazılan nâmelerin bazılarında bu istek açıkça görülür. Ne gibi cevaplar verildiğine dair elimizde sağlam bilgiler bulunmamakla beraber, bilhassa Şehzade Cem Sultan olayı sırasında, Venedik diplomat ve haber alma teşkilâtının Osmanlı sultanı için yaptığı girişimler belgelere dayalı olarak gün ışığına çıkarıldı ve bu dergide de neşredildi (cilt 5, s.339-347).

* * *

Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren sürekli olarak Bizans'ın yanında yer aldı. Varlığının sürekli kaynağı saydığı bu imparatorluk üzerinde, 1204 yılında yıkıp yerine geçmekle ne gibi bir emel beslediğini ortaya koydu. İstanbul'a giren IV. Haçlı Ordusu'nun yönetimini elinde bulunduran Venedikliler Bizans yerine bir Latin İmparatorluğu kurdular. Kısa bir süre sonra devlet merkezinin İstanbul'a taşınması için yapılan teklif, Venedik Senatosunda bir oy farkla reddedildi. 1261 yılında tekrar tahtına kavuşan Bizans, gene de eski imtiyazları yenilemekten geri durmadı. Venedik Cumhuriyeti de sürekli Bizans'ı destekledi. İstanbul'u kuşatan Osmanlı ordusu karşısında Venedikliler de yer aldılar. Venedik balyosu da elinde silâh çarpıştı, fakat fethin gerçekleşmesi üzerine ailesi ile birlikte idam edildi. Bununla beraber, her iki devlet arasında hemen yeni bir ilişki kuruldu. 18 Nisan 1454 günü yapılan andlaşma sonunda İstanbul'da Venediklilerin bir balyos bulundurması kabul edildi. Bu tarihten sonra yapılan her andlaşmada yeni koruyucu haklar getirildi. İlk evrede balyos'ların süresi belirtilmedi ve bu nedenle takışmalar meydana geldi. 1503 yılında yapılan görüşmeler sonunda, balyos'ların İstanbul'da kalış süresi bir yıldan üç yıla çıkarıldı. Bu ilke son temsilciye kadar uygulandı. Tek istisnası, 1620 yılında gelip de yedi yıl kalan Giorgio Giustinian adlı balyosdur. Süreye neden dikkat edilmediğini tespit etmek için yaptığım çalışmadan şimdilik bir sonuç alamadım. İleri süreceğim tek husus, 1573 tarihli andlaşmadan sonra iki devlet arasında meydana gelen sulh dönemidir. 1463-1479, 1499-1503, 1537-1540 tarihleri arasında süren harplerin durdurulması için diplomatlar çok çaba harcadılar. Fakat bunalımlar atlatılamadı.

Venedik Cumhuriyeti kuruluşundan beri Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alarak Bizans'ı destekledi. Hattâ İstanbul'un kuşatılmasında Venedikliler Osmanlı ordusuna karşı döğüştü. Fetihten sonra idam edilenler arasında Venedik Balyosu da vardı.

Harpler patlak verdi ise de, temsilcilere dokunulmadı. Hatta bu vesile ile ilk Türk diplomatların adlarını öğreniyoruz. 1479 tarihli andlaşmayı Lutfi, 1502 tarihli barış metnini Âli, 1540 tarihli andlaşmayı da Yunus adındaki temsilcilerimiz Venedik şehrine götürdüler ve oradaki devlet ileri gelenleri ile İtalyanca konuşup, Osmanlı devletinin çıkarlarını korudular. Arşivlerimizde hiçbir belgesine rastlamadığım bu temsilcilerden sonra Kıbrıs adası vesilesiyle meydana gelen bunalımı çözmek için Venedik'e yollanan Kubad Çavuş adlı kişiyi görmekteyiz. Venedikli temsilcilerin ne gibi işlemler yaptıklarını âdeta gününü tespit edecek kadar bilmekle beraber, temsilcilerimizin arşivlerimize neler kazandırdığını yıllardır bulamadım. Devlet merkezine döndükten sonra neler aktardıkları, ne yazık ki belli değildir. Venedikli temsilciler için ise Osmanlı devlet yapısı içindeki değişiklikleri, devlet yapısını, gücü, karakteri, sultanın kişiliği hep inceleme konusudur. 1510 yılında Andrea Foscolo, Osmanlı ailesi içinde patlak veren saltanat bunalımını, Nicolò Giustinian 1512 yılının Nisan ayında Yeniçerilerin yarattığı ayaklanmayı ve I. Selim'in tahta çıkış olayını, meydana gelen un kıtlığını ve ekmeğin pahalılanmasını, Galata çarşısının yanışını, 1513 yılında her tarafta yayılan vebayı da anlatır. Venedik balyosu ile Osmanlı Sultanı ve Divanı arasındaki görüşmeler Topkapı Sarayında yapılmakla beraber, başkentin Edirne'ye taşındığı sıralarda balyos da masraf edip gitmek zorunda kalırdı. Böyle zamanlarda yeni bir külfet kapısı açtığı için, zararın kapatılması maksadı ile, hazineden ek para istenirdi. Venedik hükûmeti yapılan masrafları büyük bir titizlikle takip eder, usullere ve ihtiyaçlara göre harcama yapılmasını emreder, aykırı bir hareket görürse tasdik edilmez, masraf balyosa ödetilirdi.

İstanbul'da tertiplenen bir kısım eğ-

PRIMA FVNZIONE

Ingreſso Solenne, che si fà dal Bailo Veneto da Gallata in Pera di Costantinopoli.

a. il Bailo
b. il Chiaus Bassi
c. Palafrenieri
d. Secretary Reggi del Bailo
e. Cortegio
f. fanciulla.
g. Maritata Turcha
h. Sepoltu.

Venedik Balyosu'nun İstanbul'da Galata'dan Pera'ya görkemli girişi. a) Balyos, b) Çavuşbaşı, c) Kılıçlı koruyucular, d) Balyos'un sekreterleri, e) Kortej, f) Genç Kız, g) Evli Kadın, h) Kabir.

lencelerin canlı tanıkları da Venedik temsilcileri idiler. Kanuni Sultan Süleyman zamanında düzenlenen törenler hakkında günümüze değerli belgeler kaldığı gibi, 1582 yılındaki sünnet düğünü için birçok gözlemlerin yanısıra 18. yüzyıldaki bazı eğlenceler üzerine de balyos'lar çeşitli belgeler meydana getirmişlerdi.

Venedik temsilcileri arasında Türkçeyi öğrenen azdı. Bir süre İstanbul'da bulunan Rumlar ve Museviler aracılığı ile dil sorununu çözmek yolunu aramakla beraber, gene de en güzel tedbiri aldılar. 1551 yılında Venedik Senatosu bir öneriyi kabul edip Türkçeyi genç yaşta öğrenecek kişilerin yetiştirilmesi sağlandı. Önce Venedik ve sonra da İstanbul'da yetiştirilen bu gençler hem şark hem de batı dillerini öğrendiler. İstanbul'da bulunan gençlere bir "Hoca" devamlı olarak o devrin Türkçesinin okunmasını ve hatta yazmasını öğretirdi. Balyos'lara verilen veya Venedik şehrine götürülen Türkçe belgelerin okunması, çevrilmesi büyük ölçüde bunların görevi olmakla beraber, Venedik'de bulunan Türkçe bilen memurlar da ilgilenirlerdi. Bu memurlar arasında çok iyi Türkçe bilen kişiler sivrilmiş idi. Michele Membrè adında, Kıbrıs doğumlu biri, Venedik Cumhuriyeti hizmetinde yıllarca kaldı, İran'a kadar gidip bir de sefaretnâme kaleme aldı, sonradan devlet hizmetinde pek çok belgenin okunmasında etkili oldu ve İbrahim adlı divân-ı hümayûn tercümanına bir de Latin harfli Türkçe mektup yazmıştı. İstanbul'da tercümanlardan önce Dil Oğlanı diye yetişen bu gençler, Türk kültür dünyasına fazla bir yakınlık duymadılar. Devlet arşivini dolduran baş döndürücü sayıdaki belgeyi koruyup saklamayı ve sonraki yıllarda da kullanılmasını bilen Venedik Cumhuriyeti nedense Türk kültürü için arzu edilen bir çaba gösterilmesini sağlamadı. Fransa ise bu modeli beğenip de kopya ettikten sonra, yetiştirdiği dil oğlanları arasında şark âlemini çok iyi öğrenen, bir yığın eser toplayan, kısacası modern şarkiyatçılığın temelini atan kişiler yetişti. Venedik Cumhuriyeti Arap diline gösterdiği ihtimamın onda birini Türk âlemine göstermedi. Bununla beraber, gene de yaratılan belge sayısı ve onları koruma bakımından tarih âlemindeki bu yerinden en ufak bir sapma meydana gelmeyecek, hattâ tasniflerin yenileştirilmesi sırasında da yeni kayıtlar ortaya çıkacaktır.

Venedik Balyosları Galata'da kiralık evlerde otururlardı. Daha sonra Arnavutköy'de ikamet eden Balyoslar, Boğaz'daki köylerde yazlığa gitmeye ve Belgrad ormanlarında gezintiler yapmaya başladılar.

Venedik diplomatları arasında İstanbul'a balyos tayin edilmek ve bunun için de Venedik Senatosunda gerekli oyu sağlamak büyük bir başarı idi. Bunu elde etmek o aile için büyük bir şe-

ref sayılırdı. Bu nedenle seçimler çok çekişmeli geçer, adaylar seçilmek için büyük kulis faaliyetlerinde bulunurlardı. Bu makama seçildikten sonra hemen hazırlığa girişen balyos için, sonradan yeni makam kapıları açılırdı. Venedik tarihinde yaygın bir anekdota göre, soylu aileler arasında muhakkak surette Türklerle harp eden veya elçilik görevinde bulunan bir kişi vardır. Balyoslar görevleri sırasında büyük itibar görür, sürekli olarak İstanbul'daki diğer temsilcilerin dikkatini üzerinde toplardı. Ayrıca özel bir de arşivi olurdu. Gelen her türlü yazı ve sair belge büyük bir titizlikle saklanır, ilgili dosyasına konulur, bazı belgeler de özel defterlere aynen kopya edilir, çoğu kendi dillerine aktarılırdı. Yakın bir geçmişte incelediğim bu arşivin, daha envanteri bile yapılmamış dosyaları vardır. Gerçi hayıflanılacak bir husus değildir. Elde bulunan musannif belgelere bile büyük bir umursamazlık duyan tarihçiliğimiz ve kendilerini kaynak yaratıcısı sayan kuruluşlarımız, bunlara Batı dünyası tarafından incelendikten sonra yöneleceklerdir.

Venedikli balyosların kaleme aldıkları sefaretnâmeler, yıkıldığı çağ olan XVIII. yüzyılda da devam etti. Ne var ki etkinliği eskisi gibi canlı ve hareketli değildi. XVI. yüzyıla kadar siyasal gücü ile ekonomik hareketliliğini iyi kullanan Venedik Cumhuriyeti, bunun uzantısını sonraki yüzyıllarda da devam ettirdi ise de, Akdeniz âlemini etkisi altına alan dünya siyasetindeki kuvvetler değişikliği, balyosların da etkinliğini azalttı. XVII. yüzyıl başında meydana gelen sulh devri ortaya pek çok malzemenin çıkmasını sağladı. Fakat, Girit Savaşı (1644-1669 arası) ve Mora Savaşı (1683-1699 arası) diye adlandırılan yıllar hem Osmanlı hem Venedik devletlerinin kaynaklarını olumsuz yönde etkiledi. Bununla beraber ortaya çok canlı ve dinamik belgelerle kaynakların çıktığını görüyoruz. Venedik Cumhuriyeti'nin Humanizma ve Rönesans dönemlerinde Türk âlemi için yarattığı bir dizi kaynağın bir uzantısı sayacağımız bu dönem için, Osmanlı tarihi içinde bir sarsıntı dönemi kanaati var ise de, gene umulmadık bir canlılıkla devlet kendine geldi ve yeniliklere yöneldi. Bu yargıyı Venedik kaynaklarında görmekteyiz.

Venedik balyoslarının ikâmetgâhı uzun yıllar merak konusu oldu. İstanbul'un fethinden sonra sürekli olarak Galata semtinde oturmaya icbar edilen balyoslar yüzyıllarca kiralık evlerde oturdular. Galata sınırları içinde ikâmet zorlukları üzerine Pera Bağları diye adlandırdıkları şimdiki Beyoğlu yöresinde ev tutan balyoslar, XVII. yüzyılda buranın da çok fazla dolması üzerine ve ayrıca para durumları belirli bir bolluğa kavuşunca Boğaziçi taraflarına yönelmeye başladılar. İlk önce Arnavutköy'ün güzelliğini keşfeden temsilciler, Boğaziçi'nin daha kuzey taraflarında güzel gördükleri köyler ve kasabalarda yazlık kalıyor, Belgrad ormanlarına yakın yerlerde de tenezzüh yapıyorlardı. Galata'da sürekli bir yer bulmak için girişimleri sonuç vermeyince, şimdiki Beyoğlu taraflarındaki bir evi çok beğenmişdiler ve sürekli tamir ettiler. XVIII. yüzyılda baştan yapılıp yeni bir görüntü verilen bina tamirleri hakkında elde pek çok belge bulunmaktadır. Bunların incelenmesi sonucu, ortaya çok sayıda eser çıkmıştır. Şimdi İtalya Cumhuriyeti'nin Başkonsolosluk binası olan İstanbul'daki bina, bir devrin anısını taşımakla beraber, bilgiler kitaplıkların ve arşivlerin tozlu raflarında kalmış, günümüz araştırıcılarının hiç dikkatini çekmemiştir. Nedense Venedik Cumhuriyeti, ancak yıkıldığı sıralarda sürekli bir binaya kavuştu. Burada bile uzun yıllar kalamadılar ve bina XIX. yüzyıl başı ile 1920 yılları arasında Avusturya'nın yönetimi altında bulundu. Esas sahibine iade edilen ve asıl adı olan *Palazzo di Venezia*'yı bir türlü benimsemeyen binanın, büyük bir geleneği yaşatan hatıra binalardan biri olması, İstanbul için şanstır. Şimdi ufak bir kitâbe ve San Marco Arslanı diye tanınan Venedik Devleti Sembolü, köklü bir tarihin uzantısını verir. Duvarlarına hak edilmiş bu kalıntıları, tenha sokakta ancak meraklı gözler görebilir. İtalyan Lisesi, Eski Fransa kapitülasyon mahkemesinin bulunduğu, Tom Tom Kaptan Sokağı, bunları sinesinde taşır.

Burada yayınladığım, Venedik Şehir Kitaplığı (Museo Civico Correr) içinde Raccolta Gherro diye tanınan bir seri içinde bulunan iki gravür, daha önce çeşitli yerlerde muhtelif vesilelerle basılmıştı.

Osmanlı tarihinin büyük araştırmacısı Hammer, eserinde Venedik kaynaklarına büyük ölçüde yer verdi. Ne var ki, o da eserini kaleme alırken temsilci raporlarının üzerinde fazla durmamıştı.

Yararlanılan eserler:

Araştırmaları dipnotları halinde gösterirken, makale hacminde sayfalar ortaya çıktığı için, topluca bildirmeyi uygun gördüm.

Bu konuda ilk önde gelen önemli eserimiz muhakkak, T. Bertelè'nin kaleme aldığı *"Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie"*, Bologna 1932, adlı kitaptır. Türk-Venedik ilişkileri uzun bir aradan sonra toplu olarak Paolo Preto tarafından ele alındı: *"Venezia e i Turchi"* Firenze 1975, ayrıca birkaç makale daha yazdı: "I Turchi e la cultura veneziana del Seicento" şu kitabın içinde, *Storia della Cultura Veneta*, cilt 4, kısım 2, s.313-341. Carla Coco-Flora Manzonetto *"Baili veneziani alla Sublime Porta. Storia e caratteristiche dell'ambasciata veneta a Costantinopoli"*, Venezia t.s. Daha başka araştırmaları burada sıralamak yerine, Türkçe olanlar: Cavit Baysun, *İslâm Ansiklopedisi*'nde, Münir Aktepe de *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*'nde "Balyos" maddelerini kaleme aldılar. Sonradan yazılan bazı kompilasyon çalışmalarda bunların özetlendiğini gördüm. Bilos, balyos veya Balyoz tarzında geçen bu yazımın menşeinden başlayarak, Türk kaynaklarına yansıyan yönleri ile araştıracak bir monografiye şiddetle ihtiyaç vardır. Rahmetli Tayyib Gökbilgin tarafından başlatılan, Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türk belgelerinin neşri balyosların, siyasal ve sosyal davranışlarına yeni bilgiler getirmektedir. Irene Melikof ve Villain-Gandossi tarafından değerlendirilen Türk belgeleri yanında, Kudüs'deki Kutsal Yerler Muhafızlığı Arşivi ve ayrıca Viyana Devlet Arşivi konumuz ile ilgili belgeler içermesi yanında, İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi'ndeki değişik tasniflerde varlığı öğrenilen defter ve belgelerde balyos konusuna ait kayıtlar araştırıcısını beklemektedir. Balyos'ların kaleme aldıkları yazılar son yıllarda, bilhassa Fransız araştırıcılar tarafından yeni bir eleştiri süzgecinden geçirildi. Benim haklarında yazı yazdığım bir dizi andlaşma metinlerinde bu konu bulunmaktadır. Özel balyos arşivi üzerine; bkz. "Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan İstanbul Balyozu Arşivi üzerinde bir araştırma", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli, 1982, s.469-480. □

Munise Başikoğlu'nun Hatıraları III

Babam Rıza Tevfik

IX

Babamın en büyük zevki ve en iyi dinlenmesi okumak ve kitapları arasında ilmî ve felsefî düşüncelerıyle başbaşa vaktini değerlendirmekti. Evde bulunduğu zamanlar daima okur yahut yazı yazardı. Bunu yaparken yalnızlığı aramazdı pek, bilâkis hepimiz yanında olduğumuz zaman daha rahat çalıştığını söylerdi. Çalışırken sedef işlemeli küçük, siyah enfiye kutusunu da yanında bulundurmayı ihmal etmez, mürekkep hokkasının yanına koyduğu bu kutudan ara sıra bir tutam güzel kokulu enfiyeden burnuna çeker, sonra koltuğunun arkasına yaslanarak derin düşüncelere dalar, yine kalemini eline alır, yazısına devam ederdi.

Okuduğu birçok kitapların sahifelerinin kenarına kendi fikir ve kanaatlerini yazardı. Kitapların çoğunda kendi el yazısı ile yazılmış böyle satırlar vardı.

Eve yorgun geldiği akşamlar, yemeklerden sonra eline bir kitap alır, kanepenin üzerine sırt üstü uzanır, göğsünün üzerine kitabı açar okumağa koyulurdu. Çoğu zaman bu vaziyette uykuya dalardı, o zaman yatağına yatması için annem kendisini uyandırdığı vakit, göğsünün üzerinde, ince parmakları arasında tutmakta olduğu kitabı da beraber alır yastığının altına koyar, öyle yatağa girerdi. Geceleri uyanıp da uyuyamadığı zamanlarda kitap okur, sonra yine uykusu gelir uyurmuş.

Sabahları uyanır uyanmaz hemen kalkmaz, sabah kahvesini mutlaka yatağında içer ve bir taraftan da yastığının altından çıkardığı kitabı bıraktığı yerden okumağa devam ederdi. Bir müddet sonra kalkar ve kahvaltı olarak yalnız çay içerdi.

Sık sık ev değiştirdiğimizde "Kitaplarım perişan oluyor" diye üzülürdü. Kitapları evimizin en kıymetli eşyalarından olduğu için, evvelâ onlar özenle sandıklara, bavullara yerleştirilir ve emniyet altında götürülürdü, taşınacağımız eve. Taşınmalardan sonra, kitaplarını raflara dizmek için kendisine yardım etmek istediğimiz zaman titizlenir, fakat çok yorgun ise müsait davranır, biz de ciltleri numara sırası ile hazırlayıp kendisine verdiğimiz zaman rahatlardı.

Kitaplarına karşı son derece titiz olan babamın, el değmemiş gibi temiz ve yeni olan kitaplarının tozunu almak için kendisinin evde bulunmadığı bir zamanı seçerdik. Kitaplara el sürüldüğünü istemezdi.

İlim, sanat ve kültüre olan sınırsız tutkusu, babama çok değerli bir kütüphane sahibi olmasını sağlamıştır. Kitap odasının bütün eşyaları bir büyük açılır kapanır yazıhane ve önünde döner koltuğu, bir döner kitap rafı, odanın iki duvarını kaplıyan üç kitap rafları ve halı ile örtülü bir kanepeden ibaretti.

Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve Yunanca basılmış kitapların çoğu Doğu ve Batı Edebiyatına, Felsefe ve Psikoloji-

sine, İslâm dinine, Kadim Medeniyete ve dünya çapında filozof, edip ve şair ve yazarların eserleri ve onların hayatına ait kitaplar ve yine bir çoğu tıb ve spora, özellikle beden eğitimine ait kitap ve eserler. Bunlar benim aklımda kalmış olanlar. İlgisini çeken her kitabı alırdı babam.

Arnavutköy rıhtımı üzerindeki evde oturduğumuz 1917 yılının sonlarına doğru, bir akşam, tamamladığı ve ertesi güne yetiştirmek zorunluğunda bulunduğu bir eserin matbu nüshalarını tashih ederken, mutadı olan uyku saati geçmesine rağmen çalışmasına geç vakite kadar devam ettiği bir sırada, bitişik yatak odasından gelen müthiş bir gürültü ile oraya koştuğumuzda, oda toz duman içinde idi. Babamın karyolasına, tam yastığın üzerine tavanın sıvası düşmüş olarak gördük. Babam, yastığın üzerindeki sıva yığınına bakarak: "Muhakkak bir ölümden kurtulduk. Hayatımı bu esere borçluyum" demişti. Görünmez kazalardan çok korkardı.

Bu kazadan kurtulma olayı derhal etraftan duyulunca, Kız Koleji'nin müdiresi Dr. Patrick Kolej'in bahçesinde, dağ kapısı üstünde ahşap bir evi bize tahsis etti, böylece daha uzaklara gitmek yerine, babamın ders vermekte olduğu ve Selma ablamla beraber devam ettiğimiz Kolej'in içinde olması bizim için büyük bir şans idi.

Genç kızlığımızın en güzel ve neşeli yıllarını bu devrede geçirdik. Babam dostları olan Ali Ekrem ve Mehmet Ali beylerin Kolej'e devam eden bize akran kızları ile arkadaşlığımızı ilerletmiştik. Bazen kendi aramızda, çok defa da ailece toplanır, unutamıyacağımız anlarla dolu günler geçirirdik. Bu arkadaşlarımızla ömür boyu dost kalacaktık.

Kolej'e taşındığımız 1918 yılında Mütareke ilân edildi. Aynı yılda babamın Darülfünun Felsefe Kürsüsüne ve Edebiyat Fakültesi Müdürlüğü'ne atandığını tahmin ediyorum.

1919 yılında yeni kurulan Tevfik Paşa Kabinesine Maarif Nâzırı seçilince karantinadaki işinden istifa ederek yeni kabinede görev aldı.

Birinci Harb-i Umumî esnasında Türkiye'deki ecnebi okullarına el konularak darüleytam yapılmış ve yetim çocuklar yerleştirilmişti. Mütarekede Fransızlar Türkler tarafından işgal edilmiş olan bu okullardan kendilerine ait olanları boşaltarak tekrar geri almışlar. O zaman Darüleytam Müdürü bulunan Sabahattin Bey hemen babama gelip durumu anlatır ve: "Bu çocukların hali ne olacak? Siz vasıta olunuz da Padişaha (O zamanın Padişahı Sultan Vahdettin idi) söyleyin, bu kadar boş saraylar var, bunlardan bazılarını bu sokakta kalmış şehit çocuklarına tahsis edelim ve yerleştirelim" diye ricada bulunur.

Bu rica hemen yerine getiriliyor, Padişahın verdiği birkaç Saraya yetimler yerleştiriliyor. Fakat bu esnada bazı münafıklar gelip babama: "Darüleytam Müdürü koyu bir İttihatçıdır, onu azlet" derler. Babamın cevabı ise: "Fırkacılık başka, bu iş başka. Fırkacılık ile bu insanî ve vicdanî vazifenin hiçbir alâkası yoktur. Bu müdür bu işin ehli bir adam olduğundan onu yerinden oynatmak doğru değildir" diyor ve teklifi şiddetle red ediyor.

1920 yılına girmiştik. Tevfik Paşa Kabinesi düşmüş, Damat Ferit Paşa kabinesi kurulmuştu. Babam bu Kabineye Şûrây-ı Devlet Reisi, daha sonra da Âyan azâsı seçildi. Aynı zamanda babam Darülfünu'nda ders vermeye devam ediyordu. Akşamları eve çok yorgun ve neşesiz geliyordu. Romatizma ağrıları da başlayınca, havası Boğaz'dan daha kuru diye İstanbul'da Marmara'ya karşı bir ev aradık ve Lâleli'de o zaman yeni inşa edilen ve o zamanki ismiyle (Harikzedegân) apartmanlarından Birinci Blokun en üst katında, denize karşı olan bir dairesine taşındık. Böylece o cennet Boğaziçi'nden edebiyen kopmuş olduk.

Annemin de hissesi olduğu bir evin yanmasiyle, biz de harikzedegân sayılıyorduk. Bu vesile ile, yalnız evleri yananlar için yapılmış olan bu apartmanlarda bir daire kiralayabilmiştik.

Yan yana olan odaların tüm pencerelerinden camileri ve minareleri görünüyordu, güzel İstanbul'un. İlk defa olarak kalabalık bir cadde üzerinde oturuyor ve Boğaz'ın âsude ve dinlendirici muhitini arıyor, burasını yadırgıyorduk. Buna rağmen burasının da başka bir özelliği vardı.

Millî Zaferden dolayı İstanbul baştan başa donatılmış, milletçe bu büyük kurtuluş bayramını sevinç içinde kutlarken, babam arkadaşları tarafından İstanbul'u terk etmeğe zorlanıyordu. Bilindiği gibi, babam Sèvres Muahedesini imzalayanlar arasında bulunmuştu. Kargaşalık korkusu ile arkadaşlarının îkazı üzerine, 1922 yılının 9 Kasım günü, diğer birkaç arkadaşı ile beraber, babam Mısır'a hareket eden Alexandre vapuru ile çok sevdiği İstanbul'dan ayrıldı.

Babam gidince, annem, hanım ninem ve ben yalnız kalmıştık, Harikzedegân apartmanında. Erken evlenen büyük ablam, üç buçuk yaşındaki kızı Leylâ ile, daha evvel fotoğrafçılık ihtisası yapmak için Amerika'ya gitmiş olan eşi Sefa'nın yanına 1918 yılında gitmiş ve ailece oraya yerleşmişlerdi. O sıralarda Nazif Galatasaray'da yatılı olarak öğrenimini yapıyordu.

1920 yılında Kolej'den mezun olan Selma ablam Kolejin Müdür Muavinliği görevini yaptığından okulda kalıyordu. Said, İngiltere'de öğrenimine devam ediyordu.

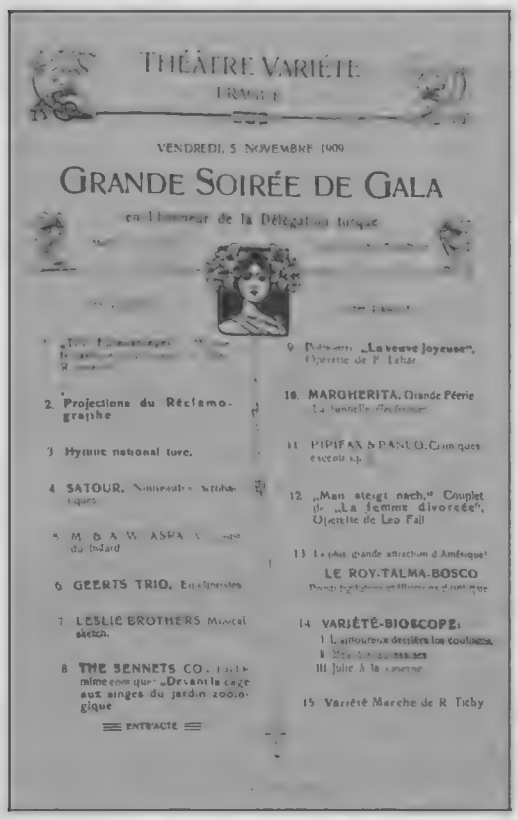
THÉÂTRE VARIÉTÉ

VENDREDI, 5 NOVEMBRE 1909

GRANDE SOIRÉE DE GALA

en l'honneur de la Délégation turque

2. Projections du Réclamographe

3. Hymne national turc.

4. SATOUR.

6. GEERTS TRIO.

7. LESLIE BROTHERS

8. THE SENNETS CO.

9. „La veuve joyeuse", Opérette de F. Lehar

10. MARGHERITA. Grande Féerie

11. PIPIFAX & PANUCO.

12. „Man steigt nach," Couplet de „La femme divorcée", Operette de Leo Fall

13. LE ROY-TALMA-BOSCO

14. VARIÉTÉ-BIOSCOPE:

15. Variété Marche de R. Tichy

ENTRACTE

Rıza Tevfik'in 1909'da Avusturya Hükümeti ile dostluk kurma amacıyla bir Osmanlı heyetiyle Viyana'yı ziyaretlerinde onurlarına verilen galanın programı.

Cünye'de sürgün yıllarının evi

1923 yılının Ocak ayının sonlarına doğru, babamın isteği üzerine annem Mısır'a, babamın yanına gitmek üzere hazırlıklara başladı.

Bu arada, bir yıldır sözlü bulunduğum İzmir eşrafından Mustafa Başik'in oğlu Hamdi Başik ile sade bir törenle evlendim. Bir taraftan da babamın kitaplarını tahta sandıklara yerleştirmekle meşgulduk. Nihayet aynı yıl 23 Ocak'ta annem ve Nazif, sekiz büyük sandık kitapla, Mısır'a hareket eden Hıdiv vapuru ile aramızdan ayrıldılar.

Böylece, daima toplu olarak sürdürmekte olduğumuz aile yaşantımız sona ermiş oluyordu.

X

Annem ile Nazif Hıdiv vapuru ile, güzel bir havanın verdiği rahatlıkla geçirdikleri yolculuktan sonra, İskenderiye'ye varıyorlar. Babamı tanıyan bir zat, annemle Nazif'i bir otele yerleştiriyor ve babama telgrafla bildiriyor. Annemle Nazif, üç gün bekledikten sonra, Kahire'ye hareket ederek "Continental Savoy" otelinde babama mülâki oluyorlar. Babam bu otelden bana İngilizce yazdığı bir mektupta, yeni kurmuş olduğum yuvamda, eşimle mutlu olmamı dileyerek bazı nasihatlarda bulunuyordu, daima mutlu olmaya çalışmamı, küçük olaylara sinirlenmememi, hayatta iyi ve fena durumlarda daima cesur olmamı, eşime itimad edip onu sevmemi ve güzel çocuklar yetiştirip onlarla uzun ömürlü mutlu bir yaşam sürmemi yazmıştı ve menfâdâ bana yazdığı ilk mektup idi bu.

Yıl 1923—Bir şans eseri olarak, babam Mısır'da iken, Emir Abdullah ile karşılaşıyor. O devirde Ammân Kralı olan Emir babamla ilgileniyor. Amman'dan gelen ve tarihsiz olan mektubunda şöyle anlatıyordu babam:

"Bizim hayatımız değişti. Amerika'ya gidecek iken gidemedik. Anne Mısır'a geldiği zaman hep beraber seyahat etmek mümkün olmadı. O kadar paramız yoktu. Birbirimizden de ayrılamazdık. Anneyi eşyalarla beraber hiçbir yere bırakamazdım. Zaten kendisi de hiç buna razı olmadı. Sonra Mısır'da gözleri rahatsız oldu, tedavi ile meşgul bulunduk. Amerika'ya gidip konferans vermek vakti geçti. Bizim de paramız kalmadı. Zaten burada Emir Abdullah vardı ki Arabistan Kralının üçüncü oğludur ve kendisi de Kudüs civarında (Şarkül-Ürdün) denilen bir memleketin kralıdır. Bu zat benim eski dostumdu. Benim kendisiyle beraber bulunmamı çok arzu ediyordu. Anne ile Nazif'i İstanbul'dan getirtmek için o çalışmış ve bana çok yardım etmişti. Biz Mısır'da hep beraber kırk gün kadar vakit geçirdikten sonra, Emir Abdullah'ın yanına gitmek üzere Şömendüferle hareket ettik ve Kudüs şehrine geldik. Orada dahi üç gün oturduktan sonra bize otomobil gönderdiler ve dört saat zarfında Ammân şehrine geldik. Burası Emir Abdullah'ın payitahtıdır, fakat henüz küçük bir köydür. Evler o kadar fena ki Emir Abdullah şehirde oturamıyor. Şehrin civarında bir tepe üzerinde çadır kurmuş, orada adamlarıyla beraber yaşıyor. Bizim de bir kocaman çadırımız ve hizmetçimiz var. Birçok çadırlar, Araplar ve atlar var. Nazif her gün güzel bir ata biniyor ve ava gidip birçok kuş vurup getiriyor. Yakında Kudüs'te bir İngiliz Kolejine koyacağız.

Bu küçük şehir bu günlerde medenî olmaya çalışıyor. Emir Abdullah bir Saray yaptırıyor. Şimdi Ramazan ayındayız. Ramazandan sonra buradan trenle Emir Abdullah'la beraber Mekke'ye, Medine'ye gideceğiz ve Hacı olup geleceğiz. Sen böyle seyahatlerden hoşlanmazsın, ama hanım ninemiz yanımızda olsa idi, götürürdük sevinirdi. Benim burada kırk İngiliz lirası maaşım var hemen hiçbir işim yok, masrafım da çok değil. Yalnız Said ve Nazif'in tahsilleri için para göndermeğe mecburum. Bakalım, Said tahsili bitene kadar galiba böyle yaşıyacağız. Sizden sıkça mektup almak isteriz, merak ediyoruz. Görüşmek şimdilik mümkün değilse de haberleşmek mümkün."

Babam bizlerden sık sık mektup alamayınca meraklanıyor ve böyle anlarında yazdığı mektuplar bana ziyadesile hüzün veriyordu. Bizlere, yani çocuklarına olan bağlılığını hissediyordum mektuplarında.

Ben ise, eşimle İzmir'e gidip bir ev bulmak ve yerleşmekle meşgul olmuş ve bu vesile ile aradan bir hayli vakit geçmişti. Kendisine mektup yazmak için hazırlandığım bir günde babamdan 9 Mayıs 1924 tarihli mektubunu aldım.

"... Sizin ahvalinizi merak etmekteyiz. Aksi takdirde şimdiye kadar behemahal bir mektubunuzu almaklığımız lâzım gelirdi. Biz doğrusu böyle ıssız ve dünyadan ayrı bir Bedevi köyünde yaşamaktan esasen pek o kadar sıkılmıyoruz, asıl bizi sıkan şey sizlerden uzak yaşamak ve sizlerden haber alamayınca daima merak ve ke-

derle ömür geçirmektir. Biz hamdolsun sıhhat itibarile pek iyiyiz, fakat kendi muhitimizde ve hiç olmazsa medenî bir memlekette yaşamadığımız için daima yalnız ve neşesiz, sönük bir hayat geçiriyor ve günlerimizin bir ayak evvel geçtiğini, ömrümüzün çabuk tükendiğini bekliyor gibiyiz. Ne vakit ve nerede toplanabileceğimizi düşündükçe mahzun oluyorum, ara sıra sizin mektuplarınız bize biraz hayat, biraz neşe veriyor."

Ammân'da, Emir Abdullah'ın yanına görevli olarak yerleştikten sonra Said'i İngiltere'den Ammân'a, yanına alıyor babam. Daha evvel Nazif'i yerleştirdiği Kudüs'teki İngiliz Koleji'ne Said'i de kaydettiriyor. İki kardeş aynı okulda öğrenimlerini sürdürmekte idiler.

Buna rağmen üzüntüsünü aynı mektupta şöyle belirtiyor babam: "... Bazen de çocuklar gelip beş on günlük tatil devirlerini bizde geçiriyorlar ve onlarla müteselli ve mes'ut olmağa çalışıyoruz. Maâmâfih, onları gördükçe de fena halde düşünüyorum. Ben onları böyle fakir yerlerde yaşatmak istemezdim, onlar ve sizin hakkınızda pek yüksek emellerim vardı. Said bu sene mektepten çıkacaktır ve bir meslek edinmeden çıkacaktır, çünkü bu mektepten sonra bir Üniversiteye girip hekim, avukat, mühendis gibi bir şey olabilmek için daha birkaç sene çalışmış olmak gerekti. Halbuki, lâyıkiyle anlıyorum ki, bu arzumuza muvaffak olamıyacağız. Çünki Said'in hiç olmazsa Beyrut Amerikan Koleji'ne devamı için içinde bulunduğumuz şartlar müsait değil. Ammân'da fazla kazanmak ihtimali yok. Yazık, bu çocuğun harikûlâde istidadına diye düşünüp pek keder ediyorum."

Soldan itibaren Munise Hanım, Nazif Bölükbaşı, Nazlı Hanım ve Munise Hanım'ın oğlu Rıza Bey.

Sadrazam Tevfik Paşa

Ayrıca Nazif için de pek üzülüyor ve onun İstanbul'da iyi bir tahsil görmeden kendisile beraber muhacir olduğunu belirttikten sonra, bu konudan çıkıp, Amman idaresinin bozuk olduğunu yazıyor:

"...Bu idareyi ıslah edecek bir adam yok. Memleket pek fakir ahâli vahşi ve hiçbir iş görmeye alışmış değil. Muharebe zamanı İngilizler ve Türklerden birçok paralar almışlar, hâlâ ortada dönen o paradır. Üç yüz liram olsa idi, bu fakir yerden kurtulur ve Amerika'ya gider para kazanmaya çalışırdım. Talihin gözü kör olsun ki, bu kadarcık bir parayı bile bana toplattırmadı. Halbuki müsrif değilim, kumar oynamam, tütün ve içki içmem, eğlenceye on para sarf ettiğim de yok, yalnız hep dünyanın altüst olduğu zamanlara tesadüf ettim, altında ezildim kaldım.

Şimdilik çalışıyoruz. Bakalım ne olacak? Herhalde sizlere çok mütehassiriz, bir kerecik olsun görüşmek isterdik. Yine de bekliyoruz."

Babam, annem ve Nazif yedi ay Emirle beraber çadırlarında yaşadıktan sonra ayrılıp şehire iniyorlar ve ayrı bir eve yerleşiyorlar.

Taşındıkları bu ev, çok ilkel. Yerler toprak, tabiî yaşam şartları da çok ilkel. Yorucu işlerde babam anneme yardım ediyor ve bu yardımları spor telâkki ediyor. Meselâ, yalnız kendileri için değil, komşuları için de kuyudan kova kova su çekiyor.

Uzak yerlerden alışveriş yapıp ağır torbaları taşımayı da spor telâkki ediyor ve bize gönderdiği ufak resimlerinde çok sıhhatli görünüyor. Fakat bu gibi işlere alışık olmadığı için yorgun düşüyor. Mektuplarında şöyle anlatıyor:

"...Sabah erken kalkmak, su çekmek, alışveriş için dağları taşları aşmak ile yoruluyorum. Lâkin

iyi ciheti şuradaki sıhhatımız pek alâdır. Ben adeta kuvvetli bile oldum ve temiz süt, yumurta ve et yiyoruz. Erzak ve yağlar burada çok iyidir. İşte o kadar!.."

Evde yoğurt yapmak için, kendilerine bol süt veren keçilerinden: "Bizim arsız ve rezil yabanî keçilerimiz" diye bahsediyor ve ilâve ediyor: "Şimdilik biz hep iyiyiz. Ne kadar böyle bir yabani yerde iyi olmak mümkün ise, o kadar iyiyiz. Said ile Nazif'in istikbali bizi düşündürüyor ve bu mahbustan kurtulabilmemize mâni oluyor. Bundan başka endişemiz yoktur, size çok mütehassiriz, merak ediyoruz, cevap, hem mufassal cevap bekliyoruz. Behemehal yaz kızım..."

Yirmi üç yaşıma kadar hep bir arada yaşadığımız sevgili ailemden ayrıldıktan sonra İzmir'e gidip yerleştiğim zaman, tamamile yabancısı olduğum bir şehirde ve bana başka bir muhitte yaşamanın yarattığı bir hava içinde babama yazdığım bir mektubumda, yeni muhitime alışamadığımı, canımın çok sıkıldığını ve vaktimi sevmediğim ev işleri yapmakla geçirdiğimi yazmıştım. Bana cevabında şöyle diyordu:

"... bir insan çamaşır yıkamakla bedbaht olmaz. Adî işlerden kurtulmakla da bahtiyar olmaz. Sen halinden, servet ve rahatça pek o kadar memnun değilsen de, aile hayatından memnunsun. Bu kadarı çok bahtiyarlıktır. Bunu bozma, kifayet eder. Hayat nedir? Bahtiyarlık nedir? Bir kadın kendi halince iyi yaşamak için ne yapmalıdır? Bu meselelere dair doğru bir fikir edinmelisin.

Sen evin ile meşgul ol ve bu şeyleri bir kadının tabiî vazifesi diye yapmağa alış. Angarya gibi telâkki etme. Hâline keder etme. Bak ne bahtiyar yaşarsın. İşin hikmeti oradadır. Daha gençsiniz, yaşamağa vaktiniz ve ümidiniz var. Bu ümit kafîdir. Can sıkıntısına kulak asma. Alış. Para topla velev ki günde beş on kuruş olsun. Hürriyetini kazanıp kimseye muhtaç olmamak için böyle sıkı yaşamak birinci şarttır. Ne kadar basit yaşarsan ve iyi olmak şartile iki türlü yemek ile iktifa edersen, o kadar sıhhatin iyi olur. İşte bütün bugünkü felsefe-i hayat budur. Hususa tabiatın güzelliklerini anlayıp istifade etmeğe çalış, en güzel ve en faideli zevk budur. İçinde doğduğumuz, büyüdüğümüz, yaşadığımız, öldüğümüz bu engin âlem ki -ona tabiat diyoruz- her güzelliğin membaıdır. Gökleriyle, denizleriyle, dağlariyle, taşlarıyle, çiçekleriyle, kuşlariyle, böcekleriyle, akar sulariyle hayatın ve güzelliğin tükenmez membaıdır. Onunla ünsiyet eden, onu tetebbu eden, derin bir zevk duyar ve şiirin en yüksek mânâsını keşf eder. Hatta ölümden korkmaz. Nefret etmez ve yalnızlıktan sıkılmaz."

Bu güzel satırlar, benim romantik mizacımı çok etkilemiş ve bana doğa sevgisini aşılamıştı. İç huzurumu babama borçluyum.

1924 yılının Temmuz'u babam ve annem için bir sürpriz ayı oluyor. Said ile Nazif yazı geçirmek için Ammân'a geldikleri zaman Selma ablam da yazı kendileriyle geçirmek için Ammân'a gidiyor. Beraber oldukları bu sevinçli günlerde bana yazdığı mektubunda:

"...abla ile kardeşler burada oldukları için çok memnunuz. Köylerde üzüm bağlarına gidip bol bol üzüm, karpuz yiyoruz, sizi daima yâd ediyoruz. İnşallah vakit müsait olur da siz de buraya gelirsiniz. Said ile Nazif'i görme! İri ve kocaman herifler oldular, sokakta görsen tanıyamazsın. Yakında hep beraber resim çektirip göndereceğiz. Şimdilik çok afiyetteyiz hamdolsun."

Perşembe akşamları Ammân'dan Türkiye'ye posta vardı, sık sık mektuplaşıyorduk babamla. Said Kudüs'teki İngiliz okulunu bitirmiş ve Kudüs'te Reşadiye okulunda İngilizce öğretmeni olmuş. Bu konuda yazdığı bir mektupta:

"...memnunum çünki ben hiç bir para kazanamazsam bile artık Said Nazif'in tahsiline yardım edebilir. Halbuki elhamdülillah ben pekâlâ çalışıyorum ve her ay muntazaman elime otuz-altı Mısır lirası geçiyor."

Babam bu ara Şarkül-Ürdün Hükûmetinin Sıhhiye Müdürü oluyor ve bana Sıhhiye Dairesi'nden yazdığı mektubunda:

"... Gayet iyi yemek yediğimiz halde hayatımız pek basit olduğu için, bütün masrafımız günde iki Türk Mecidiyesini aşamıyor, bu da ayda altı Mısır lirası eder. Ev

Rıza Tevfik'in 15 Temmuz 1912'de Cambridge'den gönderdiği kartpostalın arka yüzü.

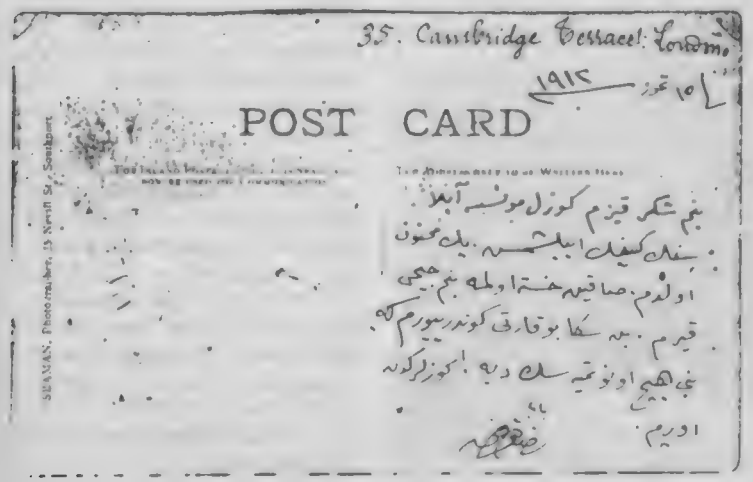

kirası da buna dahildir. Hükûmet bize Türk Mecidiyeleri de veriyor fakat her Mecidiyeyi dokuz Mısır kuruşu hesabile veriyor. Biz bazen günde bir mecidiye sarf edemiyoruz bile..."

"...Anne yolda gelirden kırlarda, bir tarla dolusu büyük, kanarya sarısı çiğdem çiçeği görmüş ve bir demet toplamış, soğanlarından da getirmiş. Ne güzel görsen. Saksıya diktik tuttu. Ne latif. Buradaki dağlarda güzel lâleler, şakayıklar ve çiğdemler tabî olarak yetişir" diye yazdıktan sonra, çiğdemin soğanından çiçek açmış olarak bir resmini de yapmış ve yanına da: "Kanarya sarısı güzel bir çiçek, pek de arsız" diye ilâve etmiş.

Hemen her mektubunda hava durumunu da yazan babam, yağmurların kendisini etkilediği bir günde yazdığı 27 Ekim 1924 tarihle mektubunda:

"...Bugün hava kapalı ve sâkin idi. İstanbul'un o latif ve biraz soğukça Sonbaharını hatırladım, mor ve mavi salkımların yağmurdan sonra damla damla akışını ve neşrettiği lâtif rayihayı hatırladım, çok mahzun oldum."

Yıl 1925—Bayramın birinci günü babam ve annem yirmi beş günlük Suriye gezisine çıkıyorlar. Mektuplaşmamız bir süre kesiliyor. Dönüşlerinde, Ağustos ayında yazdığı mektubunda bilgi veriyordu:

"...Şamlı bir dostum bizi Baalbek'e davet etmişti. Evvelâ Şam'da bir hafta, Beyrut ve Cünya'da dört beş gün, Humus'da birkaç gün kaldıktan sonra, Baalbek'e geldik. Orada çok iyi karşılandık ve Baalbek Otelinde kaldık. Ben mühimce bir konferans verdim. Asar-ı Atikanın tarihi islaha yarar en sağlam vesaik olduğuna dairdi. Çok beğenildi.

Pek mühim olan mabedinin harabesini gezdikten sonra otel sahibi Mr. Alouf'un seyahat defterine hem Fransızca hem de Türkçe olarak intibâlarımı yazdım. Mr.Alouf çok terbiyeli ve antikacı malûmatlı ve hali vakti yerinde bir adamdır ve oranın Şerif ailelerindendir."

Ayni mektubunda, devam ederek: "Said ile Nazif tatil münasebetile Kudüs'ten Ammân'a geldiler. Burada üç gün kaldıktan sonra Caraş denilen bir kasabaya gittiler ki antikalarile, harabelerile pek meşhurdur. Orada da bir hafta kaldılar. Nazif yine Ammân'a geldi, bizdedir. Said hâlâ köyleri at ile dolaşıyor, çünkü onu şimdi Antika Müfettişi yaptılar, iki ay kadar dolaşacak."

Said bu yeni görevinden memnun, antika işlerile eğleniyor ve seviyormuş. Antika binaları meydana çıkarıp tamir ediyorlarmış. Otomobil ile iki buçuk saat mesafede olan Caraş, eski Roma binaları ve antikaları ile meşhur olduğunu da yazıyordu babam. Her gittiği yer ve gördüğü şeyler hakkında ayrıntılı bilgi veren babam beni her konuda aydınlatıyordu.

Babamın bu güzel âdetinden cesaret alarak mektuplarımda bazı konular hakkında sorular sorar, kendisinin fikirlerinden çok istifade ederdim. Mektuplarımın birinde mutluluk hakkında fikrini sormuştum. Bana verdiği cevapta:

"...Bahtiyarlık her halde hayatın mânâsını ve kıymetini iyi anlıyarak, kendini eldeki vesaitle hüsnü idare etmek ve başkalarına bakmayıp kendi keyfine bakmaktır. Her ne olursa olsun *halinden memnun olabilmek marifettir.*"

1926 yılına girmiştik. Yeni yılda gönderdiği tebrik mektubunda kısaca Ammân Hükûmetinin kendisine güzel bir daire yaptırdığını, Ammân'a girerken yol üstünde, geniş bir arsa üzerinde inşa edilen bu dairenin bir bölümünü Müzehâne, diğer bölümünü de Kütüphane yapacağını yazıyordu.

Aradan aylar geçmiş mektup alamamıştım ve merak ediyordum. Nihayet aynı yılın Ağustos'unda aldığım bir mektubunda bana yazmakta gecikmesinin nedenini anlatıyordu:

"...Pek çok sıkıntılı işlerle meşgul idim. Evvela Hükümet değişti Heyet-i Vükelaya benzer bir Meclis yaptılar, ismine Executive Comittee diyorlar. Ben bu mecliste âzâdan bulunuyorum. Aynı zamanda Müze Müdürü olmak haysiyeti ile hayli işim var ve etraf köylerde antika aramak için teftişata çıkıp uzun uzadiye dolaşıyorum. Antika Müzehanesi benim idaremde olduğu için yeni yapılan binada müze yapmak için antikaları tertip ile uğraşıyorum.

Binanın büyük salonunu Kütüphane yapıyorum, kendi kitaplarımı getirteceğim."

Babam Ammân'a gidip, yerleştikten sonra, bütün masrafları Emir Abdullah tarafından ödenmek suretiyle, Mısır'a gidip İstanbul'dan getirttiği kitaplarını alıyor ve bunların içinden Herbert Spencer ve felsefeye ait bazı kitaplarını kendisi için ayırdıktan sonra, bütün kitaplarını Ammân Hükûmetine, Umumî bir Kütüphane tesis edilmesi şartı ile vakıf ediyor. Babam bu sıralarda Meclis-i Maarif Reisidir, fakat bu hizmet fahrîdir.

Mektubu bıraktığım yerden devam ediyorum:

"...Bütün bu sıkıntılardan maada asıl (ev) belâsı var ki büyük bir sıkıntıdır. Burada adam akıllı ev yok ve yapmasını bilmiyorlar. Her evin damı akıyor, kapılar ve pencereler berbat, fazla olarakta kiralar çok pahalı.

Buralarda para kazanmağa ve toplamağa, sonra da bu yabanî yerlerden bir ayak evvel kurtulmağa çalışmalı. Biz zengin adamlar değiliz. Eziyetimiz köylülüktendir, medeniyetsizliktendir o kadar. Bari memleket güzel olsa idi. Hep çıplak dağlar ve metruk harabezarlar.

Denizden de günlerce uzak. İşte, şimdilik kendi âlemimizde hoş yaşamağa çalışıyoruz ve gazete bile okumadığımız için zihnimiz çok rahat ve adeta durgundur. Hele ben nice zamandır kitap bile okuduğum yok. Yazık ki, vücuda getirmek istediğim faideli eserleri de bu gidişle yazamıyacağımı hissediyorum.

Böyle şeylerde hiç neşem kalmadı. Hem kimin için yazacağım?"

Babam İstanbul'dan ayrıldığı zaman münkesir idi, bu sebeble uzun süre yazıları ile meşgul olamamıştı.

Çıktığı yeni bir teftiş gezisine babam annemi de beraber götürüyor. Denizi çok sevdiklerinden ve kıyısı olan memleketlerin güzelliğine hayranlık duyduklarından, bu sefer Filistin sınırına gelince, dayanamayıp, Ölü Deniz yanından otomobil ile Filistin toprağına geçiyorlar. Bir çok yerlerden geçerken tanındıkları için çok saygı görüyorlar ve Kudüs'te güzel bir evde kalıyorlar.

Gezileri hakkında bilgi veriyor babam:

"...Şimdi Kudüs çok terakki etti, çok zengindir. Birçok mahalleler teşekkül etti. Öyle büyük ve zarif binalar var ki görsen hayret edersin. Bu gidişle zannederim, pek vasi ve zarif bir şehir olacak. Herşey var. Sonra yemiş olarak pek güzel üzüm, karpuz, portakal ve muz var. Olmıyan şeyler dahi her yerden, hatta Amerika'dan bile geliyor. Para altın ve zengin çok. Görsen, Hayfa ne kadar güzel bir memleket. Deniz kenarı lâtif, bir de çamlar içinde bir güzel dağ var ki bizim Adaları andırıyor.

Sonra çok temiz ve çok medenî bir şehirdir. Çok memnun kaldık. Ammân'ın denizi yok, ormanı yok. Lâkin salkımı iki okka gelen enfes üzümü ve müthiş karpuzu var, hem de bizim paramız ile ucuz. Çünkü Mısır lirası alırız. Türk mecidiyesi sarf ederiz ki, iki mislinden ziyade demektir. Yarın öbür gün dünyanın en nefis portakalı çıkar ve bizim civarımızda bol miktarda çıkar. Havası da pek sağlamdır."

Ammân'a döndükten sonra, kendi deyimi ile, "güzel" sakalını kestiriyor. Fazla sıcaktan ancak öğleye kadar çalışabiliyorlar. Mektubunu bitirirken:

"...Öğleden sonra bol istirahat. Gazetemiz de yok. Politika dırıltıları yok. Böyle her türlü dırıltıdan uzak, sahranın bir ucunda yaşıyoruz. Burada, haberler hep bizim hayat-ı hususiyemizden ibarettir, vesselâm."

1926 yılının bu son mektubunda, ayrıca, Kudüse yaptığı bir gezide, orada Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nin kadın öğretmenlerinden bir kaçıyle karşılaştığını ve Amerika'ya gitme meselesini konuştuklarını, daha iyi ve rahat yaşamak için bir iş bulup para kazanabilirse Amerika'da kalmağa karar verdiklerini de yazıyordu. Aynı zamanda Said'in Amerika'da yüksek öğrenim görmesi mümkün olacaktı.

Babamın çok iyi tanıdığı olan (Y.M.C.A.) Cemiyeti reisi Dr. Heart ile de görüşüp kendisinden Said için bir burs bulma konusunda da söz aldığı için Amerika'yı bir denemeyi, olmadığı takdirde Ammân'daki işine geri dönmeyi düşündüğünü yazıyordu. Bu kararı vermesinin diğer önemli sebebini şöyle yazıyordu:

"...Asıl ben hiçbir fikir meşguliyetine kendimde kabiliyet ve arzu göremiyorum. Hayatıma yazık olacak. Burada otuz, kırk lira para almaktan başka bir ümid-i istifade dahi yok. Onun için medenî bir muhite gidip, hayatımızı bir son defa daha tecrübe edeceğiz."

1927 yılının ortalarına doğru yazdığı bir mektubunda o yaz sıcaklarından dolayı benim mektuplarıma cevap yazamadığının nedenlerini anlatıyordu.

"...Buna sebep evvelâ buranın müthiş sıcağıdır. Ben dairede öğle vaktine kadar meşgul oluyorum ve tam saat birde yemeğe avdet ediyorum. Yemekten sonra da hava sıcak olduğu için insana öyle ağırlık basıyor ki, hiç kımıldanmak mümkün olmuyor. Mutlaka bir az uzanıp yatmak icab ediyor ve uzanır uzanmaz hemen uykuya dalıyoruz. Böylece ta saat dörde kadar dinleniyoruz.

Ondan sonra akşam serinliğinde biraz çıkmak mümkün oluyor. Geceleri de pek erken yatıyoruz. Hasılı ömrümüz böyle tenbel, zevksiz ve eğlencesiz gelip geçiyor. Havaların ve muhitin tesirinden midir nedir hiçbir şey yapmağa imkân yok.

Selma geçen seneler geldiği zaman, Said ve Nazif de beraber idi, haylı alay ve eğlence oluyordu. Sen gelsen yine öylece hoş vakit geçirirdik. Lâkin mektuplarının mânâsından anladığıma göre, Selma Avrupa seyahatine çıkacak ve seni getirmeyecekmiş. Sen yalnız bu uzak memleketlere kadar gelebilir misin bilmem? Çok keder ediyoruz. Eğer gelemezsen çok mahzun olacağız. Selma da senin ile beraber gelse idi ne iyi oluyordu. Hem de hoş vakit geçirirdik."

O yaz Ammân'da vuku bulan müthiş zelzele hakkında 19 Temmuz tarihli mektubunda, babam tafsilat veriyor:

"...Ammân ve Filistin müthiş bir zelzele neticesinde yarım dakika zarfında harab oldu ve belki yüzlerce bîçare enkaz altında feci surette telef oldu. Emrin Kasrı da dahil olduğu halde burada bir tek sağlam bina kalmadı. Hükûmet devairi kâmilen harab oldu. Bazı mahalleler boydan boya hak ile yeksan oldu.

Zelzele saat üçü on geçe vuku buldu. Havalar pek sıcak olduğu için sofada öğle uykusuna dalmıştık. Annenin feryâdı ile uyandım. Başımıza şiddetli sarsıntıdan tavanın sıvaları düşüyordu. Kapıdan çıkıncaya kadar devam etti durdu. Takriben otuz saniye kadar sürdü, fakat gayet şedit idi ve müthiş gürültülerle korkunç bir zelzele idi. Bir dakika devam etmiş olsa idi, dağlar üzerimize yıkılır ve bütün memleketi bir mezar gibi örterdi. Şimdi herkes dağda kırda çadırlarda, çergelerde Bedevi Araplar gibi yaşıyor ve hâlâ ufak tefek sarsıntılar oluyor. Şimdi herkes endişenaktır. Eğer âdetimiz veçhile odalarımızda bulunmuş olsa idik, feci bir ölüme mâruz olacaktık. Hamdolsun ucuz kurtulduk ve hâlâ sofada yatıyoruz, kapıyı açık tutuyoruz.

Hasılı, Ammân'ın hali perişan-

dır. Kızım, senin bu sene gelemeyişin âdeta isabet oldu."

Said'in Amerika'da yüksek öğrenim görmesi işini hâl eden babam, Ağustos ayında Said'i vapura bindirip Amerika'ya gönderiyor. 1927 Eylül'ünde yazdığı mektupta Nazif'in de Beyrut'a hareketinden sonra, annemle yapayalnız kaldıklarını, fakat memnun olduklarını yazıyordu. Bütün bunlara rağmen, satırlarında hüzün sezilmekteydi:

"...mahzunuz çünki sevgili çocuklarımızın her biri dünyanın bir ucunda bulunuyor. Halbuki bizim arzumuz ihtiyarlığımızı sizlerin aranızda geçirmekti."

25 Ekim tarihli mektubunda gezileri hakkında bilgi veriyor:

"Kudüs'te iki gece kaldık, orada Y.M.C.A'de bir konferans vermeyi vaad etmiştim, verdim.

Kudüs'ten Hayfa'ya geldik, bir gece kaldıktan sonra, otomobil ile deniz kenarından seyahat ederek Beyrut'a geldik. Ne güzel ve ne bereketli yerler. Her tarafta hususa Sayda şehrinde yemiş bostanlarından, muz bahçelerinden ve akar sulardan geçilmiyor. Bu dilber yerleri kaybettiğimizden dolayı annenin ve benim gözlerimiz yaşardı. Beyrut ise İstanbul gibi bir yer."

1928 yılının Ocak ayının birinci günü yazılmış mektubunda:

"...Burada Christmas münasebetile birçok ziyaretler ve ziyafetler yapılmak âdet hükmündedir. Biz de bulunduk ve beş on gündür vaktimizi yorgunluklar içinde geçirdik. Sonra ben öteye beriye teftiş seyahatine çıkmağa mecbur oldum. Hamdolsun sıhhatimiz mükemmeldir. Yeni sene başını kemâl-i afiyetle ve memnuniyetle karşıladık. İnşaallah hep öyle gider ve âkibeti de hayırlı olur. Yeni 1928 senesini size de tebrik eder ve sizin için de aynı temenniyeti takdim ederiz.

Bizim şimdiki evimizde anne ile yapayalnız yaşıyoruz. Yanı başımızda komşumuz Hasan Paşa buranın Başvekilidir ve benim pek eski tanıdığımdır. Anne ve ben her gece onlardayız ve beraberiz. Şimdilik bu iyi dostlarımızla vakit geçiriyoruz."

Bu sıralarda babam emekli maaşı için uğraşmakta ve bu hakkını kurtarmak meselesinde birtakım

"Babam Ammân'a döndükten sonra kendi deyimi ile "güzel" sakalını kestiriyor. Fazla sıcaktan ancak öğleye kadar çalışabiliyordu."

zorluklara uğradığı için bir hayli sinirlenmekteydi.

1928 Martı'nda yazdığı mektubunda:

"...Tekaütlüğümüzü taleb edip Hükûmet hizmetinden büsbütün çekilmek ve kendi hesabımıza hür yaşayıp kitaplarımla ve yazılarımla meşgul olmak üzere karar verdik idi, o sebeple de seyahata hazırlanıyorduk. Lâkin burada İngilizler bize tekaüt maaşı vermemek için adeta vesile arıyorlar. Tabiî biz itiraz ettik, uğraşmaktayız. Bakalım bir yeni tekaüt kanunu yapıp güya hakkımızı vereceklermiş. Fakat herhalde bu iş altı yedi ay sürer. Bir kere Amerika'ya seyahat edip talihimizi tecrübe edeceğiz. Şimdilik izin ile gideriz ve sonra lâzım gelirse tekaütlüğümüzü talep ederiz, yahut bütün bütün istifamızı verir çekiliriz. İşte son kararımız budur" demekteydi.

1928 Mayısı'nda ilk ve tek çocuğum olan Rıza'nın doğumu üzerine yazdığı 19 Haziran tarihli mektubunda şunları söylüyordu:

"...Güzel bir oğlun olduğunu Nazif'in mektubundan haber almış bulunuyoruz. Dünyalar kadar sevindik. Bugün de Selma abladan gelen bir mektup bizi pek memnun ve aynı zamanda da pek müteessir etti. Zavallı kızcağızım, meğer çok zahmetler çekmişsin, çok tehlikeler geçirmişsin. Allah sana ve çocuğuna afiyet ve uzun ömür versin.

Biz bu haberlerden bir cihetle memnun da olduk, çünkü hamdolsun vücudunun pek dayanıklı olduğu anlaşıldı. Mâmâfih çektiğin zahmetlere çok üzüldük. Şimdilik sana çok yazmıyorum yorulmayasın diye. Yakında çok konuşuruz ve inşallah çok güzel haberler alırız. Hiç merak etme. Yalnız sıhhatine dikkat et. Mini mini oğlunun ve senin gözlerinden öperim sevgili kızım."

Aynı yılın Ağustos sonlarında Ammân'dan yazdığı mektubunda geziye çıkış programını açıklıyor:

"...Biz dört beş gün sonra Ammân'ı terk ediyoruz. Kudüs'te Amerikan Konsoloshanesinde pasaport yaptırmak için de üç beş gün oturacağız, oradan Yafa'ya gidip bir dost evinde iki gün misafir kalıp (Byron) vapuruna binerek inşallah selâmetle Beyrut'a gelip Nazif ile görüşeceğiz. Sonra vapurumuz Atina'ya, oradan da artık dosdoğru New York'a gidecektir. Demek ki Eylülün on ikisinde Yafa'dan hareket edip Ekimin dördünde New York'a vasıl olacağız. Birinci sınıftan iki yataklı bir kamara tuttuk. Ben seyahat esnasında aylıklarımı alabileceğim. Güzel Nazif'i bıraktığımıza pek müteessiriz. Bakalım ona da Amerika'da bir yer bulmağa çalışacağım, fakat zuhurata tâbiyiz. Allah selâmet versin."

XI

Annemle babam Amerika'ya ayak bastıkları gün bir otomobile binip şoföre: "Bizi şöyle nerede iyi bir otel varsa oraya bırak" derler. Şoför babamın upuzun, pamuk gibi beyaz sakalına bakıp: "Siz Hazreti Musa'ya benziyorsunuz. Nereden geliyorsunuz?" diye sorması üzerine, babam "Kudüs'ten" diye cevap verir. Bunun üzerine, şoför "Tamam" diyerek babamla Yahudice konuşmaya başlar. Nihayet iyi bir otelin önünde durunca babam kaç para vereceklerini sorar. Şoför "Bu gezinti sekiz dolardır, fakat siz muhterem bir zat olduğunuz için sizden üç dolar alacağım"der. Babam da üç doları verir.

Otelde, koltuklara oturup dinlendikleri sırada Suat ablam koşarak yanlarına gelmiş ve babamı öyle uzun ve gür beyaz sakalı ile görünce şaşırmış ve "Aman babacığım bu sakal ne?" diye sorunca, babam sakalını okşıyarak: "Yo.. benim sakalıma dokunma!.. Bu sakalım bana bugün beş dolar kazandırdı. Eğer bu sakalım olmasaydı, ben şoföre sekiz dolar ödeyecektim" diye cevap verir ve şoförün kendisine gösterdiği itibarı anlatır.

Sürecek

Türkün Altın Kitabı

Türkün Altın Kitabı, Gazi'nin Hayatı ve Büyük Halâskârımız Hakkında Münevverlerimizin ve Meşahirimizin İntibaat ve Mülâfhazatı. İstanbul 1928, Cumhuriyet Matbaası, 167 + 128 s. Resimli. Türk Neşriyat Yurdu Yayını.

"TÜRKÜN Altın Kitabı" iki bölümden oluşuyor. Birinci bölüm (167 s.) "Gazi'nin Hayatı" başlığını, ikinci bölüm de "Büyük Halâskârımız Hakkında Münevverlerimizin ve Meşahirimizin İntibaat ve Mülâhazatı" başlığını taşıyor.[1] Kitap iyi cins kâğıda itinalı biçimde basılmış. Belli ki masraftan kaçınılmamış. Kırmızı bir cilt içinde piyasaya sunulmuş. Adı da cilt kapağı üzerine yaldızlı harflerle basılmış. İkinci bölümde yazılarını okuduğumuz kişilerin birinden diğerine geçerken, arada, önlü arkalı iki sayfa boş bırakılmış. Bunlardan ön sayfanın sağ üst köşesinde, Türk tezhip ve hat' san'atına uygun biçimde, daire şeklinde "Gazi" ibaresi, sol alt köşede de izleyen sayfada yazısı yer alan kişinin adı, gene yaldızlı harflerle basılmış.

En başta, "Bu eserin ihzar ve tab' edilmesinde saîk nedir?" başlıklı, imzasız, bir "Mukaddime" var. İkinci bölümün de "Gazi'nin Zuhuru" adını taşıyan ayrı bir önsözü var. Bu önsöz altında imza da var: "Naci Kasım. Türk Neşriyat Yurdu Müdirlerinden. Maarif Kitaphanesi Sahibi".

Naci Kasım (Açıkel), Türk matbaacılık ve kitapçılık âleminde tanınmış bir isim. O yalnız kitap basmak ve yaymakla kalmamış, aynı zamanda yazar da. Kitaplarından ikisinin konuları da pek güncel: 1) "Maarif Mes'elesi. Mektep Kitaplarının Islâhına dair", 2) "Mektep Kitaplarının Ucuz Satılması". Ama bizi konumuz bakımından şimdi ilgilendiren, başka bir kitabı: "Ordumuzun Zafer Kitabeleri"! Bunu, daha İstanbul işgal altında iken, Cemal Nâdir (yanlış okumadınız. Ünlü karikatüristimiz Cemal Nâdir Güler) ile birlikte tertiplemişler. Bu kitabına, başka bir nedenle, aşağıda tekrar değineceğim. Şimdi asıl konumuza dönelim.

"Türkün Altın Kitabı"nın ilginç yanı nedir ki onu, yayınlanmasından tam altmış yıl sonra ele alıyor ve tanıtmak istiyorum?

"Türkün Altın Kitabı" Kurtuluş Savaşı'nın (müntehayı fiilisi: edimli sonucu) tarihinden[2] ve Cumhuriyetin ilânından beş yıl sonra, 1928'de yayınlanmış. Kitabın birinci bölümünün "Gazi'nin Hayatı" başlığını taşıdığını da yukarda belirtmiştim. Burada, Atatürk'ün çocukluğundan başlayıp Büyük *Nutuk*'un söylendiği tarihe (Ekim 1927) kadarki hayatı anlatılıyor. Verilen bilgiler için, *Nutuk* dışında, hiçbir kaynak gösterilmiyor. Ama, o tarihte yayınlanmış kaynaklar çok sınırlı olduğu için, bunların nerelerden derlendiğini saptamak da pek güç olmuyor. Bu işe girişmeden önce, Türk yazarlarının Atatürk'ün biyografisini yazmakta gösterdikleri çekingenlik üzerine bir yabancı tarihçinin görüşünü anmak istiyorum:

"Türk muharrirlerinin biyografi yazmak hususunda çekingen davranarak daha ziyade, kahramanı Atatürk olan istiklâl mücadelesine ve Türk inkılâbına dair -çok kere mükemmel vesaike dayanan- kitaplar yazmalarının sebebini, Türklerin, modern varlıklarını borçlu bulundukları büyük adama karşı taşıdıkları kuvvetli sevgi ve bağlılık duygularında aramak lâzımdır. İçten gelen bu saygı ve bağlılıktır ki, kendilerini, başlıca muvaffakiyetini mahremiyete karşı sadakatsizlikle elde eden ve edebî bakımdan cazibeli olan o nev'i biyografiler yazmaktan menetmiştir".[3]

Kamuoyunun, Mustafa Kemal Paşa'nın özel ve resmî hayatı hakkında geniş ve ayrıntılı bilgi edinmek isteği daha Sivas Kongresi günlerinde ortaya çıkmıştır. *Tasviri Efkâr* gazetesi başyazarı Velid (Velid Ebuzziya) Bey'in Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya 13 Ekim 1919 günü çektiği telgrafta yer alan sorulardan 17'ncisi, kamuoyundan gelen bir isteğin belirgin ifadesidir: "Muhtasaran tercüme-i hâlinizi bildirir misiniz?". Mustafa Kemal Paşa bu sorulara yâveri Cevad Abbas (Gürer) aracılığı ile cevap vermiştir. Sanıyorum bu, Türkiye'de, telgrafla gerçekleştirilen ilk röportajdır.[4]

1922 yılı Ocak ayında *Vakit* gazetesinde Ahmed Emin (Yalman)'in Çankaya'da yaptığı ve adı geçen gazetenin 10 Ocak 1922 günki 1468'inci sayısında "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı" başlığı altında yayınlanan mülâkat Atatürk'ün hayatı hakkında daha geniş ve ayrıntılı bilgileri kapsamaktadır. "Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey, mektebe gitmek mes'elesine aittir" diye başlayan bu anılar, sonradan onun biyografisini yazanlarca hep bir ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Cemal Nâdir (Güler) ve Naci Kasım (Açıkel)'ın birlikte hazırladıkları, daha önce de değindiğim, "Ordumuzun Zafer Kitabeleri"[5] de 1922 yılında yayınlanmıştır. Kitabın ilginç yönlerinden birisi henüz İstanbul işgal altında iken orada yayınlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Birçok yazar ve şairin yazıları ve şiirleri ile katıldığı, resimli ve haritalı bu kitapta ilginç yazıların yanı sıra Kurtuluş Savaşı kumandanlarının ve ileri gelen diğer bazı kişilerin biyografileri hakkında özet bilgiler de verilmektedir. Bu arada, 98.'den 100.'ye kadar olan üç sayfada, Atatürk'ün Millî Mücadele başlangıcına kadar geçen askerî hayatı kronolojik sıra içinde ele alınmış bulunmaktadır. Bu bölümün başlığı şudur: "Vatanımızın Halâskârı Müşir-i Mufahham[6] Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri".

Cumhuriyetin ilânından kısa bir süre sonra, 1923 yılı sonlarında ya da 1924 başlarında, Peyami Safa'nın (tasnif eden: P.S.) rümuzu ile yayınladığı kü-

çük kitabı çıkmıştır: "İlk Reisicumhurumuz Mustafa Kemal Paşa. Çocukluğu, Gençliği, Siyasî, Askerî Hayatı".[7] (Tasnif eden) ibaresinden de anlaşılacağı gibi bu bir telif değil, o tarihte elde mevcud bilgilerden yararlanılarak yapılmış bir derlemedir.

1926 yılı, konumuzla ilgili iki önemli yayına tanık olmuştur: Birincisi "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi", ikincisi "Büyük Gazi'nin Hatırat Sayfaları"!

1925-1926 yıllarına ait *Devlet Salnamesi*[8]'nin 48'den 64'e kadar olan sayfaları "Reisicumhur Hazretlerinin Tercüme-i Hâlleri"ne ayrılmıştır. Bu bölüm, o tarihte Cumhurbaşkanlığı "Askerî Kâtibi" ve "Başkâtip Vekili" olup daha sonra Genel Sekreter olan Mehmed Tevfik Bıyıklıoğlu tarafından, Atatürk'ün kendisinden alınan bilgilere dayanılarak yazılmıştır. Bu, Atatürk'ün yayınlanan ilk "authentique" tercüme-i hâlidir. Bu niteliği ile yabancıların da dikkatini çekmiş ve müteveffa Prof. Jean Deny, bazı notlar ekliyerek, Fransızcaya çevirerek yayınlamıştır.[9]

Aynı yılın diğer önemli yayın olayı, Atatürk'ün Falih Rıfkı (Atay) ve Mahmud (Soydan)'a yazdırdığı ve 13 Mart - 12 Nisan 1926 tarihleri arasında *"Hâkimiyeti Milliye"* de -birer gün aralıkla da *"Milliyet"* de- "Büyük Gazi'nin Hatırat Sayfaları" başlığı altında yayınlanan anılarıdır. Belli ki Atatürk, devlet salnamesindeki resmî üslûptan kurtarmak istediği bazı anılarını bir sohbet havası içinde, bir kez daha dile getirmek istemiştir. Bu anılar da Türkiye dışında ilgi görmüştür. Gene Prof.Jean Deny, bunları da Fransızcaya çevirmiştir.[10]

Nihayet, 1927 yılında Atatürk büyük *Nutuk*'unu söyler. *Nutuk*, 1919-1927 yılları arasında Türkiye'de yaşanan olayları öğrenmek için başvurulacak, belgelere dayanan, bir ana kaynaktır. Bunun yanısıra ona, bir bakıma, Atatürk'ün anıları ve otobiyografisi gözüyle de bakabiliriz.[11]

İşte, "Türkün Altın Kitabı"nın yayınlandığı 1928 yılına gelindiğinde Atatürk'ün biyografisi üzerinde çalışacakların başvurabileceği başlıca yayınlar bunlardan ibarettir.

Türk Neşriyat Yurdu ya da Naci kasım diyelim, "Türkün Altın Kitabı"nın birinci bölümünü hazırlarken en ufak bir "telif" zahmetine katlanmamış, yukarda belirtilen yayınlardan bol bol derlemeler yapmakla yetinmiştir. Yapılan tek olumlu iş, metin içinde, okumayı kolaylaştıran ve istenen konuyu kolaylıkla bulmayı sağlayan birçok alt başlıklar konmuş ve bunların bu bölümün fihristinde (s. 165-167) gösterilmiş olmasından ileri gitmemiştir. Eğer sadece bir (compilation: derleme) söz konusu olsa buna kimsenin bir diyeceği olmayabilirdi. Oysa ortada bir de büyük (plagiat: intihal)[12] olayı vardır. Kelimesi kelimesine ve sayfalar boyunca alıntılar yapılan yayınların hiçbirisi, Büyük *Nutuk* dışında, kaynak olarak gösterilmemiştir.

"Türkün Altın Kitabı"nın ikinci bölümü ise, altmış yıl önce, Türk aydınlarının Atatürk hakkındaki düşünce ve duygularını ve bunların dile getiriliş tarz ve üslubunu ortaya koyması bakımından ilginçtir. Bu tür yazılar ve şiirler, daha önceki ve sonrakilerle birlikte ele alınırsa, çok yönlü bir araştırma için geniş malzeme ortaya çıkmış olacaktır. Bir başlangıç ve deneme niteliğinde olsa bile, böyle bir araştırmaya girişmek bu yazının amacını ve konusunu aşan bir çaba olacaktır. Ancak şu kadarını yapabilirim. "Bu tür yazılar ve şiirler" dedim. Doğaldır ki okuyucunun aklına "Ne tür?" sorusu gelmiş olabilir. Bir örnek vereyim. İlerki yıllarda çok büyük ün kazanmış birisi yazısını şöyle bitiriyor:

"Türk milleti, Gazidir,
Gazi, Türk milletidir."

"Türk Neşriyat Yurdu"nun çağrısına, ikisi kadın, yirmidokuz kişi karşılık vermiş. Hanımların ikisi de meşhur Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları: Fatma Aliye ve Emine Semiye Hanımlar. "Şair-i Âzam" listenin başında yer alıyor. İttihad ve Terakki'nin ilk kurucularından Dr.Abdullah Cevdet (Karlıdağ) ve ikinci kuşak Jön-Türklerden Samipaşazâde Sezai Bey de birer yazı vermişler. Cenab Şehabeddin, Millî Mücadele'ye karşı tutumunu affettirmek istercesine, "Reisicumhurumuz" başlıklı uzunca bir yazı göndermiş.

Celâl Sahir (Erozan)'in "Büyük Kurtarıcıya" adlı şiiri "akrostiş" denilen tarzda yazılmış. Her mısraın ilk harfini yukardan aşağıya doğru okuduğunuz zaman "Gazi Mustafa Kemal" oluyor.

İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nın 1973'de yayınlanan "Atatürk. Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri" adlı kitabının fikir babası da, galiba, buradaki yazısı: "Mustafa Kemal Paşa'nın Şahsiyeti".

Kitapta, biri Musevî asıllı, dört tanınmış tarihçimiz de karşımıza çıkıyor: Fuad Köprülü, Necib Asım Yazıksız, Ahmet Refik Altınay ve Avram Galanti Bodrumlu.

Üstlendiği görevi en ciddî biçimde yerine getirenin Yunus Nâdi (Abalıoğlu) olduğunu sanıyorum. O, "Gazi Üzerine Etüd" adını koyduğu dört sayfalık bir yazı göndermiş.

Millî sınırlarımız dışındaki Türklerden bir tek, Azerbaycan'lı Resulzâde Mehmet Emin yazı vermiş: "Kurtulan Şarkın Sembolü".

İttihad ve Terakki'nin Maliye Nâzırı Cavid Bey 1926 yılında idam edilmişti. Yıllarca onun Müsteşarı olan Aynîzâde Hasan Tahsin Bey bu kitaba bir yazı hazırlarken acaba ne gibi duygular içinde idi? □

İSMAİL ARAR

[1] Bu ağdalı sözlerin açık Türkçesi şu: "Büyük kurtarıcımız Hakkında Aydınlarımızın ve Tanınmış Kişilerimizin İzlenimleri, Görüş ve Düşünceleri".

[2] 25 Eylül 1923 tarih ve 347 sayılı Kanunun 7. maddesine göre: "Harekâtı milliyenin mebde-i fiilisi İzmir'in tarih-i işgali 15 Mayıs 1335 (1919) ve müntehayı fiilisi Lozan Muahedesinin Meclis-i Millî tarafından tasdiki tarihi olup...". T.B.M.M. Lozan Andlaşması'nı 23 Ağustos 1923 tarihinde onaylamıştır.

[3] Prof.Dr.Herbert Melzig, *Yeni Türkiye'nin Siyasî Bibliyografyası*, İstanbul 1944, s.217.

[4] *Nutuk*. Cilt III. Vesikalar. 1934 basımı, s.169-172. Vesika 144. Ve Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt II, Ankara 1968, s.409-414.

[5] *Ordumuzun Zafer Kitabeleri*. Mürettipleri: Muhacirin Müdiriyeti Umumiyesinin Tahtı Emrinde Cemal Nadir ve Naci Kasım. (İstanbul), Orhaniye Matbaası. Basım tarihi yoktur. Bazı bibliyografyalarda ve kütüphane kataloglarında basım tarihi olarak (1341/1925) gösterilmekte ise de bu yanlıştır. Kitap kesin olarak 1922'de yayınlamıştır. İki ayrı baskısı vardır. Çok kötü bir biçimde basılmış olan bir tanesi 188 sayfadır. Bunda Atatürk'ün biyografisi 98 ile 100. sayfalarda yer almaktadır. Daha itinalı öteki baskısı 184 sayfadır. Ondan sonra gelen ve sayfa numarası konulmamış olan 60 sayfalık bölüm ilân ve reklamlara ayrılmıştır. Bu özenli baskıda Atatürk'ün biyografisi 130-131. sayfalarda bulunmaktadır. Ayrı bir yazıda "Ordumuzun Zafer Kitabeleri"ni ayrıntılı biçimde ele almak gerekmektedir

[6] Mufahham: İtibarlı, ululuk kazanmış.

[7] İstanbul'da Orhaniye Matbaasında basılan 24 sayfalık bu küçük kitapta da basım tarihi belirtilmemiştir. Ancak, Atatürk'ten (İlk Reisicumhurumuz) diye sözedilmesinden Ekim 1923'den sonra, verilen bilgilerin sona eriş tarihinden de 1925'e geçilmeden basıldığı anlaşılmaktadır. Bu küçük kitap "Sevgili Kumandanlarımızın Tercüme-i Hâli" adını taşıyan bir dizinin ilk kitabını oluşturmaktadır.

[8] *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1925-1926)*, İstanbul, 1926, Matbaai Âmire, 884.s.

[9] *Moustafa Kemal Pacha. Sa Biographie d'après le Nouvel Annuaire Officiel de Turquie*. Revue du Monde Musulman, LXIII, s.146-167.

[10] *Souvenirs du Gâzi Moustafa Kemâl Pacha*. Revue des Etudes Islamiques, Année 1927, Cahiers I à III. (Aynı yıl içinde yapılmış ayrı basımı da vardır)

[11] Bak. İsmail Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı". *Atatürk'ün Büyük Söylevinin 50. Yıllı Semineri*'nde, Ankara 1980, s.119-171.

[12] İntihal: Başkasının eserini kendisininki gibi gösterme.

İlginç Bir Kitap: "Berlin-Bağdat"

Kitaphane-i İntibah Adet: 16 *Avrupa-i Vusta* (Orta Avrupa) *Siyasetinde Yeni Hedefler, Berlin-Bağdat*. Müellifi (yazarı) Doktor K. Viktor Stettin. Almanca Nüshasının Dördüncü Tab'ından Mütercemdir (çevrilmiştir). Tâbi ve Nâşiri (yayınlayan) İbrahim Hilmi. Der Saadet (İstanbul) Kitabhane-i İslâm ve Askerî 46-Bab-ı Âli Caddesi-46. 1330. (Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı).

Hülâsa-i Münderecat (içindekilerin özeti)

1- *Welt Politik* (Dünya Politikası). 2- Almanya-Avusturya'nın cesaretsizliği onları iflâsa sevkediyor. 3- Bülow-Berthold. Alman yaldızcılığı. 4- İngiltere'nin Almanya'ya karşı beş tuzağı. 5- *Ein Kreisung* (Kuşatma) Büyük Sırbistan. 6- Alman-İngiliz mukarenetinin (yakınlaşmasının) iç yüzü. 7- Almanya top atmadan teslim-i silâh edecektir: Moltke. 8- Alman seferberliği, açlıktan ölüm, abluka. 9- Mes'ud İtalya. 10- Bağdat hattı İngiltere için bütün tehlikesini kaybetmiştir. 11- Balkanlarda hazırlık. 12- Romanya avuç içi kadar yeri muhafaza için istikbalini mahvediyor. 13- Balkan harbinde Almanya-Avusturya ne yapacaklardı. 14- *Die politik der schimmerende Wehr*. Silâhların gölgesinde politika. 15- Ehrenthal-Hokkabaz ve şarlatan-Bosna Hersek hatası. 16- Avusturya'nın, Bavyera gibi Alman ittihadına (birliğine) dahil olması (girmesi). 17- Vasatî (orta) Avrupa hükümetine Slav da giriyor. 18- Almanya'nın harekâtında hedefsizliği. 19- Müste'merat-ı dahiliye nazariyesi (İç koloniler kuramı). 20- Müste'merat-ı Hariciye (Dış koloniler). 21- Almanlık ve Anadolu. 22- Tenkiadad (Eleştiriler). Ruhrbach.

TÜRK- Alman ilişkilerini konu alan birçok kitap yayınlanmıştır dilimizde.

İbrahim Hilmi'nin yayınladığı bu kitabın başlıca özelliği, Almanya'nın Türkiye'yi ele geçirme yolundaki tasarılarını büyük bir açık sözlülükle dile getirmiş olmasıdır.

Yazar daha kitabının başında biri Alman, öteki İngiliz iki kişinin düşüncelerine yer vererek amacını özetlemiş oluyor.

Nasch gazetesindeki bir yazısında General Keim şöyle demektedir:

"Bu kitap, Bismarck'ın düşünce ve duygularını yansıtmaktadır ve bugün, siyaset konusunda yazılmış en önemli yapıtlardandır. Ola ki (Viyana-Berlin) de (Berlin-Bağdat) adı verilen yapının meydana gelişini ve gelişmesini hazırlamak üzere düşünülen ağın ana hatları örülmek üzeredir ve bir gün olmuş bir meyvenin çekirdeği gibi yenirken meydana çıkacaktır."

Alman dostu, İngiliz koloni uzmanı Johnston da Almanya'nın siyasal hedefinin ne olması gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

"Eğer ben Alman olsaydım, gelecek için biricik hayalim bir büyük Alman-Avusturya-Türk hükümetini düşünmek olurdu. Bu büyük imparatorluğun en büyük limanları Hamburg ve İstanbul olurdu. Kuzey denizinde, Ege ve Adriyatik'de limanlar yapardım. Egemenliğin etkisi Küçük Asya ve Mezopotamya'dan Bağdat'a kadar varırdı. Elbe nehrinin ağzından Fırat ve Dicle'nin ağızlarına kadar uzanacak olan bu imparatorluğu kurmak öyle şanlı bir hedeftir ki ona milletlerin en büyüğü lâyıktır." (s.4).

Kitap ve Türkçesi Üzerine

İbrahim Hilmi'nin, "Kitabhane-i İslâm ve Askeri'nin "İntibah" (Uyanış) dizisinde yayınladığı bu kitabın kapağında "Berlin-Bağdat"ın 1330 (1914) yılında, Almancası'nın dördüncü baskısından Türkçeye aktarıldığı belirtiliyor.

Kitabın metninde, sık sık 1913 yılı olaylarına yer verilmiş. Buna göre, Almanya'da da 1914'de yayınlanmış olmalı, yani I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıl.

Kitabın başındaki "İçindekiler"de değinilen konular 1-22 sayı ile gösteriliyor. Ancak 112 sayfalık metnin hiçbir yerinde bu konular, ara başlıklarla belirlenmiş değil. Kimi yerlerde bölümler ince, kısa çizgilerle ayrılmış.

Kitapta sistemli bir yazım yok; birçok tekrarlara rastlanmaktadır. Türkçesi de en ağdalı Osmanlıca klişelerle, bugünkü dil karışımı.

Böyle olmakla birlikte yine de ilgiyle okunuyor.

Ben, yapıtı tanıtırken, bütün metni özetlemeyi gerekli bulmadım. "İçindekiler"de 21 sayı ile gösterilmiş olan "Almanlık ve Anadolu" bölümünü, dilini sadeleştirerek aktarmayı yeğledim:

"Almanlık ve Anadolu"

"Bir Alman, Heinrich Treitschke, cesur İngilize hak veriyor. Çünki o da Alman ulusunun yarınına egemen olması için dünyada ne kadar adamın Almanca konuştuğuna bakmalı diyor. Tiflis'te bulunmakta olan Alfred Deir. *Märtz* gazetesinin Aralık 1912 sayısında Almanya'nın Rusya'dan buralara gelip oturacak yer arayan Almanları düşünmemesi büyük bir kabahattir. Almanların hepsi namuslu ve becerikli insanlardır. Bunları Anadolu'ya yerleştirecek olursak Almanya'nın geleceğini güvence altına almada büyük yardımları olur.

1913'de *Alt Deutschen Blätter* gazetesinin 96. sayısında M.S. imzasıyla, Rusya'da aynı düşünceyi güden bir Alman, buna yakın görüşleri yayınladı. Almanya'da bir buçuk milyon Alman yoksulluk içindedir. Ruslar bunları kovuyorlar. Hiç olmazsa bu zavallıları Doğu Alman sınırına yerleştirelim. (...). Bunları Anadolu'ya yerleştirmek gerçekten elimizde değil mi? (...).

Kalküta İslâm Yüksek Okulu'nun eski müdürü Doğu'nun en büyük bilginlerinden olan Prof. A.Eschpringer 1886'da "Babil: eski çağların en zengin, bugünün de en verimli kolonisi" adlı bir eser yayınladı, bu kitapta, yükselmeyi amaçlayan bir ulusun henüz eline geçmemiş yer varsa o da Doğu'dur. Almanlar fırsatı kaçırmayıp, Kazaklardan önce oraları kolonize edecek olurlarsa, dünyanın paylaşımında en kazançlı ulus olurlar. Almanlar, Doğu'ya, toplumun bütün katmanlarını yerleştirebilecek bir ulustur.

Oralarda eli silâh tutan birkaç yüz bin Alman oturacak olursa Kayzer'imiz Asya işlerine el atabilir. Bu sayede bütün Asya'da barış ve düzen başgösterir. Tüccar da, zenaatcı da orada konumunu kurar, çalışmasını arttırır. Kapitalist sermayesini genişletecek bir uygulama alanı bulmuş olur. Almanya'nın beş parasız çingenesi bile gözünü açar, işine sarılırsa güçlü kentli bir tüccar olur."

Gezi notlarını bir anı gibi yazmış olan Kracker, "Küçük Asya'da bir Alman kolonisi" adlı eserinde: bu koloniler si-

yaset bakımından Türklerin çok işine yarayacaktır. Almanların da ekonomi ve siyaset bakımından Türklerle birleşmeleri gereklidir.

1870'den beri Almanya'nın Avrupa'da kazandığı bütün üstün konumunu, her şeyini Türklerin özgürlüğü ile birlikte kaybedeceği, Rusların ve İngilizlerin Türk memleketinde biraz daha yer almalarıyla ya da Türkleri bir çeşit uyrukluluğa sokmalarıyla Almanya'nın da geleceğini kaybetmiş olacağı apaçıktır. Siyasal bakımdan böyle olduğu gibi ekonomik bakımdan da Amerika ve Rusya'nın Almanya'ya kapılarını kapaması, İngiltere ve ona bağlı olanların gümrük birliği gibi bir şey yapıp kolonilerini Almanya'ya kapamaları, Almanya'nın bu hükümetlerin henüz ele geçirmemiş oldukları yerlerde uyanık bulunması, onun da öyle yerlerde müttefik aramasını gerektirir. Bundan üçlü ittifaktaki (İttifak-ı müselles) ortaklarımız da yararlanırlar. Çünki, Almanya'nın gücünün artışı onların da gücünü arttıracaktır.

Bu Türk-Alman birliğine Avusturya ve İtalya da katılırsa geleceğimiz ekonomik ve siyasal bakımdan gelişmiş olacak, -Amerika'ya ve diğer ülkelere kaçırdığımız ve oralarda sürünen yüz binlerce zavallıya oturacak yer, kazanç getirecek bereketli bir toprak hazırlanmış olacaktır."

Daha Bağdat demiryolunu (Deutsche Bank) satın almadan otuz yıl önce bizim aklı erenlerimiz böyle dediler. Bağdat demiryolu Almanların söz sahibi olmalarının ekseni oldu.

Georg von Siemens zamanında da bütün umutlarımız bu demiryolundaydı. Fakat sonra iş değişti. İsviçreli Huguenin genel müdür oldu. Zamanla Almanları, ne kadar mühendis sekreter ne varsa sürdü çıkardı. Alman unsurunu kovduktan sonra kumpanya işlerinde Fransızcayı kabul etti, daha sonraları da Alman göçmenlerin önünü kesti.

Yavaş yavaş Anadolu'ya Almanları yerleştirmenin bir masal ve hayal olacağı yolundaki söylenti ve sözler Almanya'da da dolaşmaya başladılar. Bize şoven dediler. Almanya'da şoven olanı her kapıdan kovarlar, Albrecht Viren, Stuttgard'da yayınladığı (Almanya-Türkiye-Avusturya) adlı kitabında, Almanya'nın bu dönekliğini iyice açıklığa kavuşturdu. Deutsche Bank, uluslararası sermayenin ortaklığını kabul ettikten başka İngiltere itirazlarına bir son vermek için Anadolu'da Almanların koloniler kuramayacaklarına herkesi inandırmak, dahası böyle bir düşünceyi boğmak amacıyla para harcamaya başladı. Başaracağı doğaldı. Bir koloni kurma eskiden her Alman'ın enbüyük dileğiydi. Şimdi on yıl boyunca süren bu ters propagandadan sonra, halkın önceleri yanılmış olduğuna inanmış olması doğaldı. Bu propagandayı yapan gazeteler de yaptıkları ters işin doğruluğuna inanmışlardı. Ruhrbach, Anadolu'dan vazgeçmeyi açıklarken bunda birkaç neden görmektedir: 1- Türk yasalarında rastlanılan güçlükler; 2- Türklerin Almanlara uyamaması; 3- İklimin ayrılığı.

Ernst Jaeck de "Hilâlin yükselişi" adlı kitabında aynı nedenleri ileri sürdü: siyâsal, yasal, dinsel-mezhep ve coğrafya durumu-iklim sebepleri koloni kurmaya engel oluyor dedi.

Jaeck, bütün koşulların bu yerleşmeye karşı olduğunu yazıyor. Aslında bu itirazların hiçbiri doğru değildir. Yasalar, hükümet ve politika bir engel olsa, İngilizlere de olması gerekirdi. Oysa Wilkofs, Fırat-Dicle arasına İngiliz göndermek düşüncesindedir. Yasal hiçbir engel görmüyor. Aslında Türklerin Sultanı bilmelidir ki Alman uyruklusu en itaatli, en çok vergi veren ve çalışan uyruklusu olacaktır. Alman uyruklu ahlâkça bütün uyrukların üstündedir; düzeni sever, hukuka saygı gösterir, verilen emirlere uyar. Oysa İngiliz uyruklu bulunduğu her yerin, İngilizlerin eline geçmesi için çalışmaktan başka bir şey yapamaz.

Din konusuna gelince, İslâm dininin Almanların koloni kurmalarına engel olduğundan söz etmek gülünçtür. Kafkasya'da, Lübnan'da, Bosna'da nice yıllardanberi Alman, Müslümanla yan yana yaşamaktadır. Ama Müslümanın eşkıyalık ettiği yerlerde doğaldır ki oturulamaz.

Coğrafya ve iklim sakıncalarına gelince, en kötü yer Lübnan değil mi? Orada pekâlâ sapasağlam yaşamaktadırlar. Aslında Mezopotamya sıcaktır, çiftçi yaşantısı güçtür, ama Anadolu'nun öbür yerleri öyle değildir. Şimdi o yerlerde -Arabistan dışında- ancak on beş milyon nüfus var. Oysa bu nüfusun altı katı oralara yerleştirilebilir.

Asya'da, sadece sarı ırk ya da Habeşler mi yaşamalıdır. Avrupalıların bir ayak önce Doğu'ya yürümesi, Doğuluların Batı'yı basmalarından daha iyi değil midir? Almanların bu isteği Avrupa'ya hizmet etmektir, İngilizler ise Asya tarafına Almanlar gideceğine Hintlilerin eline geçsin daha iyidir diyorlar.

Bir iki yıldanberi Almanların arasında Anadolu düşüncesi yeniden uyandı. 1913'de Hugo Grothe'un "Türkiye Asyası ve Alman çıkarı" adlı kitabı çıktı. Bu kitapta Almanya'nın, iyi yönetilen bir kolonileştirme politikasıyla az bir zamanda üstünlüğünü artırabileceğinden sözediliyor. Fakat Almanların yığınsal olarak Asya'ya yerleştirilmesi girişiminde bulunamaz. Siyaset buna engeldir. Kimi uygun illerde, örneğin Filistin ve Kafkasya yörelerinde Almanlar az çok yerleşiyorlar, orada yerlilerin ilerlemesine katkıları oluyor. Türkler de bu yararlardan dolayı ses çıkarmıyorlar. Drina vadisi de beş yüzbin hektar kurutulmuş ve Alman mühendislerinin yardımıyla hazırlanmış, ekime elverişli bir arazi oluşturulmaktadır. Bu aralık Türkler, kendi Rumeli'nden gelen göçmenlerini yerleştirmekle uğraşmaktadır.

Hugo Grothe "Alman Anadolu Komitesi"ni çok gerekli buluyor. Bu komitenin başında Ballin, Goltz paşa, Karl Lambrecht, Hans Mayer... Cornelius Körlids, Deutsche Levant Linie müdürü Dr.Jacobs, R.Wittinger ve daha başka büyükler bulunmaktadır. Hugo Grothe, bu kuruluş adına söz ediyor. Anadolu'ya göçten yanadır. O halde 1912'de Rhurbach ve Jaeck'a sağlık verilen "gerçek politika!" suya düşüyor. Kimi yerlerde koloniler kurmayı sağlık vermek büyük siyasete başlangıç olacaktır. Önce Rusya'daki Almanları kurtarmak, onları Anadolu'ya yerleştirmek ve burayı onlar için vatan yapmak gereklidir.

Imhoff paşanın 1913 Ekim'inde, Berlin'de verdiği konferanslara bakılırsa Anadolu'ya 60-70 milyon insan yerleştirilebilir. Oysa bugün orada ancak 15 milyon nüfus vardır. Arazinin ancak yüzde üçünden yararlanılmaktadır.

Bir milyon üçyüz yirmibin kilometre kare yerde 14 milyon adam oturuyor. Bunlar her şeyden önce ülke tarım ve bayındırlık işlerini bilmeyen bir millettir. Ancak nüfusu arttırarak bu toprakları doldurma olanağı vardır. O halde tam koloniler kurulacak bir yerdir.

Imhoff paşa, Dr.Vamberi çok kereler Türklerin yardım ve korunmaya ihtiyaçları olduğunu ancak böylece varlıklarını koruyup mutluluğa erişebileceklerini söylediler.

Üçlü İtilaf (İtilâf-ı müselles) Türkleri korumaktan söz ediyorsa da asıl amacı paylaşmaktır. Türklerin hükümet adamları da bunu bilmektedirler. Alman hükümetinin yalnız başına ne coğrafya ne de araçları bakımından Türkleri paylaşımdan kurtarmaya gücü yeter. Sonra bu paylaşım işinin uygulandığını görürse birşey yapamadığından buna katılmak zorunda bile kalabilir. Ama Orta Avrupa hükümeti oluşursa o zaman Türkleri paylaşımdan kurta-

rıp karşılıklı olarak kendi etki alanına sokabilir. Onları büyük ölçüde korumasına alıp kurtarır. Ödül olarak da koloni kurma hakkını elde etmiş olur. Doğu sorununun en güzel çözümü budur. Almanya ve Avusturya'dan başka Türkler de bundan memnun olmalıdırlar.(...)

(Almanya ve İslâmiyet) adlı kitabında, David Trietsch 1912'de Almanya, Avusturya, Türkiye birliğini öneriyor, bu büyük hükümetin, dünyanın en güçlü barış etkeni olacağını söylüyordu. 1910'da Karl Merman, Coblentz'de bir konferansta bu düşüncenin ne büyük anlam taşıdığını dile getirdi. Arthur Dicks gelecek, Hint denizindedir, gelecek orada çözümlenecek, buna çaba gösterecek milletlere millet denir, dedi. Hint denizine ulaşan Almanya Hollanda'yı da koruyup ergeç o hükümeti de birliğine sokar. Hollanda da ancak böylece Asya'daki kolonilerini koruyabilir. Aslında Belçika da Hollanda konumundadır. O da birliğe katılırsa Ren ağzından Tuna ağzına dek büyük bir ekonomik yönetim oluşur.

İskandinavya, Rusya'nın Finlandiya'daki harekâtından kuşkulanmaktadır. Sven Hedin ve P.Falbeks, İskandinavya'nın umutları Almanya'nın gelişmesindedir, dediler. Bugün Almanya'nın gücü doruğuna erişirse Cermen unsuru selâmete çıkar. Yoksa ne kadar Cermen milleti varsa Rusya hepsini birer birer yutmak üzere bulunuyor. Büyük Cermen birliği ile Berlin-Bağdat hükümeti, Kuzey burnundan Bağdat'a kadar varacak ve bütün kuzey hükümetlerinin gelişmesine ve ilerlemesine yardım edecektir.

Arthur Dicks'in kitabının (Alman emperyalizmi) 21. sayfasında: "İmparatorluğun kurtuluşu Güney Avrupa'ya el uzatmaktadır. Böylece Anadolu ve oradan Hint denizi elde edilir. Orta Avrupa, Güney Avrupa, Anadolu ve Mezopotamya elele vermelidirler. Güney Avrupa ve Anadolu da Almanya'ya hammadde sağlayacak. Burada Almanya'nın herkesi yutmak istediği değil, tersine Avusturya'yı ve öbür küçük hükümetleri tutarak, Türkleri de uyandırarak onlara hayat vererek kendi çıkarlarıyla onlarınkini bağdaştırdığı görülecektir. Almanya burada bir efendi değil bir arkadaştır. Almanya'da halk bunu anlamalıdır." deniyor.

Alman milleti bu arkadaşlığı kabul eder. Kaldı ki komuta etmek işine gelmez, komutayı övene şoven demiyor mu? Alman milleti barışı, süküneti, çalışmayı sever. Rehberlik etmeyi kabul eder ama zaptetmek vurmak, devirmekten korkar.

Bu birlik düşüncesi Almanya'da gönül hoşluğuyla benimsenecektir. Savaş olmayacak. Ama doğaldır ki bir kez bu birlik olursa daha başka işlerde de öbür emperyalist hükümetlerin keyfine tâbi olmayacağız. Sözümüzü barış yoluyla dinletebilecek bir durumda olacağız.

Bu Orta Avrupa birliği bize 150 milyon nüfus verecek, ithalatı da ihracatı de kendi içerisinde olacak. Kendi içinde hammaddesini bulacak Rusya, Amerika ve İngiltere'nin toplam nüfusu kadar nüfusu olacak. Anadolu uzun süre Orta Avrupa'nın göçünü yerleştirmeye yeterlidir. Küçük milletler dilleri baskı görmeden, Almanca ilerleyip bir ticaret dili olur. Almanya, birliğine girmiş olan bütün milletlerin eğitimine yardım edip ayrıcalıkları ve siyasal özgürlüğüne kesinlikle tecavüz etmeyecek, herkes kendi yerinde bağımsız olarak gelişecektir.

(Berlin-Bağdat) bütün Alman milletinin kafasından çıkmamalıdır. Geleceğin hedefi odur. Bu sorunu çözmek o kadar korktuğumuz savaşın önüne geçmektir.

Barış ve selâmet Alman-Avusturya-Güney Avrupa-Türk birliğindedir. Avrupa böylece birbirini yemekten kurtulacak, herkes rahat edecektir.

Bu uğursuz Balkan Savaşı'nda Almanya ve Avusturya'nın takındığı aptalca seyirci durumu Sırbistan'ı büyüttü, Romanya'yı bizden ayırdı, Asya yolunu kapadı, etrafımıza bir demir çember koydu. Fakat biz istersek bu halkayı kırarız. Bunun için de çabuk hareket etmek gerekir. Bir savaş başlarsa, bir kez top patlarsa Orta Avrupa yokoldu demektir. Henüz vakit varken, Romanya'ya, kendi hareketiyle geleceğini tehlikeye koyduğu anlatılmalı, ona her durumda savaşmaya yetenekli olduğumuzu göstermelidir. Çalışırsak herkes kurtulur; otururşak çöküntü kesindir.

Yeni tarım arazisi, yeni ve büyük ekonomi Almanya'nın, Avusturya'nın kurtuluşu, büyük Cermen birliği, güney ve güneydoğu yolunun açılışı, eski yola yeniden giriş, birçok milletleri Panslavizmden kurtarmak Berlin-Bağdat hükümetini kurmak... Bütün bu şeyler yeniden dünya'ya gelmek demektir.

Bu sorunlar tersine çözümlenirse dünya çekiç, biz örs olacağız.

Soyumuzun sopumuzun varlığı Bağdat yolundadır. Kendimizden yana çözümleyemezsek dünyada her kapı kapandı demektir.

Bugün Habsburg ve Hohenzollern hanedanları, prensler ve halk atalarından kalan yeri ellerinde tutmak istiyorlarsa, bir gün eski büyüklüklerinin yıkıntıları üzerinde ağlaşmayı düşünmüyorlarsa bu işaretime kulak versinler. Tepemizde kara bir bulut dolaşıyor. Geleceğin güneşi, istemek ve yapmaktan doğan kurtarıcı ışın, onu her an delip dağıtabilecek güçtedir. Verimli bir sağnak gökyüzünü yırtıp kurtuluş haykırışı ülkemizin üzerinde uçmalıdır: bu haykırış Orta Avrupa, Berlin-Bağdat haykırışı olmalıdı.

EK

"Berlin-Bağdat" İbrahim Hilmi'nin II. Meşrutiyet döneminde "İntibah" (Uyanış) dizisinde yayınladığı yapıtların 16'ncısı.

Daha yirminci yüzyılın başlarında, Türkiye halkını aydınlatmak için çaba göstermiştir bu yurtsever düşünce eri. Türkiye'nin hızla çöküntüye gidişi, Batı emperyalizminin sürekli saldırıları karşısında milleti uyandırmayı dert edinmiş, çırpınmıştır.

İbrahim Hilmi, "Berlin-Bağdat"ın sonuna eklediği "İbret" başlıklı yazısında bütün yayın programını açıklamış oluyordu:

İbret

Türk milleti bu sayfalardan ibret almayacak mı? Bu kitabı bir Alman yazıyor. Hep Alman istifadesini, Almanya'nın istikbali mevzu-ı bahs (söz konusu) oluyor. O istifade ve o istikbal için bu kitabın muharriri gibi bir Alman, tabiî dünyayı beraber sürüklemek ister.

Bir İngilizin de kendi millet ve vatanı için böyle yapacağı aşikârdır. Mümasili (benzeri) eserlerin İngiltere'de dahi, büsbütün aksi hedefleri istifadebahş (yararlı) göstererek intişar ettiklerine (yayınlandığına) hiç şüphe yoktur.

Biz Türkler onların fikirlerinin âmakına (derinlerine) nüfuz etmekten hiçbir zaman hâli (geri) kalmamalıyız.

Herkes kendi istifadesi için nasıl dil döküyor, ter döküyor, çalışıyorsa biz de gözümüzü açıp bu kadar ihtiraslar arasında hiç olmazsa mevki ve istikbalimizi vikaye edebilmeliyiz (koruyabilmeliyiz).

Bu maksad-ı mukaddes (kutsal amaç) için de efradın (halkın) Avrupa halet-i ruhiyesine vakıf olmasından büyük sâlâh olamaz.

Okumak, okunan şeyleri tartmak, iyisini alıp fenasını bırakmak. Uyanık millet diye buna muvaffak olana denir.

"İntibah" dizisindeki kitaplardan her birinin adı o dönem Türkiye'sinin en ivedi ve yakıcı sorunlarını dile getirmektedir. □

ADNAN CEMGİL

Bir 150'liğin Kitabı

Dr. Mes'ud Fânî Bilgili.
Atatürk'ün Hayat Felsefesi.
Antakya 1938, 60 s. + 1 resim.

DR. MES'UD Fânî Bilgili, Fransız işgali sırasında Cebelibereket'de[1] "Mutasarrıf"lık yapmış. Bu yüzden 150'likler arasına alınmış. Listede "Mülkiye ve Askeriyeden" başlığını taşıyan bölümde ve genel sıralamada 27. sırada yer alıyor.

Babası Fânîzâde Ali İlmî de 150'liklerden. Listede 106. sırada "Gazeteciler" arasında bulunuyor. Suçu, Adana'da, sahibi bulunduğu *"Ferdâ"* gazetesinde Millî Mücadele aleyhinde yayın yapmak.

Baba Fânîzâde'nin biraz şairliği de var. Bu sebeple *"Son Asır Türk Şairleri"*ne[2] alınmış. Hakkında az çok bir bilgi edinmek mümkün oluyor. Ayrıca, II. Meşrutiyet'de Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin ikinci döneminde (18 Nisan 1912-4 Ağustos 1912) Kozan milletvekilliği yaptığını da biliyoruz.[3]

Ya Fânîzâde Mes'ud? "Cebelibereket Mutasarrıf-ı Esbakı" olduğunu bilmek yeterli mi?

Faik Reşit Unat[4] ömrü boyunca bir "Türk Biyografya Enstitüsü" kurulması için çaba harcadı. Bunun için yazılar yazdı,[5] başvurularda bulundu ve bu güzel düş gerçekleşemedi. Bu yüzden bugün, çok değil 50-60 yıl önceki olaylara adı karışmış kimselerin pek çoğu hakkında bildiklerimiz yok denecek kadar az. Böyle giderse, hele bir 50 yıl daha geçsin, o zaman siz seyreyleyin curcunayı. Atatürk'ün yakın çevresi için Amerika'dan, İttihad-Terakki kodamanları için de Hollanda'dan uzman getirtmek zorunda kalırsak buna hiç şaşmamak gerekecek.

Dr. Mes'ud Fânî Bilgili için, tamamen bir rastlantı sonucu, şu bilgileri elde edebildim:

"Benim Hukuk Mektebi'nde, geçenlerde Antakya'da vefat ettiğini teessürle haber aldığım, Mes'ud Fânî adında 24 ayar ateşîn zekâlı bir arkadaşım vardı. Bu çocuğun bencer kusuru, fakat hakikatte bugünkü atmosfere nazaran meziyeti, muayyen bir fikri ve meşrebi yoktu. Bugün ak dediğine yarın rahatlıkla kara derdi. Ben de buna kızar, kendisine: -Mes'ud, senin gibi bir adam bu oynaklığı nasıl yapar? diye sitem ettiğim zaman soğukkanlılıkla ve gülerek cevap verirdi: -Burhan kardaşım. (Adanalı idi bu büyük Fânî ailesi) Asıl olan benim! Üst tarafı gecelik gönlü gibidir. Her gün değiştirebilirim! derdi. Adana'da kimbilir aile ocağından neleri kurtarmak için Fransızlarla işbirliği yaptığını düşmanları haber verdiler. 150'liklerden olarak memleket dışına sürüldü. Paris'e gitti. Orada, galiba Sorbonne'da, hukuk tahsili yaptı ve 150'likler affedilince memlekete döndü. Bir daha politikaya karışmadı. İstanbul'a nâdiren gelirdi. Antakya'da avukatlık ederek geçindi gitti".[6]

"Atatürk'ün Hayat Felsefesi" şu bölümlerden oluşuyor: 1- Son Zaferi, 2- Atatürk'ün Yüksek Eşiğine, 3- Bir Kaç Söz, 4- Tanrı'nın Yürü Kulum Dediği; Yıkan ve Yapan Adam, 5- Atatürk'ün Hayat Felsefesi, 6- Atatürk Söylüyor, 7- Son Söz.

İlginç bulduğum bazı alıntılar yapıyorum:

— "Osmanlı Sultanı kendi sarayını kurtarabilmek için bu sevgili Bereket dağını Fransız ihtirasına peşkeş çekiyordu. Gururu kadar cahil Sadrıâzamı da Sevr sarayının kubbesi altında kemali ihtişam ve rezaletle (Torosların öbür tarafında Türk yoktur) diye eşsiz bir bilgi ve görgü cinayeti irtikâp etmişti. Bir yandan senin düşman çizmeleri altında ezilen Türk ellerini kurtarmak için and içen ilâhî sadanı işitiyor, öteki yandan da her ân biraz daha kollarımızdan koparılır gibi çekilen bu Torosların öbür tarafındaki anayurdum için çırpınıp harap oluyordum. Onun, Fransız kin ve ihtirası altında yer yer duyulan iniltisine kulağımı tıkamak kabil olmadı. Bu kutlu topraklara gözümün önünde Ermeni gönüllüleri yerleştiriliyor, Türk köyleri silah aramak bahanesile soyulup dağıtılıyordu. İstilâ ve intikam seli üstünde bocalıyan bu aziz yurdun sızıları sabrımı tüketti, nihayet bana teklif edilen Mutasarrıflığı kabulü millî bir borç bildim".

— "Üç yıl önce bizi görmeğe gelen şair Âkif[7], düşünüp içini çektikten sonra, Gazi için: -Büyük adam vesselâm! Keşke Halife olmak isteseydi! Ona ilk defa ben biat eder ve şimdi böyle Vatan hasretile diyar diyar sürünmezdim, dedi".

— "İsnat olunan diktatörlük hezeyanı da buna benzer. Vatanı kurtarıp yükseltmek için en ince düşüncelerle hazırladığı program ve planları kavramaktan bile acîz birtakım kaba saba insanlara mırıldanıp durmak fırsatı verilmemek diktatörlük ise, benim öyle diktatörlüğe canım kurban."

— "Bazı gazetelerimizin lüzumlu lüzumsuz onun adını sayfalarına geçirmeleri, bir kısım yazıcılarımızın -hatta mevzularına hiç bir taalluku yokkenyavan bir bahane bularak ondan, hem de en basit bir espri ile bahsetmeleri Atatürk gibi büyüklüğünü arsıulusal medeniyet âlemine tasdik ettirmiş bir adama neş'e vermez. Bilâkis, bizim büyüğümüzü hakkile tanıyamadığımızı gösterir".

— "Atatürk için başka dillerle yazılan eserler bizimkinden daha çok. Bunun manâsını sormıyalım. Cevabı acıdır! Kendi kendimize düşünüp bulalım!".

— "Muhalifleri ona neler isnat etmediler. Padişahlığı kuruyor dediler, olmadı; Halife olacak dediler, olmadı; diktatör olmak istiyor dediler, olmadı; milyonlar tutan hediyeler aldı dediler, verdi; çiftliklere kondu dediler, verdi; hazinelere sahip oldu dediler, verdi; nesi varsa hepsini milletine bağışladı".

Mes'ud Fânî Bilgili, kitabına bir de resmini bastırmış, altına da şöyle yazmış: "Onbeş yıldır vatan cennetinden dünya zindanına atılan adam". Burhan Felek'in arkadaşının karakterini tasvir eden satırlarını okumamış olsam, nerede ise acıyacaktım. Ne demişler: Kendi düşen ağlamaz![8] □ İSMAİL ARAR

[1] Cebelibereket, Osmanlı İmparatorluğu yönetim birimleri içinde Adana vilâyetine bağlı bir Liva (Sancak) idi. Cumhuriyet döneminde de on yıl süreyle İl olarak kaldı. 1933'de 2197 sayılı Kanunla kaldırıldı. Mutasarrıf (daha sonra Vâli) Osmaniye'de otururdu.

[2] İbnülemin Mahmud Kemal (İnal), *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930, s.703-704.

[3] Bk. Feroz Ahmad ve Dankwart A.Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4-5 (1975-1976), s.245-284.

[4] Bk. Muzaffer Gökman, "Faik Reşit Unat (1899-1964) ve Bibliyografyası". *Belleten*, C. XXVIII, S.111 (Temmuz, 1964), s.505-523.

[5] Bk. *Ulus*, 15 Temmuz 1960.

[6] Burhan Felek. "Birbirine Girdiler", *Milliyet*, 23 Aralık 1979 Pazar.

[7] Mehmed Âkif sözkonusudur.

[8] Fânîzâde Mes'ud'un 1930'da Paris'te (L.Rodestein) kitapevi tarafından yayınlanan bir kitabı var: "La Nation Kurde et Son Evolution Sociale". İncelenmeye değer buluyorum. Ama elde edemedim.

Anti-Nazi Direniş Hareketinin İstanbul'daki Faaliyetleri

Margarete Schütte-Lihotzky, *Erinnerungen aus dem Widerstand 1938-1945*, [Direniş Anıları 1938-1945], (Herausgegeben von Chup Friemert), Verlag Volk und Welt, Berlin, 1985

MARGARETE Schütte-Lihotzky (1897 Viyana doğumlu; Mimar), anti-faşist

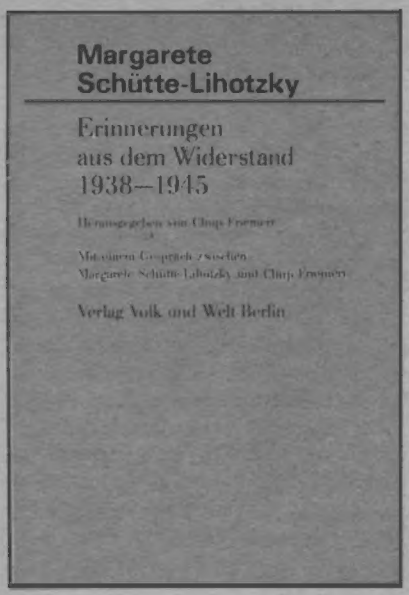

direniş hareketi ile, Avusturya Komünist Partisi'nin üyesi olarak Viyana'da Gestapo tarafından yakalandığı 22 Ocak 1941'den 29 Nisan 1945'e dek tutuklu kaldığı süre içindeki hapishane anılarını bu kitapta toplamış. Ben bu yazıda anıların sadece İstanbul ile ilgili kısmına değineceğim.

Lihotzky, yakınlık duyduğu sosyalist görüşlerin etkisiyle kocasıyla birlikte yeni kentlerin inşaasında görev almak üzere 1930 yılında uzman olarak Sovyetler Birliği'ne gider. Ancak 1937 yılında Alman yetkililer, pasaportlarının sadece altı aylık bir süre için ve sadece Almanya'ya dönüşte geçerli olacak biçimde uzatılacağını kendilerine bildirince, yazar ve eşi Sovyetler Birliği'nden ayrılmak zorunda kalırlar. Dönüş yolunda gemi İstanbul'a uğrar ve burada bir gün kalırlar. Bu süreden yararlanarak yazar ve eşi, 1937 yılından beri İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde görevli Prof. Bruno Taut ile görüşürler. Taut, onlara Akademi'de görev önerir, ama bu öneriyi reddederler. Lihotzky ailesinin asıl amacı; yurtdışından (Avrupa'dan) Avusturya'daki antifaşist direniş hareketi ile bağlantı kurmak ve harekete katkıda bulunmaktır. Paris'te pasaportlarını beş yıl için uzatmayı başarırlar. Bu sırada Taut, Ankara'da bazı girişimlerde bulunur ve yazar ve eşi için Güzel Sanatlar Akademisi'nde çalışma olanağı yaratır. Ancak bu ikinci öneriyi de reddederler. Fakat 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı üzerine durum değişir ve yazar ve eşi bu kez Taut'un önerisini kabul ederek, uygun koşullarla imzaladıkları sözleşmeler sonucunda, 1938 yılının Ağustos ayında İstanbu'a gelirler. Margarete Schütte-Lihotzky, Maarif Vekâleti'nin emrinde Güzel Sanatlar Akademisi'nde göreve başlar.

Avusturya Komünist Partisi üyesi Otto Heller, onlara, anti-faşist eğilimli bazı Türk aydınlarının isimlerini vermiştir. Ancak yazar henüz bu kişilerle bir temas kurmadan; 1938 yılının Kasım ayında Güzel Sanatlar Akademisi'nde Avusturyalı genç bir mimar ile tanışır. Genç mimar yazarı daha önceden tanımakta ve Prof. C. Holzmeister'in yanında Tarabya'da çalışmaktadır. Genç mimarın adı Herbert Eichholzer'dir. Avusturya Komünist Partisi'nin Türkiye'deki grubunu oluşturmuştur. Yazar ve eşi de bu sırada aktif siyasal çalışmalara katılırlar. Margarete Schütte-Lihotzky, anılarında, o dönemde İstanbul'un güvenli bir irtibat odağı olduğunu yazıyor. İstanbul Sovyetler Birliği'ne giden yolda bazı militanlar için transit noktası olmuştur. Örneğin, Willi Frank (kod adı: "Herald") Fransa'dan sahte pasaportla İstanbul'a gelir. Türkiye vizesi uzatılmayınca da, Sovyetler Birliği'ne gider. Avusturya Komünist Partisi'nin İstanbul'daki anti-faşist çalışma grubunun Alman anti-faşist çalışma grubu ile de teması vardır. Hattâ İstanbul'da gereken temasları sağlayan bir kişi sayesinde, yasa-dışı Türkiye Komünist Partisi ile de ilişki kurulur.

Yazar 1940 yılının Aralık ayında Avusturya Komünist Partisi'nin yasadışı çalışmalarına aktif olarak katılmak üzere Viyana'ya döner. Viyana'da sadece bir ay kadar sürebilen yasa-dışı parti çalışması sonucunda Gestapo tarafından yakalanır. 15 yıla mahkûm olur.

Margarete Schütte-Lihotzky, 15 yıla mahkûm oluşunun sırrını da şöyle açıklıyor: Hapishane arkadaşı henüz dava devam ederken kendisine akıl verir. Eşi halen İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde görevlidir. Belki de yazar hakkında verilecek hükmün, kocasının tanıdıklarının aracılık etmesi sonucunda Türk Hükümeti'nin araya girmesi ve Alman yetkililer nezdinde girişimde bulunması sayesinde yumuşatılması mümkündür. Yazar bu yolu denemeye karar verir. Kocasına gizlice bir mektup yazar. Yazar, mektubunda kocasından Ankara'da kendisi için yeni bir çalışma sözleşmesi sağlayıp sağlayamayacağını sormaktadır. Bu takdirde alacağı ceza muhtemelen daha hafif olacaktır. Mektup üzerine kocası harekete geçer ve derhal Ankara'ya gider. Maarif Vekâleti nezdinde girişimde bulunur, ama başvuru kibarca reddedilir. Artık bu sırada (1942 yılı sonbaharı) Almanlar için Türkiye'de sözleşme imzalamak bir hayli zorlaşmıştır. Ama görüşme sırasında tesadüfi bir gelişme olur; yetkili kişi bir süre için dışarı çağrılır ve odayı terk eder. Bunun üzerine yazarın kocası masanın üzerinde duran Vekâletin resmi antentli boş kağıtlarını gizlice alır. Arzu edilen mektubu bizzat kendisi kaleme alır. Sahte mektupta Maarif Vekâleti'nin halen hapiste bulunan yazarla bir sözleşme imzalamak istediği bildirilmektedir. Mektup, Ankara'da mülteci olarak yaşayan ve Maarif Vekâleti'nde görevli olan yazarın eşinin kuzeni tarafından Türkçeye tercüme edilir ve resmi kağıda yazılır. Yine kuzen sayesinde Maarif Vekâleti'nden gerçek imza ve mühür de sağlanır. Bunun için kuzenin Vekâletin resmi mührünü bir gece için ödünç alması yetmiştir. Bu gelişmeden sonra hemen İstanbul'a gidilir ve burada Almanca bilen bir Notere mektup Almancaya çevrilir. Bu mektup ile de Alman Başkonsolosluğu'na müraacat edilir. Sahte mektup resmi makamlar tarafından kurye ile Viyana'ya yazarın kızkardeşlerine ulaştırılır. Sonunda mektup yazarın avukatı kanalı ile mahkemeye sunulur.

Düşünülen çıkmış ve mektup gerçekten de hükmü etkilemiştir. Yazar, bu mektup olmasaydı, kendisinin de ölüm cezasına çarptırılmasının işten bile olmadığını yazıyor! □

CEMİL KOÇAK

Mısırlı Bir Feministin Harem Yılları

Huda Shaarawi, Harem Years: The Memoirs of an Egyptian Feminist. İngilizceye çeviren ve sunan Margot Badran (Virago Press, London, 1986).

1923 yılının bir bahar günü, Mısır'ın başkenti Kahire istasyonuna, peçeli ve siyah çarşaflı bir grup kadın, Roma'daki-uluslararası kadın toplantısından dönen iki arkadaşlarını, Huda Shaarawi ile Saiza Nabarawi'yi karşılamaya geldiler. İki kadın trenin basamaklarında belirdiği zaman, birden beklenmedik bir şey oldu. Önce Huda, sonra da Saiza yüzlerini örten peçeyi kaldırdılar; peronda bekleyen kadınlar arasında bir alkış koptu, bazıları aynı eylemi tekrarladı. Olayın gözlemcileri, kadınlara muhafızlık yapan haremağalarının bu sahneyi yüzlerini buruşturarak seyrettiklerini yazıyor. Bu gözüpek davranışın sahibi, Mısır'ın ünlü feministi ve milli kurtuluş savaşçısı Huda Shaarawi, işte

o anda yaşamını ikiye ayıran çizginin üzerinde durmaktaydı: Birinci yarısı harem sisteminin dar sınırları içinde geçmiş, ikinci yarısı ise kadın hareketinin başında geçecek bir yaşamın...

Huda Shaarawi (1879-1947), çocukluklarını ve evlilik yaşamlarını bir haremin duvarları içinde geçiren üst tabaka Mısırlı kadınların son kuşağına mensuptu. Daha 12 yaşındayken, halasının oğlu Ali Paşa Shaarawi ile evlendirildi. Ali Paşa zaten evliydi ve Huda'dan büyük çocukları vardı. Üstelik, Huda ile evlendikten sonra birinci karısıyla ilişkisinin olmayacağını ve Huda'nın üzerine başka kadın almayacağını belirten bir belge imzalamayı da reddetmişti. Gözyaşları içindeki küçük kızı, annesi, "Kaderine razı ol kızım, Allah'ın çizdiği kadere karşı konulmaz" diye avutmaya çalışıyordu. Kadere gerçekten karşı konulamaz mıydı?

Huda Shaarawi'nin yaşamı, kadınların kendilerine çizilen "kader"e, bazı koşullar altında karşı koyabileceklerinin bir kanıtı. Bu koşulları elde etmenin hiç kolay olmadığı, elde edildiği zaman da herkes tarafından kullanılamadığı açık. Gerekli koşullar, daha çok, orta ya da yukarı sınıf ailelerinde bulunabiliyor; ama bu sosyal konum, kadının sınırlanmasının kaynağı da olabiliyor. Örneğin Huda Shaarawi'nin yaşamına baktığımızda, zengin bir aileye mensup oluşunun onu haremin boğucu sınırlarına kapattığını görüyoruz. Çünkü Mısır'da -birçok başka yerde olduğu gibi- peçe takmak ve harem sistemi, tümüyle ekonomik konumla bağlantılı toplumsal geleneklerdi. 19. yüzyılda yalnızca Müslüman kadınlar değil, Yahudi ve Hıristiyan kadınlar da peçe takıyorlardı. Peçe ve harem, statü sembolüydü ve ancak çok az sayıda zengin aile, harem geleneğini sürdürebiliyordu. Yoksulların küçük evlerinde ise, kadınlar ile erkekler, ister istemez içiçe yaşamaya devam ediyorlardı.

Huda Shaarawi'nin doğduğu yıllarda Mısır'da bazı şeyler değişme yolundaydı. Daha 19. yüzyılın başında, ulusal gelişme akışı içine kadınların da çekilmesi gerektiği fikri belirmişti. Ayrıca, İslâm modernistleri de, Mısır'ın geriliğini İslam'ın ilkelerinin doğru uygulanmamasına bağlıyorlar ve kadınlara İslâm'ın tanıdığı hakların verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Üst sınıf haremlerinde bu fikir yankı bulmuştu; aynı sıralarda orta sınıf kadınları da, daha 1892'de çıkarmaya başladıkları dergi ve gazetelerde, kadın haklarını tartışmaya başlamışlardı.

Huda Shaarawi'nin çocukluk ve ilk gençlik yıllarının arkaplanı işte buydu. Yaşamının izlediği süreç ise, diğer üst sınıf kadınlarınınkinden pek farklı değildi: Haremde eğitim, sıkıca denetlenen ufak tefek eğlenceler, erkenden görücü usulüyle evlilik, ve yaş ilerledikçe hareket alanının adım adım genişlemesi... 12 yaşında evlenen Huda, 14 yaşındayken yedi yıl için kocasından ayrılır ve hayatında ilk kez bağımsız olmanın tadını tadar; bu arada kadınların ödediği bedelin de bilincine varır. Artık, Kahire'deki kadın toplantılarının en genç üyesidir; bir yandan da peçeye karşı konferanslar verir. 1922'de doruğuna ulaşan Mısır bağımsızlık mücadelesine, başka kadınlarla birlikte, canla başla katılır. Ve işte 1923'ün o bahar günü peçesini de kaldırıp atar; ama mücadelesi asıl bundan sonra başlayacaktır.

Harem Years, Huda Shaarawi'nin, yaşamının ilk bölümüyle ilgili anılarını içeriyor. Anılar, bir yandan harem yaşamının son demlerine içeriden bir bakışla ışık tutarken, diğer yandan da Mısır'da üst sınıf kadınlarının feminizminin kökeninde, hem yaşadıkları harem deneyiminin, hem de yüzyılın başında meydana gelen toplumsal değişikliklerin yattığını gösteriyor. Kadınların ulusal harekete katılımının, hep sanıldığı gibi feminizmi doğurmadığını; tersine, bilinç düzeyindeki değişmelerin eyleme geçişi hazırladığını görmek, ilginç.

Günlük yaşam düzeyinde, eski harem yaşantısı, Huda gibi kadınlar için artık çekilmez hale gelmişti. Onun yaşamında, toplumdaki daha geniş olaylarla kişisel koşullarının özel bir şekilde birleşmesi ve olağanüstü bir duyarlılıkla elele gitmesi, Huda'nın gelişen feminizmini açıklayan bağlamdır. Daha küçük bir kızken cinsiyet farkının acısını yaşar; sonra, tam kadın olma konusundaki kavrayışı derinleşirken, evliliğin ve ailenin dar sınırlarının dışına çıkma fırsatı bulur ve başka kadınlarla birlikte yeni kurumlar oluşturmaya girişir. Milli bağımsızlık hareketi alevlendiği zaman, aktif bir rol oynamaya hazır durumdadır. Milli bağımsızlık hareketi, ikiye ayrılmış harem dünyasında normal olarak ayrı yaşayan karı ve kocaları daha yakın bir ilişki içine sokmuştur. Huda, kendisi ile hareketin önderlerinden olan kocası arasında en yakın ilişkinin bu dönemde kurulduğunu söylüyor: "Kocam, hapse girmesi veya sürgüne gönderilmesi ihtimalinde onun yerini doldurabilmem için beni olaylardan sürekli haberdar etme gereğini duydu."

Ne var ki, bağımsızlık kazanıldıktan sonra, herşey "normal"e döndüğüne göre kadınların da eskisi gibi hareme geri dönmeleri istendiği zaman, Huda bu çağrıyı reddeder. Zaten, artık patriarkal ailenin denetiminden -Tanrının inayetiyle!- kurtulmuş durumdadır: Kocası, babası ve ağabeyi ölmüştür. Kırk yaşlarında, olgun ve kişisel servet sahibi bir kadındır. Ailesinin ve sınıfının getirdiği ve kendi karakteri ile bağımsızlık mücadelesinde oynadığı rolün pekiştirdiği bir saygınlığa sahiptir. Kısacası, kendi kaderini kendi ellerine alabilmek için ideolojik ve pratik olarak hazır durumdadır.

Kendi kaderini çizebilmek, bu kadar olağanüstü koşullara mı bağlı? Bence hem evet, hem hayır. Çünkü bütün bu koşullara sahip olup da boyun eğmeye devam eden kadınların sayısı, hâlâ, Huda gibi onlardan çok daha fazla. Anılarının somut bir şekilde gözler önüne serdiği gibi, Huda Shaarawi'nin sahip olduğu cesaret ve durumunu değiştirme kararlılığı, bu açıdan çok önemli. Ama, yaşamının sonuna doğru, 1945'de devletin en yüksek liyakat nişanına layık görülen Huda Shaarawi, o sırada, kadın olduğu için siyasal haklarına sahip değildi. Kaderin cilvesi denebilecek bu olgu, kadının kurtuluşu sürecinin çelişkili ve sancılı niteliğini; aynı zamanda da kişisel koşulların, içinde yaşanan toplumun göreli ileriliği ve geriliğiyle ne denli ilişkili olduğunu ortaya koyuyor. "Allah'ın çizdiği kadere" razı olmamak gerektiği açık; ama doğrusu bizlerin kaderinin, 1900'lerin Mısır'ında değil de lâik bir ülkede çizilmiş olmasına sevinmemek, elde değil! □

FATMAGÜL BERKTAY

İSTANBUL'LA TANIŞIN!

tarih VE toplum

İSTANBUL'UN KÖŞE BUCAĞI.
CAMİLER, KİLİSELER, SARAYLAR, KÖŞKLER,
ÇEŞMELER, SEBİLLER, AYAZMALAR.

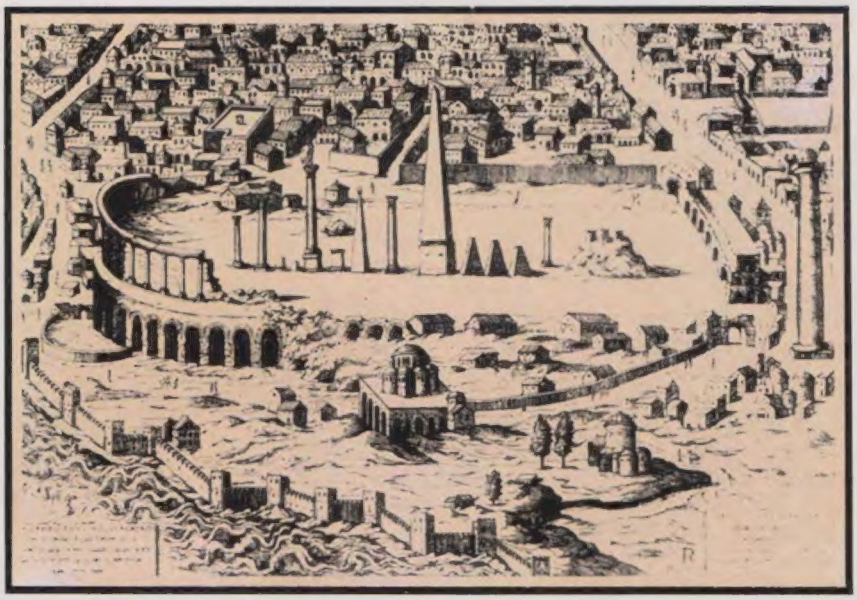

GEÇMİŞTEN KALAN NE VARSA.
KAYBOLUP GİDEN İSTANBUL'U TARİHÇİLERLE, MİMARLARLA, EDEBİYATÇILARLA BİRLİKTE GEZİN.

12 KASIM 1988
HALİÇ KÖŞE BUCAK / Doç.Dr. MURAT BELGE

19 KASIM 1988
SULTANAHMET - DİVANYOLU - SÜLEYMANİYE / Doç.Dr. İLBER ORTAYLI

Otobüs, ikram: 20.000 TL+KDV. Geziler sabah 10.00'da başlar.

Daha geniş bilgi ve katılım için;
TARİH ve TOPLUM DERGİSİ: Klodfarer Caddesi, İletişim Han 34400 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 520 14 53-54-55

Tur operasyonu: FEST TURİZM Lamartin Cad. Türegün Apt. 28/1 Daire:6 Taksim Tel: 155 05 71

ERZURUM VİLÂYETİ

VANLI ERMENİ

19. yüzyılda Van, Erzurum ili içinde kalıyordu. Bu Vanlı hanım, İstanbul modası füme renginde, etekleri yerleri süpüren mantosu, kutnu denen hâlis ipekten şalvarı ve entarisi, fesini bir simit gibi saran yemenisi ile Doğu kumaş dokumacılığının ve boyacılığının en seçkin örneklerini bir manken edasıyla sergiliyor.

ERZURUMLU RENÇBER

Beyaz tötrden külahın üstüne mavi veya yeşil pamukludan bir sarık dolamış. Vücudunu, kalın yün kumaş yelek sımsıkı kuşatıyor. Bunu bütünleyen bol şalvarı da aynı özellikte. Bel sağlığını, 4-5 arşın boyunda yün kuşakla, ayaklarını antik geleneklerin ürünü çoraplar ve çarıklarla korumaya almış. Bu bozkır doğasının çalışma koşullarının da bir gereğidir.

VANLI MÜSLÜMAN KADIN

Bölge kadınları için sokağa çıkabilme özgürlüğünü, yerli el tezgâhlarında üretilen bu tür çarşaflar sağlıyordu. Beyaz zemin üstüne, mavi veya kırmızı damalı, kare biçimli çarşafını gelişigüzel kuşanan; içten, ellerinin yardımıyle iki gözü dışında tüm vücudunu ve canlılık çizgilerini kolayca gizleyip istediği yere gidebiliyordu.